

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV

DIPLOMOVÁ PRÁCE

DOMY JIŽNÍHO BALKÁNU V NEOLITU, JEJICH VZHLED, FUNKCE
A SOCIÁLNĚ-ANTROPOLOGICKÝ VÝZNAM

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jaromír Beneš, Ph.D.

Autor práce: Bc. Tereza Majerovičová

Studijní obor: ARLn

Ročník: 2.

2018

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentu práce i záznam o průběhu a výsledky obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

České Budějovice 11. května 2018

PODĚKOVÁNÍ:

Na prvním místě bych chtěla poděkovat vedoucímu této diplomové práce a zároveň mému školiteli a průvodci na poli archeologie, panu doc. PhDr. Jaromírovi Benešovi, Ph.D. za metodické vedení práce, věcné připomínky a moudré rady, které jsem přijímala o to radostněji, že mi byly předávány vždy v přátelském duchu. Mé nejvřelejší poděkování patří také mým kolegům a kamarádům Mgr. Jiřímu Bumerlovi a Ing. Jaromírovi Kovárníkovi za technickou podporu a za to, že mne nenechali nadobro se ztratit v počítačových programech a statistice. Nemohu opomenout ani pomoc mých makedonských přátel – archeologů Bc. Pera Sinadinovského a Bc. Nevenky Atanasosky, kteří mne blíže uvedli do místních balkánských poměrů a byli mi oporou při dohledávání lokální literatury. Na závěr bych chtěla vyjádřit ohromnou vděčnost mým úžasným rodičům za jejich trpělivost a důvěru během mých dlouhých let studijních.

ANOTACE

Diplomová práce se zaměřuje především na architektonické pojetí neolitického domu v kontextu sociální stratifikace a sociálně-antropologických otázek v oblasti jižního Balkánu. Sledován je vztah mezi běžným domem a atypickou strukturou odlišného tvaru, velikosti či s výjimečným vnitřním uspořádáním a výbavou. V práci je k dispozici katalogizovaný přehledný seznam evidovaných sídlišť.

Klíčová slova: dům, architektura, neolit, společnost, Balkán, atypická struktura, rozměry

ANNOTATION

This thesis focuses mainly on the architectural concept of neolithic house in the context of social stratification and anthropo-social issues in the southern Balkan region. The relations between a common house and an atypical house with a different shape, dimension, or interior layout and inventory, is observed. The clear catalogued list of settlements is included.

Keywords: house, architecture, Neolithic, society, the Balkans, atypical structure, dimensions

Obsah

ÚVOD.....	1
1. SOUČASNÝ STAV VÝZKUMU PROBLEMATIKY JIŽNÍHO BALKÁNU V NEOLITU	3
2. STRATEGIE ANALÝZY	8
2.1 METODIKA	8
2.2 CHRONOLOGICKÉ VYMEZENÍ	9
3. SÍDELNÍ PODMÍNKY JIŽNÍHO BALKÁNU	12
4. SÍDLIŠTĚ JIŽNÍHO BALKÁNU V NEOLITU	14
4.1 TELLY A ROVINNÁ SÍDLIŠTĚ	15
4.2 PŘEHLED KOMPLEXNĚ ZKOUMANÝCH SÍDLIŠŤ JIŽNÍHO BALKÁNU 17	
5. DOMY JIŽNÍHO BALKÁNU V NEOLITU	29
5.1 STAVEBNÍ MATERIÁL A KONSTRUKČNÍ TYPY	29
5.2 PŘEHLED SPOLEHLIVĚJI ZKOUMANÝCH TYPICKÝCH DOMŮ JIŽNÍHO BALKÁNU.....	33
6. ATYPICKÉ DOMY JIŽNÍHO BALKÁNU.....	52
6.1 CO JSOU ATYPICKÉ DOMY?.....	52
6.2 PŘEHLED SPOLEHLIVĚJI ZKOUMANÝCH DOMŮ JIŽNÍHO BALKÁNU 53	
7. VZTAH ATYPICKÉHO DOMU K TYPICKÉMU	59
7.1 MOŽNOSTI INTERPRETACE SOCIÁLNĚ-ANTROPOLOGICKÉHO VÝZNAMU ATYPICKÉHO DOMU	60
7.2 UŽITNÁ PLOCHA JAKO HODNOTÍCÍ KRITÉRIUM	61
8. DISKUZE	64
8.1 ANTROPOLOGICKÝ VÝZNAM DOMŮ	64
8.2 POŽÁROVÉ AKTIVITY	67
ZÁVĚR.....	72

LITERATURA	74
PŘÍLOHY	86
OBRÁZKY	86
TABULKY	99

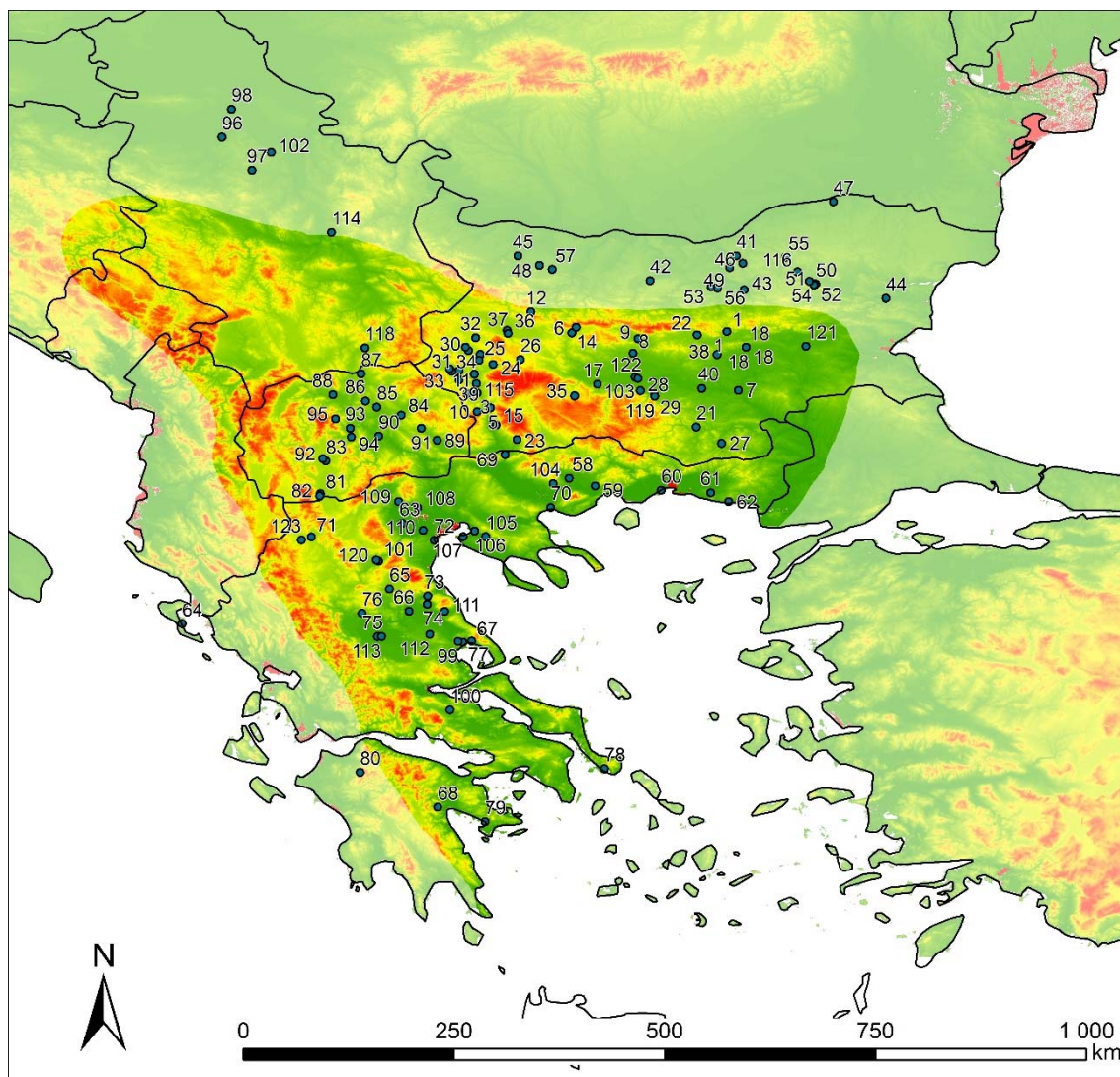
ÚVOD

Problematicke neolitického domu v oblasti Balkánu jsem se věnovala již ve své bakalářské práci, která měla čistě rešeršní charakter. Během pročítání literatury jsem měla možnost nahlédnout do tamního archeologického světa a seznámit se s badatelským potenciálem této oblasti. Díky archeobotanické letní škole v Makedonii jsem se mohla podílet na výzkumu neolitického domu na sídlišti Vrbjanska Čuka. Tato zkušenost umocnila mou chuť věnovat se tématu i nadále.

Rošířila jsem proto svou rešeršní část a naopak zúžila oblast sledování. Cílem diplomové práce je vytvořit přehlednou databázi publikovaných domů balkánského neolitu, které mají vyšší výpovědní hodnotu na základně kvalitních interpretací. Zaměřit se na konkrétní dům a evidovat jeho architektonický typ, vnitřní vybavení a uspořádání prostoru domu vzhledem k jeho obecné, případně specifické funkci.

V popředí zájmu je dům jevící se jako výjimečná struktura v rámci sídliště. Cílem je zjistit možnosti interpretace funkce takových domů a sledovat vztah domu typického s atypickou strukturou. Nakonec se pokusti analyzovat sociálně-antropologický význam těchto budov.

Jak výše naznačuji, sledovanou oblast jsem koncentrovala pouze na území jižního Balkánu, na severu vymezené pohořím Stara Planina (nebo také Velký Balkán) táhnoucí se dnešním Bulharskem, a řekami Jižní Morava a Západní Morava, jejichž soutok leží v centrálním Srbsku (viz obr. 1). Dle studie maďarského archeologa Pála Raczkyho (2015) se jedná o oblast první vlny šíření tellových sídlišť. V práci je toto území monitorováno během celého období neolitu, nikoliv pouze v jeho rané fázi. Jelikož je ústředním tématem neolitický dům, jsou srovnávány interpretované objekty jak z dlouhodobě osídlených tellových sídlišť, tak objekty ze sídlišť rovinných.

Obr. 1: Přehledná mapa neolitických sídlišť ve vymezené oblasti.

1 Azmak I, 1 Azmak II, 3 Balgarchevo I-IV, 4 Bersin, 5 Brezhani, 6 Chavdar VII-I, 7 Chavdarova Chesma, 8 "Chernichevo - ""Manastirya", 9 Dabene-Pishtikova mogila, 1 Dobrinishte, 11 Drenkovo, 12 Eleshnitsa, 13 Galabnik, 14 Ginova mogila, 15 Ilindentsi, 16 Kamenik, 17 Kapitan Dimitriev, 18 Karanovo I, 18 Karanovo II-III, 18 Karanovo IV, 21 Karadzhalii, 22 Kazanlak, 23 Kovachevo Ia,Ib,Ic,Id, 24 Kraynitsi, 25 Kremenik, 26 Kremikovtsi Ia,Ib, 27 Krumovgrad, 28 Kuklen, 29 Muldava, 30 Negovantsi, 31 Nevestino, 32 Pernik, 33 Piperkov Chiflik, 34 Priboj, 35 Rakitovo, 36 Slatina I,II, 37 Slatina Gradini, 38 Stara Zagora, 39 Vaksevo, 40 Yabalkovo, 41 Borovo-Chakmaktepe, 42 Devetashka peshtera, 43 Dzhulyunitsa-Smardesh, 44 Golyamo Delchevo, 45 Gradeshnitsa, 46 Koprivets, 47 Malak Preslavets, 48 Ohoden, 49 Orlovets, 50 Ovcharovo-Gorata, 51 Ovcharovo-Platoto 2, 52 Ovcharovo-Zemnitsa, 53 Peshtera-Iztok, 54 Polyanitsa, 55 Pomosthica, 56 Samovodene, 57 Tlachene, 58 Sitagroi, 59 Dikili Tash, 60 Lafrouda, 61 Krovili, 62 Makri, 63 Nea Nikomedeia, 64 Achilleion, 65 Platia Magoula Zarkou, 66 Argissa, 67 Pevkakia, 68 Lerna, 69 Promachon Topolnica, 70 Kryoneri, 71 Dispilio, 72 Makriyalos I,II, 73 Makrychori, 74 Galini, 75 Prodromos, 76 Sykeon, 77 Dimini, 78 Agia Triada, 79 Franchthi, 80 Kouveleiki, 81 Porodin, 82 Velučka Tumba, 83 Topolžani, 84 Vrčnik, 85 Amzabegovo I-IV, 86 Gorobinci, 87 Mlado Nagorizane, 88 Tumba Mađšari, 89 Srnata Angelci, 90 Resava, 91 Kanli -air, 92 Vrbjanska Čuka, 93 Mramor, 94 Zuniver, 95 Zelenikovo, 96 Kormadin, 97 Crkvine-Stubline, 98 Opovo, 99 Sesklo, 100 Elateia, 101 Servia, 102 Selevac, 103 Plovdiv, 104 Dimitra, 105 Vassilika, 106 Thermi, 107 Stavroupolis, 108 Yannitsa, 109 Mandalo, 110 Paliambela, 111 Rachmani, 112 Tsangli, 113 Myrrini, 114 Pložnik, 115 Mursalevo, 116 Podgoritsa, 118 Pavlovac, 119 Muldava, 120 Servia, 121 Veselinovo, 122 Plovdiv – Yassatepe, 123 Avgi

1. SOUČASNÝ STAV VÝZKUMU PROBLEMATIKY JIŽNÍHO BALKÁNU V NEOLITU

I přesto, že je oblast jižního Balkánu pro svou bohatost dobře zachovaných nalezišť nepopíratelným archeologickým rájem, stále je výzkum neolitických sídlišť a jejich architektury teprve ve vývoji. Středem pozornosti byla donedávna především keramika, na jejímž základě bylo možné specifikovat tradičně chápanou archeologickou kulturu a určit chronologii.

Stěžejní osobností počátků výzkumu pravěkých lokalit na Balkáně byl srbský archeolog Milutin Garašanin (1920-2002). Zajímal se především o období od raného neolitu a jeho archeologický záběr sahal až do doby železné. Napsal více než pět set článků a publikoval devět obsáhlých monografií. Mezi nejznámější práce se řadí *Hronologija vinčanske grupe* (Chronologie kultury Vinča), *Praistorija na tlu SR Srbije* (Pravěk Srbska) a syntéza *Praistorija jugoslovenskih zemalja* (Pravěk zemí jugoslávských). Svou knihou *Neolithikum und Bronzezeit in Serbia und Montenegro* (Neolit a doba bronzová v Srbsku a Černé Hoře) přispěl k cennému poznání archeologicky jinak téměř neprobádané Černé Hory (Miletin 1989-1990). Garašanin se v 50. letech podílel na výzkumu známého neolitického sídliště Vršnik na území republiky Makedonie (Garašanin 1959) a v 70. letech pak na výzkumu sídliště Zelenikovo, ležícího blízko hlavního makedonského města Skopje (Garašanin – Spasovska 1976).

Od 70. let dvacátého století se na poli archeologie balkánského neolitu prosazují dvě badatelky. Litevsko-americká archeoložka Marija Gimbutas (1921-1994), zaměřující se na neolit i dobu bronzovou, se proslavila především svými tézemi o matriarchátu ve staré Evropě (Gimbutas 1974a). Velmi praktická je také její publikace z roku 1974 o neolitickém sídlišti Anza/Amzabegovo (Gimbutas 1974b). Druhou dámou balkánské archeologie je bulharská archeoložka Henrieta Todorova (1933-2015), které se někdy přezdívá „železná lady“ bulharské archeologie. Napsala několik článků věnujících se sídlištím a architektuře (Todorova 1993) a podílela se na výzkumu neolitického sídliště Goljamo Delčevo (Todorova 1975).

Řeckou archeologickou tradici výzkumu neolitických sídlišť reprezentuje především jméno zakladatele řeckého neolitického výzkumu a objevitele Seskla a Dimini Christose Tsountase, který svojí monografií o obou nejznámějších řeckých neolitických nalezištích (1908) vyvolal vlnu zájmu o neolit obecně. Podstatným je i jméno jeho nástupce D. R.

Theocharise. V druhé polovině dvacátého století působila v Řecku řada amerických, britských a francouzských expedic, které se zaměřovaly na neolitická sídliště (Nea Nikomediea, Dikili Tash). Přes tuto skutečnost je třeba konstatovat, že hlavní zájem zahraničních expedic cílil na naleziště klasického období a že archeologie neolitu zůstávala po dlouhou dobu podhodnocená.

Archeologie neolitických sídlišť v oblasti Balkánu se začíná dynamičtěji rozvíjet až v 90. letech 20. století. První moderní a přehledný soupis neolitických zkoumaných domů publikoval německý badatel Clemens Lichter v knize *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums* (Lichter 1993), který s důkladností revidoval a vyhodnotil, do té doby známá, sídliště široké oblasti od Karpatské kotliny po jižní Balkán. Devadesátá léta přinesla do problematiky výzkumu neolitu nový antropologický pohled. Z tohoto širšího úhlu se na problematiku šíření neolitu a neolitických domů dívá z celoevropského hlediska britský postprocesuální archeolog Ian Hodder (Hodder 1990). Jeho význam pro archeologii neolitu spočívá především v zaměření badatelského zájmu na dům jako antropologický fenomén a nejtypičtější nástroj a projev domestikace.

V souvislosti s výzkumy neolitických sídlišť v Bulharsku (např. sídliště Sofia-Slatina) se od 90. let 20. století objevuje jméno Vasila Nikolova, který se od té doby podílel na většině výzkumů v oblasti (Nikolov 1992, 2008, 2011). Pro evropskou archeologii byl zpřístupněn, i když ne zcela dokonale, materiál a dokumentace z ikonického tellu Karanovo (Hiller – Nikolov 1988). Velmi sledovaným a zásadním výzkumem pro neolitickou architekturu oblasti Balkánu je stále probíhající odkryv bulharského sídliště Mursalevo, které je pozoruhodné přítomností mnoha rozměrných vícepatrových domů (Nikolov a kol. 2015). Díky aktivním archeobotanickým výzkumům Eleny Marinové (např. Marinova 2012/2013) a archeozoologickým výzkumům (např. Boev 2009) na neolitických sídlištích Bulharska, je možné lépe a plastičtěji interpretovat obecné životní podmínky pravěké společnosti.

Neolitickou archeologii pevninského Řecka tradičně reprezentuje dvojice thealských výšinných neolitických sídlišť, která se stala základem třídění řeckého neolitu a jejichž jádrem je problematika neolitických nalezišť a jejich materiální kultury. Těmito nalezišti jsou Sesklo (Theocharis 1957) a Dimini (Tsountas 1908). Tyto dvě klasické práce na dlouhá léta určily směr neolitického bádání v Řecku, kterým byla tradiční artefaktuální

typologie. Poválečné období reprezentuje především americká expedice C. Roddena, jenž se zaměřila na řadu dnes známých nalezišť, především na staroneolitické naleziště Nea Nikomedeia (Pyke – Yiouni 1996). V Řecku je od devadesátých let minulého století významnou osobností archeologie neolitu Nikos Efstratiou (Efstratiou 1997), který se zabýval výzkumem thráckého sídliště Makri. V téže době se ranému neolitu na řeckém území začíná věnovat francouzská archeoložka a etnoložka Catherine Perlès. Své poznatky shrnula v zásadní publikaci *The Early Neolithic in Greece: The First Farming Communities in Europe* (2001). Další úspěšnou publikaci, zaměřující se na architekturu z antropologického hlediska, napsala opět žena, archeoložka Stella Souvatzi (Souvatzi 2009), jejímž vedoucím a školitelem během doktorských studií byl zkušený a světově proslulý Ian Hodder. Mezi řecké badatele a badatelky zaměřené na neolitickou architekturu se dále řadí jména jako Georgia Karamitrou-Mentessidi (Karamitrou-Mentessidi a kol. 2015), Chaido Koukoli-Chrissanthaki (Koukoli-Chrissanthaki a kol. 2007), Constantinos Papadoupoulos (Papadoupoulos a kol. 2015) a další. Stejně jako na bulharském území probíhají v posledních desetiletích environmentální analýzy také na řeckých neolitických sídlištích (např. Valamoti 2005). Významný soudobý výzkum s výrazným environmentálním kontextem reprezentuje neolitický tell Dikili Tash, zkoumaný v poválečném období řecko-francouzskou expedicí, přičemž účast francouzských archeologů přetrvala dodnes (Treuil 1992, Lespez a kol. 2013). Výzkum Dikili Tash je v dnešní době výrazně zaměřený geoarcheologicky.

Archeologie neolitu na území republiky Makedonie má své zlaté období za Jugoslávské republiky v 60. a 70. letech 20. století. Bylo objeveno mnoho neolitických sídlišť a začaly se utvářet týmy specialistů z různých vědních odvětví. Mezi archeology, se zájmem pro architekturu z období neolitu, aktivně působil také profesor Dragiša Zdravkovski (1952-2015). Zkoumal např. sídliště Čubuk Češma (Zdravkovski 1993), nebo sídliště Pod Selo – Tumba (Zdravkovski 2005) a mnoho jiných. Výrazněji o architektuře píše dále Trajana Jovčevska, která popisuje sídliště Mramor (Jovčevska 1993) a tzv. svatyni na sídlišti Suniver (Jovčevska 2006). V roce 2013 vydal Dragi Mitrevski knihu *Praistorija na Republika Makedonija* (Pravěk republiky Makedonie). Další archeoložkou věnující se neolitické architektuře např. na sídlišti Tumba Madžari je Elena Stojanova-Kanzurova (Stojanova-Kanzurova 2011). V posledních dvou desetiletích se výzkum neolitických sídlišť, stejně jako v Bulharsku a Řecku, posunul metodologicky mnohem dál díky integraci dalších vědních oborů. Mezinárodní a interdisciplinární spolupráci započal

archeolog Goce Naumov spolu s Alexandrem Mitkoskim při výzkumu neolitického tellu Vrbjanska Čuka, z něhož je získaný materiál podroben detailním analýzám (Naumov a kol. 2016, Naumov a kol. 2017, Beneš a kol. 2018). Goce Naumov vstoupil do mezinárodního archeologického bádání především studiemi o neolitických domech, které prezentuje v duchu Hodderovy školy jako antropologické fenomény (Naumov 2013, 2015). Všimá si role neolitických domů jako formačního prvku neolitické společnosti. Svými výzkumy v oblasti Pelagonie na makedonsko-řeckém pomezí vyzdvihuje především význam keramických modelů domů, kterých se ve zmíněné makedonské oblasti našla celá skupina.

Kromě světlé stránky v podobě bohatosti neolitických sídlišť a rozmanité architektury, má Balkán i své stránky stinné. Úskalí archeologických výzkumů na Balkáně je celá řada. Častým problémem je nacionálně-politický přístup archeologů, odrážející komplikovaný sociální a národnostní vývoj během 20. století. Tato stinná stránka se projevuje jak slabou vzájemnou spoluprací, tak ale třeba při archeologických interpretacích. Proto je třeba sledovat publikační výsledky kriticky. Dalším problémem může být, v případě mezinárodní spolupráce, nezačleněnost všech sledovaných zemí pod Evropskou unií, což v mnoha případech zpomaluje výzkum, vzhledem k potřebě transportu vzorků k analýzám ve specializovaných laboratořích, apod. Ovšem nejen pro zahraniční týmy představuje administrativní a politický stav daných zemí strategický oříšek. Svě o tom ví také makedonský archeolog Pasko Kuzman, který od 90. let působil v oblasti jezera Ohrid. V roce 2013, podle internetových zdrojů (<https://vecer.mk/kukjen-pritvor-za-pasko-kuzman>, <https://kanal5.com.mk/articles/179106/pasko-kuzman-od-svedok-do-obvinit>), byl za pokračování ve výzkum i přes nedodržení termínu, zavřen do vězení. Mezi archeology i studentem se vzedmula vlna odporu proti Kuzmanovu zatčení. Dnes je Pasko Kuzman na svobodě a přednáší o archeologii.

Politické překážky jižního Balkánu se dlouhodobě promítají i do stavu problematiky výzkumu neolitických sídlišť, byť právě tato problematika je chápána víceméně apoliticky. Až v posledních letech se podařilo v Makedonské republice uspořádat lokální konference (i s naší českou účastí) a zdá se, že se situace začíná obracet. Pokud naši pozornost upřeme na neolitický dům jižního Balkánu bez politických konotací, uvidíme velice bohatý zdroj informací a výzkumných možností. Na řadě míst v oblasti již probíhají v duchu dnešní doby moderní týmové interdisciplinární výzkumy. Zaměřené jsou jak na architekturu a tafonomii domů (v Řecku například Avgi), (Kloukinas 2014)

tak na krajinnou archeologii neolitu (Lespez a kol. 2013). Mezioborový výzkum se konečně ujal i na Vrbjanské Čuce v Makedonii (Naumov a kol. 2016). Velkým příslibem nových výzkumu je jejich bioarcheologická bohatost. Tellová a i rovinná sídliště se svými destrukčními horizonty a podlahami i bohatou strukturou zahloubených objektů nabízejí nesrovnatelně lepší možnosti pro soudobý archeologický výzkum.

2. STRATEGIE ANALÝZY

2.1 METODIKA

Strategie výzkumu byla rozdělena do několika fází. V první fázi výzkumu byla vypracována předběžná rešerše dané problematiky. Na základě této rešerše byla vybrána škála dat s potenciální výpovědní hodnotou a dostatečným zastoupením v publikované odborné literatuře. Vybraná data byla zanesena do databáze vytvořené v programu Excel.

Ve druhé fázi výzkumu byla provedena podrobná rešerše monitorovaných aspektů pro databázové zpracování. Vytipována a zaznamenána byla komplexně zkoumaná sídliště v oblasti jižního Balkánu. Ke každému sídlišti bylo přiřazeno identifikační číslo (ID) a stát, ve kterém se dané sídliště nachází. Pro možnost vizualizace sídlišť v programu Arc.GIS byly do databáze doplněny také souřadnice, které byly získány v ideálním případě přímo z literatury, kde byly uvedeny. Častěji musela být sídliště alespoň přibližně lokalizována pomocí slovních popisů v literatuře a dostupných publikovaných mapek. Díky využití mapových vizualizací byla sídliště uvedena do kontextu s prostředím a spolu s tím bylo možné sledovat např. vegetační podmínky v okolí sledovaných sídlišť (Marinova – Ntinou 2017).

Třetí fáze je zaměřena na konkrétní domy na sídlištích. V některých případech mají zkoumané objekty své označení, což bylo do databáze zahrnuto. Hlavním sledovaným aspektem je tvar a velikost užitné plochy evidovaných domů. Vzhledem k absenci rozměrů některých důležitých objektů v literatuře byla užitná plocha těchto domů dopočítána za pomoci programu ImageJ/FIJI (Pascau – Pérez 2013). Další monitorované aspekty souvisí s vnitřním prostorem domu. Evidována je přítomnost či absence otopných zařízení a skladovacích prostorů. Tyto informace se v závěru ukázaly bohužel jako irelevantní, v důsledku informačně chudých interpretací některých zkoumaných lokalit.

Každý evidovaný záznam je zařazen do relativní chronologie. Absolutní datace je opět interpretována pouze u vybraných sídlišť. Takto datována jsou především sídliště, jež byla zkoumána interdisciplinárně a na nichž proběhly environmentální analýzy.

Shromážděná data byla zpracována v programu STATISTICA 13 (Drenman 2009, Meloun – Militký 2013, Lepš – Šmilauer 2016). Výsledné grafy jsou blíže okomentovány v kapitole 7 a jsou k nahlédnutí v přílohách.

2.2 CHRONOLOGICKÉ VYMEZENÍ

Pro vymezenou oblast jižního Balkánu, tj. části Srbska, části Bulharska, Makedonské republiky a pevninského Řecka existuje řada chronologických systémů, které jsou založeny na radiokarbonovém datování nebo na relativně chronologickém porovnávání důležitých a citlivých chronologických horizontů jednotlivých neolitických nalezišť. Zřejmě nejzásadnější poznatky radiokarbonové chronologie přinesla nově práce M. Bramiho (2017, 99-112), sledující průnik neolitického způsobu života, případně neolitického obyvatelstva do monitorované oblasti. Ukazuje, že (pomineme-li problematiku akeramickou fází, srov. Perlès 2004, 94) nejstarší neolit vzniká nebo proniká nejprve na území pevninského Řecka kolem let 7500-7400 BC (v práci používám pouze kalibrovaná data), většina radiokarbonových dat z Thessalie se nachází v intervalu 7000-6000 BC (Brami 2017, Fig. 55). V severním Řecku a v západním Bulharsku nastupuje neolitické osídlení v časovém intervalu 6600-6000 BC (Brami 2017, Fig. 57), v Thrákii a v oblasti Sofie jsou nejstarší data o něco mladší (6300-5800 BC, Brami 2017, Fig. 58). Jelikož se M. Brami ve své monografii zabývá počátky neolitu, pomíjí problematiku mladších neolitických období. Jeho výsledky jsou v souladu a výrazně zpřesňují obecný chronologický radiokarbonový systém C. Perlès, která počátek keramického neolitu v pevninském Řecku sleduje v radiokarbonových datech kolem roku 6400 BC (2004, 94, Fig. 5.9). Stejně jako M. Brami, sleduje i C. Perlès především starý neolit a mladšími periodizacemi se nezabývá. Obě práce ale vytvářejí základní rámec pro důležité období starého neolitu v naší sledované oblasti.

Pro vlastní periodizaci, absolutní a relativní datování jsou zásadní jednotlivé chronologické systémy důležitých lokalit. Již v sedmdesátých letech minulého století použila M. Gimbutas pro naleziště Achilleion členění s opravenými radiokarbonovými daty (Gimbutas 1974). Člení zde starý neolit (EN, 6600-6300 BC) a střední neolit (MN, 6300-5650 BC). Na Argisse v Řecku dělí Reingruber (2005) vývoj na starý neolit (EN I-II, 6450/6200-6000 BC a střední neolit MN I-II 6000-5500 BC). Boyadziev (2007) sumarizuje pro Bulharsko chronologický vývoj tellu Karanovo a porovnává jen se staršími relativně chronologickými periodizacemi bulharského neolitu. Podle něj spadá starý neolit (EN, Karanovo I-II) do časového intervalu 6200-5500 BC, střední neolit (MN,

Karanovo II-III 5500-5100 BC) a konečně mladý neolit (LN, Karanovo IV 5100-4500 BC) vývoj neolitu ukončuje.

Zřejmě nejpropracovanější chronologický vývoj, o který se lze opřít, podal ve své dizertační práci D. Kloukinas (2014, 41, Tab. 3.2) z jeho systému lze vycházet při posuzování chronologického rámce (Obr. 2). Z Kloukinasem navrženého a pro účely této práce upraveného chronologického systému vyplývá následný rámec a z něho vyplývající zjednodušená terminologie, použitá v této práci:

EN	Early Neolithic	raný neolit	RN
MN	Middle Neolithic	střední neolit	SN
LN	Late Neolithic I-II	pozdní neolit	PN

Je třeba si uvědomit, že neolitizace jihobalkánského prostoru byla sice rychlá, ale lišila se od jihu k severu a od východu k západu. Co je tady chápáno jako střední neolit v Thessalii, je o řadu století posunuto v severnějších oblastech. Tento „chronologický dynamismus“, který se odráží v základním relativně chronologickém členění, pravděpodobně kopíruje i ve změny v sociálním uspořádání tehdejší společnosti a ve vývoji sídelních forem. Naše střeoevropské členění na neolit a eneolit neplatí, posledně jmenovaný termín zhruba nahrazuje chalkolit.

Na základě výše uvedených argumentů je možné vymezit chronologický rámec této práce obdobím neolitu, jehož keramická část začíná kolem roku 6600 BC v Thessalii a končí rokem 4500 BC v Bulharsku a jižním Srbsku.

Period	Date cal. BC	Western Macedonia	Central Macedonia	Eastern Macedonia	Thrace	Central and South Greece	Southe and Central Balkans	Balkan Periods
(Aceramic Neolithic)	7000		Palimbela (EN) Axos A, Giannitsa B Nea Nikomedeia			Knossos X, Franchthi Cave Argissa, Sesklo ('AN') EN I Prodromos, Makrychori I (ditches) Elateia, Knossos VIII-IX Achilleion I-II, Sesklo EN II-III	Lepenski Vir	Mesolithic
Early Neolithic	6500	Mavropigi				Achilleion III, Olzaki, Platia Magoula Zarkou, Nea Makri, Lerna I, Knossos VII	(Proto-)Starčevo (?) Starčevo I Anzabegovo I, Karanovo I	Early Neolithic
Middle Neolithic	6000	Servia - Varytimides				Achilleion IV, Sesklo MN I-II, Lerna II	Starčevo II, Podgorite, Karanovo II	Early Neolithic
Middle Neolithic	5500	Servia I-V Displilio Servia VI-VII Avgi I			Makri I		Anzabegovo II-III Starčevo III	Early Neolithic
Late Neolithic I		Megalo Nissi Galanis	Makryyalosi, Stavroupolis I, Thermi B, Vassilika C	Sitagroi I, Dikili Tash I	Paradimi I-III Makri II	Sesklo MN III Tsangli, Platia magoula Zarkou, Makrychori I Knossos V-VI Arapi	Vinča A-Toroš, Cakran, Karanovo III Anzabegovo IV	Middle Neolithic
Late Neolithic II	5000	Avgi II, Displilio Avgi III	Stavroupolis II Makryyalos II	Sitagroi II Promachonas I-II	Paradimi IV	Galene, Ftelia, Saliagos, Knossos IV, Ayia Sofia Dimini, Sesklo LN, Pefkakia Mandra Alepotrypa Cave, Zas Cave	Vinča B, Dunavec, Karanovo IV Marica I-III, Maliq I Vinča C-Pločnik, Karanovo V	Late Neolithic
Final Neolithic I	4500		Mandalos I Mandalos II	Sitagroi III Promachonas III Dikili Tash II		Sesklo FN, Rachmani, Palioskala, FN Pefkakia, Platia Magoula Zarkou, Strofilas Ayros Dimitrios	Vinča D, Maliq II, Karanovo VI Crmobuki I-II, Varna Bubanj Hum	Copper Age
Final Neolithic II	4000					Kefala		Copper Age
Final Neolithic II	3500			Sitagroi IV		Mikrothebes	Crmobuki III, Yagodina Telish	Transition
Early Bronze Age	3000						Ezero I, Baden Maliq III	Early Bronze Age

Obr. 2: Chronologická tabulka podle Kloukinas 2014.

3. SÍDELNÍ PODMÍNKY JIŽNÍHO BALKÁNU

Z geografického hlediska je oblast jižního Balkánu velmi variabilní s různorodými přírodními podmínkami. Již z názvu „balkán“, který je v turečtině výrazem pro „horu“ plyne, že se jedná o převážně hornatý povrch s rozdílným podnebím. Balkán je poloostrov, tudíž zde panuje jak podnebí kontinentální ve vnitrozemí, tak středomořské, což je případ větší části jižního Balkánu. Teplota a vlhkost se mění především s nadmořskou výškou. Balkán je bohatý na jezera a řeky a v horských údolích se na jaře táním sněhu tvoří mokřady (Griffiths a kol. 2004).

Neolit reprezentuje pravěkou periodu, kdy nebylo tak jednoduché si vybraný prostor upravit pro sídlení, jako tomu je dnes za pomoci nejrůznějších technických prostředků. Člověk musel brát v potaz mnoho přírodních faktorů, které ovlivňovaly výběr místa budoucího osídlení. Pro život nejdůležitější byl sluneční svit (Vondrovský 2018) a blízkost vodního zdroje, ovšem nejen tyto činitele mohou za konečnou volbu plochy určené k osídlení. Při zakládání sídliště jsou neméně podstatné zdroje obživy a zdroje materiálů pro jeho budování a udržování. Nesměly být opomenuty ani lokální povětrnostní a vlhkostní podmínky, které se projeví jak na struktuře sídliště, tak na konstrukci obydlí a dalších staveb (Jelínek 2006, s. 13-15).

Evžen Neustupný (Neustupný 1986), definuje hlavní faktory přírodního prostředí významné pro první zemědělce takto:

- a. *Faktory morfologické: zejména svažitost terénu v místě sídliště i v jeho širším okolí a plocha terénu vhodného k založení sídliště, polí a pastvišť.*
- b. *Faktory vodnohospodářské: zejména vzdálenost vodních zdrojů, jejich vydatnost, dále dosah periodických záplav, velikost niv v okolí sídlišť a hloubka spodní vody.*
- c. *Pedologické faktory: zejména charakter a rozsah půd vhodných k založení polí (je nutno brát v úvahu nejen jejich úrodnost, nýbrž i obdělátnost pravěkou technologií), dále charakter a rozsah půd v širším okolí sídliště, podmiňující vegetaci využitelnou k pastvě domácích zvířat a k získávání zimního krmiva.*
- d. *Faktory klimatické: zejména délka vegetační doby: maximální teploty (zvláště v průběhu vegetačního období, srážky a jejich rozložení v ročních obdobích, směr a intenzita větrů).*

Jelikož neolit jižního Balkánu spadá do období holocenního klimatického optima, kdy převládaly zpravidla teplé a vlhké přírodní podmínky (Beneš 2018, s. 144). Relativně nové paleoenvironmentální studie dokládají vlhčí podnebí v oblasti Thesálie během raného a středního neolitu (6500-5500 BC cal.). Jsou evidovány zvýšené hydrologické aktivity a s nimi spojené časté záplavy (Gkouma 2016). Lokální klimatické podmínky popisuje řada studií, které však shodně popisují teplejší a především vlhčí klima v době neolitického osídlení (Cvietkoska a kol. 2014, Thienemann a kol. 2016, Lespez a kol. 2016).

Oblast jižního Balkánu pokrývá biom tvrdolisté stálezelené vegetace, pro nějž jsou typická horká a suchá léta a naopak deštivé zimy. Převažují zde červené až hnědočervené jílovité půdy, často na vápencovém podloží. Významným fenoménem je v oblasti požárová aktivita, zapříčiněna místní vegetací přirozeně produkující hořlavé aromatické látky (Prach a kol. 2009, s. 53-56). Od počátku neolitu s rozvojem zemědělství je krajina lidským faktorem značně ovlivňována, proto není snadné zjistit autenticitu balkánského biomu (Prach a kol. 2009, s. 62). Pro rekonstrukci vegetace a přírodních podmínek existují bohatě strukturovaná data z paleoekologického výzkumu. Nejčastěji se jedná o archeobotanické analýzy rostlinných makrozbytků (např. dochovaných semínek rostlin), pylové analýzy, či o antrakologické studie

Za účelem zmapování využívaných druhů dřeva jako suroviny, byly na 18 neolitických sídlištích mezi Dolním Dunajem a Egejským pobřežím odebrány antrakologické vzorky, tedy reprezentativní vzorky spáleného dřeva ze sídlišť. Sledována byla neolitická sídliště v severním Řecku a v Bulharsku v období 6500-4900 BC cal. Z výsledných analýz je patrné, že nejčastěji používaným dřevem na sídlištích je dub (*Quercus* sp.) a borovice (*Pinus nigra/P. sylvestris*). Jihobalkánské porosty s dominancí několika druhů dubů (*Q. frainetto*, *ilex*, *cerris*) obecně nerozlišitelných antrakologickou analýzou, a další taxony jako lokální jasany a habry, tvořily skupinu spíše menších stromů, vytvářejících místy souvislé, ale nízké, často neprostupné porosty. Zastoupeny byly i některé ovocné druhy a ořešákové stromy (Marinova – Ntinou 2017). Významnou dřevinou je vyskytující se dřín (*Cornus mas*), jehož plody byly sbírány a jeho pružné tělo používáno při stavbě plotů, či jako proutí do mazanicových konstrukcí (Marinova a kol. 2013).

4. SÍDLIŠTĚ JIŽNÍHO BALKÁNU V NEOLITU

“*Sídelní areál je jednotka pramenů, která shrnuje komponenty vytvořené v souvislém časovém úseku jednou komunitou.*“: tak zní definice sídliště podle Evžena Neustupného (2007). Sídelním areálem je tedy označen prostor, v němž probíhaly aktivity skupiny lidí, která se na tomto prostoru zdržovala a zanechala tak po sobě stopy (Neustupný 1986). Česká tradice sídelní a krajinné archeologie, která se zformovala v osmdesátých a devadesátých letech minulého století, chápe sídelní areál jako součást kulturní krajiny (Kuna et al. 2004, 18). Výhodou tohoto analytického chápání osídleného prostoru je schopnost vnímání jednotlivých areálů aktivit jako komplexního dynamického systému, nikoliv jako statické prostorové jednotky naleziště. Neolitická sídliště jižního Balkánu tak lze chápat jako soubor areálů aktivit, to znamená, že studujeme komplexy, které jsou pozůstatkem především obytného (rezidenčního) areálu, který prostřednictvím formačních procesů dal vzniknout komponentně. Při práci s balkánskými neolitickými sídlišti mám tento princip na mysli navzdory tomu, že terminologicky pracuji spíše s tradičními pojmy.

Sídliště Yabalkovo: pohled shora, pouze ilustrační význam (Leshtakov 2014).

4.1 TELLY A ROVINNÁ SÍDLIŠTĚ

Sídliště obecně se rozdělují podle různých atributů. Sídliště tvoří několik příbytků či usedlostí. Jejich kompozice udává tvar sídliště. Důležitým aspektem je jeho formování v rámci půdorysného plánu, zda jsou budovy stavěny jednotlivě v řadách, či ve shlucích. Dále, zda se jedná o pravidelnou, nebo nepravidelnou zástavbu. Jestli je sídliště pravoúhlého, kruhového, či např. hvězdicovitého půdorysu. Velmi podstatnou informací je také přítomnost, nebo absence otevřeného prostoru uvnitř sídliště (Roberts 1996, s. 88).

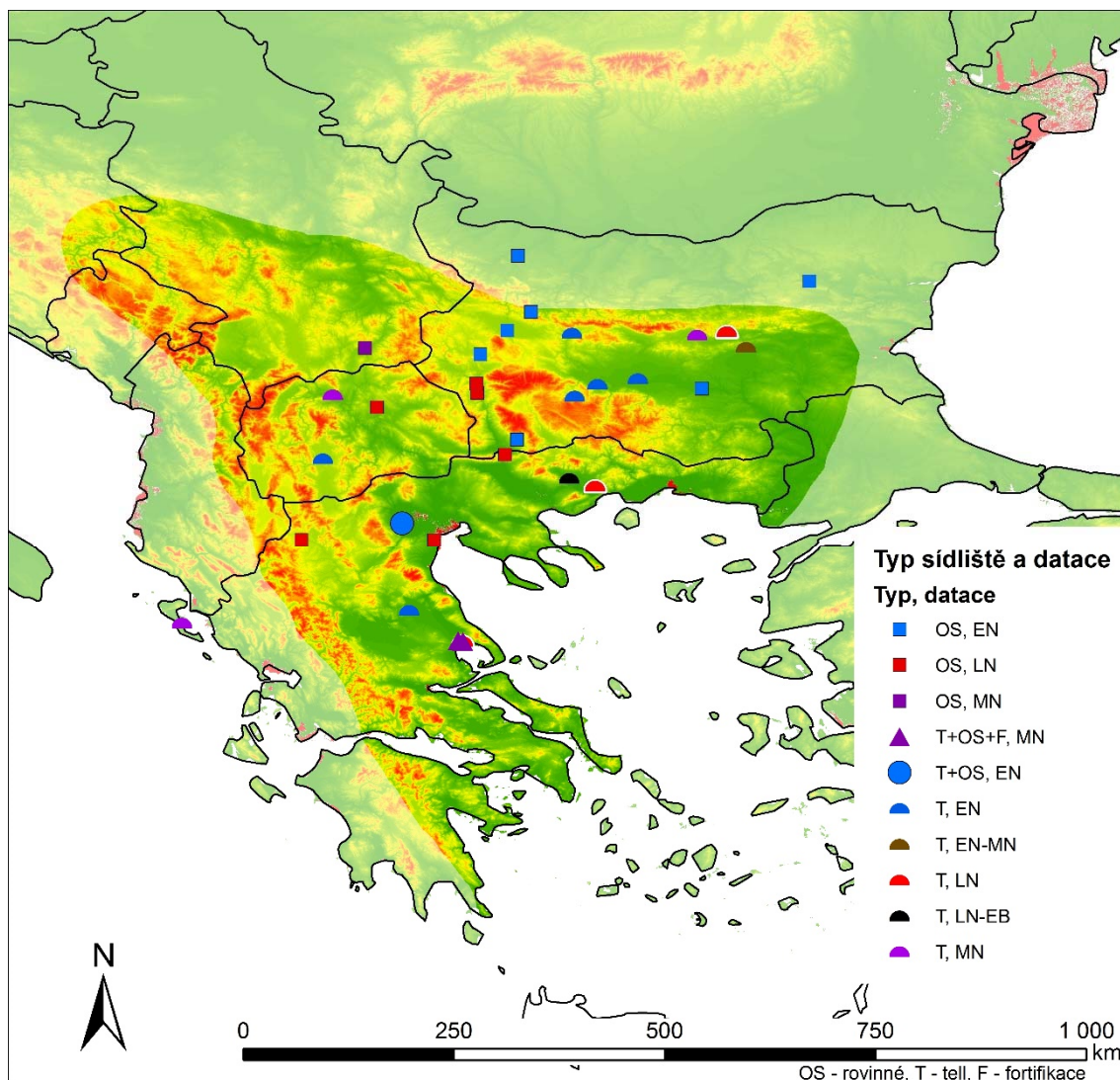
Všechny tyto aspekty je možné sledovat pouze u zcela prozkoumaných a dobře interpretovaných sídlišť. Vzhledem ke skutečnosti, že v rámci sídlišť na Balkáně často bývá prozkoumáno jen několik objektů (jedná se především o starší výzkumy ještě před přelomem milénia), je obtížné tato sídliště detailněji typizovat.

Obecně se v jihovýchodní Evropě objevují dva typy sídlišť, a to sídliště rovinná a sídliště tellová (obr. 3). Zatímco sídliště rovinná jsou stratigraficky reprezentována pouze jednou horizontální stratigrafickou vrstvou (25-50 cm silnou), sídliště tellová jsou tvořena hned několika sídelními horizonty a mají ve stratigrafii mocnost až několik metrů (Raczky 2015). Kromě otevřených sídlišť jsou v jihovýchodní Evropě v období neolitu evidována i sídliště s doklady fortifikace, i když je jejich počet nesrovnatelný s množstvím sídlišť neohrazených. Opevněné mohou být jak telly, tak rovinná sídliště (více viz kapitola 4.2), (Gatsov - Boyadzhiev 2009).

Tellová sídliště mohou být osídlena kontinuálně. Ovšem jsou i takové telly, které byly v minulosti opuštěny a později znovu osídleny, např. bulharské sídliště Podgoritsa (Bailey 1999). Dlouhodobě osídlovaná sídliště jsou známá již z Anatólie, odkud na Balkán jejich budování proniká. Jsou zaznamenány časové tři vlny šíření tellů. V rané fázi neolitu (6700/6500-5500 BC cal.) je šíření tellů limitováno přirozenou hranicí balkánského horského pásma. Sídliště se vyskytují především v úrodných údolích velkých řek. Během druhé fáze expanze (5500-4600 BC cal) jsou telly koncentrovány podél toku Dolního Dunaje. Až ve třetí - poslední fázi (4600/4500-4000/3700 BC cal.) se tato sídliště s dlouhodobou kontinuitou objevují dále ve Východopanonské pánvi v Maďarsku (Brami 2014; Raczky 2015).

Nicméně v jihovýchodní Evropě se nevyskytují pouze samostatné telly a volně existující rovinná sídliště. Existují doklady součinnosti tellů a k nim přiléhajících rovinných sídlišť.

Vzhledem k husté zástavbě tellů s velmi malým prostorem pro zemědělství, by okolní rovinné sídliště, rozprostřené horizontálně, mohlo sloužit jako kultivační zázemí (Chapman 1989, 33-53). Takovým příkladem je řecké významné neolitické sídliště Sesklo (Theocharis 1975). Jedná se o tell obehnaný, téměř 10 hektarů rozsáhlým, rovinným sídlištěm s kamennou fortifikací. V oblasti jižního Balkánu jsou evidovány i další příklady takové sídelní symbiózy, např. sídliště Podgoritsa v severním Bulharsku, nebo další řecké sídliště Paliambela (Raczky 2015).

Obr. 3: Evidovaná komplexně zkoumaná a interpretovaná sídliště jižního Balkánu. Rozdělení podle typu a datace.

4.2 PŘEHLED KOMPLEXNĚ ZKOUMANÝCH SÍDLIŠŤ JIŽNÍHO BALKÁNU

Během rešeršního zpracování sledované problematiky jsem se potýkala s nepřehledností interpretovaných dat. Mnohdy byly udávané informace zavádějící, nebo se data lišila v jednotlivých publikacích. Pokusila jsem se tedy zpracovat katalogizovaný seznam sídlišť, která byla zkoumána a interpretována komplexněji v mnou vytyčené sledované oblasti jižního Balkánu. V následujícím přehledu jsou sídliště rozdělena podle územních celků, ve kterých se dnes nacházejí a dále seřazena podle abecedy. Každé sídliště má své přiřazené identifikační číslo (ID), pod kterým je vedené v excelové databázi. U sídliště je zaznamenáno, zda se jedná o tellové či rovinné sídliště, případně tellové sídliště se zástavbou a fortifikací (např. Sesklo). Dále je uvedena relativní chronologie, eventuálně radiokarbonová data (pokud existují). Stručně je popsána lokace sídliště. Další bodem je od kdy do kdy na sídlišti probíhal archeologický výzkum a kolik sídelních fází je v rámci dané lokality identifikováno. Na závěr celého přehledu je stručně shrnutá také architektura. Z důvodu jednodušší identifikace v mezinárodní literatuře je u sídlišť zachována anglická transkripce.

1) Azmak

ID: 1

Stát: Bulharsko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: 6360-6020 BC cal., 5520-5330 BC cal.

Lokace: Tellové sídliště Azmak leží 25 km od tellu Karanovo, na úrodné planině obklopené ze tří stran mokřady.

Archeologický výzkum: 1960-1961, 1963

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Domy jsou pravoúhlého půdorysu, stavěny ze dřeva, proutí a mazanice. Zaznamenána je jedna rozměrově se lišící stavební struktura (Georgiev 1965).

2) Balgarchevo

ID: 3

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: 5713-5531 BC cal., 5559-5332 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící na pravém břehu řeky Struma, 10 km severo-západně od města Blagoevgrad.

Archeologický výzkum: 1970-1985

Fáze neolitického osídlení: 4

Architektura: V první fázi osídlení se objevují tvarově i typově různorodé stavby. Výrazným prvkem je semi-subterénní konstrukce. Domy ve druhé fázi navazují na fázi první, pouze dům č. 4 je odlišný. Během třetí fáze jsou domy stavěny blíže a jsou evidovány konstrukce větších rozměrů. (Pernicheva-Perets 2011).

3) Eleshnitsa

ID: 12

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: 5590-5840 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící v údolí pohoří Rodopy, na břehu řeky Zlataritsa.

Archeologický výzkum: 1983-1985

Fáze neolitického osídlení: 1

Architektura: Domy jsou obdélného půdorysu. Velikost i orientace se mění (Gatsov – Boyadzhiev 2009).

4) Galabnik

ID: 13

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: 6000-5980 BC cal., 5620-5580 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící na levém břehu řeky Struma mezi pohořím Vitosha a Rila, na pláni Radomir.

Archeologický výzkum: 1977, 1979-1989

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Rozmístění domů, je v rámci sídliště dodržováno napříč sídelními

fázemi. Architektura se nemění. Je evidována jedna speciální budova opakující se ve všech stavebních horizontech (Bakamska 2007).

5) Gradeshnitsa

ID: 45

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: absolutní datování neexistuje

Lokace: Sídlíště ležící na břehu řeky Ogosta

Archeologický výzkum: 1965, 1971-1974

Fáze neolitického osídlení: 1

Architektura: Domy jsou pravoúhlého půdorysu. Nejsou evidovány žádné atypické struktury (Gatsov – Boyadzhiev 2009).

6) Chavdar

ID: 6

Stát: Bulharsko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN-SN

Radiokarbonová data: 6210-5590 BC cal.

Lokace: Sídlíště ležící v západní části centrálního Bulharska, na břehu řeky

Topolnica, 60 km východně od města Sofia.

Archeologický výzkum: 1968-1972

Fáze neolitického osídlení: 7

Architektura: Během sedmi sídelních fází se architektura nijak výrazně nemění.

Menší nuance jsou zaznamenány ve velikosti a v orientaci budov (Georgiev 1981).

7) Kapitan Dimitriev

ID: 17

Stát: Bulharsko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN a PN

Radiokarbonová data: 5920-5730 BC cal.

Lokace: Sídlíště leží na svahu západně od města Peshtera. Jedná se o 13 m vysoký tell.

Archeologický výzkum: 1947-1948, 1998-2005

Fáze neolitického osídlení: 2 + 1

Architektura: Již ve fázi raného neolitu se na sídlišti vyskytují, konstrukčně komplikované, vícepatrové budovy (Nikolov 2005).

8) Karanovo

ID: 18

Stát: Bulharsko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: 6060-5840 BC cal.

Lokace: Monumentální tell Karanovo leží v údolí Tundža, 6 km západně od města Nova Zagora.

Archeologický výzkum: 1936, 1946-1957, 1984-2005

Fáze neolitického osídlení: 4

Architektura: Během 4 neolitických sídelních fází se architektura průběžně mění, nicméně zachovává si pravoúhlý půdorys i stavební materiál v podobě dřeva, proutí a mazanice (Nikolov 2007).

9) Kazanlak

ID: 22

Stát: Bulharsko

Typ: Tell

Relativní chronologie: MN

Radiokarbonová data: 5440-5200 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící na pravém břehu řeky Abayata, jihozápadně od dnešního města Kazanlak.

Archeologický výzkum: 1967-1971

Fáze neolitického osídlení: 2

Architektura: Na sídlišti Kazanlak je architektura homogenní a nejsou evidovány žádné atypické struktury v rámci sídliště. Domy jsou pravoúhlého půdorysu, téměř čtvercového tvaru (Lichter 1993).

10) Kovachevo

ID: 23

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: 6159-5926 BC cal.

Lokace: Sídliště je situováno na úpatí pohoří Pirin poblíž řeckých hranic, 3,5 km od dnešní vesnice Kovachevo.

Archeologický výzkum: 1980-1981, 1986-2007

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Sídlištní architektura má svůj pevný řád. Domy jsou stavěny v paralelních ulicích a jsou pravoúhlého půdorysu. Většinou se jedná o čtvercové struktury stavěné tradičně z proutí a mazanice (Lichardus a kol. 2002).

11) Mursalevo

ID: 115

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN a PN

Radiokarbonová data: absolutní datování neexistuje

Lokace: Sídliště ležící na levém břehu řeky Struma na jižním okraji stejnojmenné vesnice.

Archeologický výzkum: 2014 – stále probíhá

Fáze neolitického osídlení: 2

Architektura: Sídliště je specifické velkým počtem dvoupatrových struktur a jejich organizovaností do paralelních řad (Nikolov a kol. 2015)

12) Plovdiv – Yassatepe

ID: 122

Stát: Bulharsko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN (Karanovo I)

Radiokarbonová data: absolutní datování neexistuje

Lokace: Tell o rozměrech 150 m a o výšce 4 m leží v údolí řeky Marica na soutoku se zaniklým tokem Belastenské řeky.

Archeologický výzkum: 1946-1980, zvláště pak 1950-1959

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Domy na sídlišti jsou pravoúhlého tvaru, některé vytváří

pravoúhlou a řadovou koncentrací. Vnitřní výbava domů je poměrně jednotná (Detev P. 1975, Detev J. 2015, Lichter 1993).

13) Polyanitsa

ID: 54

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: 6420-6230 BC cal.

Lokace: Sídlíště ležící na břehu řeky Goliama Karnchia.

Archeologický výzkum: 1975

Fáze neolitického osídlení: 1

Architektura: Na sídlišti jsou malé čtvercové domky z proutí a mazanice (Gatsov - Boyadzhiev 2009).

14) Promachon Topolnica

ID: 69

Stát: BG-GR

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: PN

Radiokarbonová data: 5220-5170 BC cal.

Lokace: Sídlíště leží západně od řeky Struma, přímo na hranicích Bulharska a Řecka.

Archeologický výzkum: 1978, 1980-1992

Fáze osídlení: 3

Architektura: Na sídlišti se nacházejí jak zahloubené, tak nadzemní konstrukce rozličných stavebních technik. Přítomna je i velmi zajímavá struktura č. 4 (Khoukoli-Chrysanthaki a kol. 2007, Vajsov 2007).

15) Rakitovo

ID: 35

Stát: Bulharsko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: absolutní datování neexistuje

Lokace: Sídlíště Rakitovo se nachází na severním předhůří Západních Rodop.

Archeologický výzkum: 1974-1975

Fáze neolitického osídlení: 2

Architektura: Architektura na tomto sídlišti je výjimečná. Všechny konstrukce jsou lichoběžníkové a jsou destruovány ohněm v obou sídelních fázích. V rámci sídliště jsou interpretovány svatyně (Radunčeva a kol. 2002).

16) Slatina

ID: 36

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN a PN

Radiokarbonová data: 5780-5640 BC cal.

Lokace: Sídliště leží blízko řeky Iskur v západní oblasti centrálního Bulharska, blízko města Sofia.

Archeologický výzkum: 1985-1995

Fáze neolitického osídlení: 2

Architektura: Domy jsou pravoúhlého půdorysu, stavěné z poutí a mazanice (Lichter 1993).

17) Yabalkovo

ID: 40

Stát: Bulharsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: 5998-5846 BC cal.

Lokace: Sídliště se rozkládá v pahorkatém regionu Horní Thrákie, poblíž řeky Maritsa.

Archeologický výzkum: 2000-2012

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Převládají pravoúhlé domy stavěné z nepálených cihel, nicméně objevují se také subterénní konstrukce ze dřeva a mazanice (Leshtakov 2014).

18) Achilleion

ID: 64

Stát: Řecko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN-SN

Radiokarbonová data: 6500-6250 BC cal., 6250-6150 BC cal.

Lokace: Tell situovaný na jihovýchodním okraji planiny Karditsa.

Archeologický výzkum: 1973-1974

Fáze osídlení: 4

Architektura: Během čtyř sídelních fází se architektura na sídlišti mění.

Objevuje se stavební technika *pisé*, konstrukce z proutí a mazanice, ale také kamenné stavby (Gimbutas 1974).

19) Argissa

ID: 66

Stát: Řecko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: 5800-5500 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící na levém břehu řeky Peneios, ve východní Thesálii 4,5 km západně od města Larrisa.

Archeologický výzkum: 1955-1956

Fáze osídlení: 1

Architektura: Ze sídliště je blíže zmíněn pouze jeden pravoúhlý dům (Perlès 2001).

20) Avgi

ID: 123

Stát: Řecko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: SN-PN

Radiokarbonová data: 5600-4500 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící 10 km jihozápadně od jezera Orestias.

Archeologický výzkum: 2000, 2002-2004, 2005-2008

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Domy jsou pravoúhlého půdorysu. Orientace se mění. Hlavním stavebním materiálem je proutí a mazanice (Kloukinas 2014).

21) Dikili Tash

ID: 59

Stát: Řecko

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: 4350-4250 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící v jihovýchodní části planiny Drama, v údolí mezi horami, 2 km od antického města Philippi.

Archeologický výzkum: 1920-1922, 1961-1975, 1986-1996, 2008 – stále se zkoumá

Fáze neolitického osídlení: 4

Architektura: Domy na sídlišti jsou pravoúhlého tvaru, postaveny v řadách vedle sebe. Vnitřní vybava domů má svůj pevný řád u všech domácností v rámci sídliště (Darcque a kol. 2007).

22) Dimini

ID: 77

Stát: Řecko

Typ: Tell

Relativní chronologie: PN

Radiokarbonová data: 4800-4500 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící 5 km západně od města Volos na skalnatém výběžku 16 m nad mořem.

Archeologický výzkum: 1903, 1974-1976

Fáze osídlení: 2

Architektura: Architektura je v rámci velmi přesně organizovaného sídliště variabilní (Souvatzi 2008).

23) Makriyalos

ID: 74

Stát: Řecko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: PN

Radiokarbonová data: 5300-5000/4900 BC cal., 4900-4600/4500 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící na mírném kopci svažujícím se do přímořských nížin v řeckém regionu Pieria. Nachází se necelé 2 km od moře.

Archeologický výzkum: 1990 – 1999

Fáze neolitického osídlení: 2

Architektura: Na sídlišti se v obou sídelních fázích vyskytují kruhové

zahloubené domky. Avšak během druhé fáze osídlení se objevují též struktury pravoúhlé či apsidální (Pappa a kol. 2004, Halstead 1999).

24) Nea Nikomedeia

ID: 63

Stát: Řecko

Typ: Tell + Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN a PN

Radiokarbonová data: 6250-6050 BC cal., 5500-5300 BC cal.

Lokace: Sídlíště ležící 10,5 km severovýchodně od dnešního města Verroia, v oblasti mokřadů.

Archeologický výzkum: 1961, 1963, 1964

Fáze osídlení: 3

Architektura: Domy jsou převážně pravoúhlé s velmi podobnými rozměry (Pyke – Yiouni 1996).

25) Sesklo

ID: 99

Stát: Řecko

Typ: Tell + Rovinné sídliště + Fortifikace

Relativní chronologie: RN-SN a PN

Radiokarbonová data: 5800-5200 BC cal.

Lokace: Sídlíště je situováno 5 km jihozápadně od tellového sídliště Dimini.

Archeologický výzkum: 1901-1903, 1956-1977, 1977-2008

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Sídlíště Sesklo je velmi přesně organizováno. Domy jsou obvykle pravoúhlého tvaru. Jsou stavěny na kamenných základech z nepálených cihel (Souvatzi 2008).

26) Sitagroi

ID: 58

Stát: Řecko

Typ: Tell

Relativní chronologie: PN

Radiokarbonová data: 5500-4200 BC cal.

Lokace: Tell se nachází na levém břehu řeky Angitis.

Archeologický výzkum: 1968-1970

Fáze neolitického osídlení: Do mladšího neolitu spadají dvě fáze vývoje tellu a to Sitagroi I. a II.

Architektura: Cílem mezinárodního archeologického výzkumu tellu byly základní otázky chronologie a stratigrafie tellu, jeho formování a stanovení relativní a absolutní chronologie. Dalším cílem byl environmentální výzkum. Rozsah sondáží neumožnil zachytit významné architektonické struktury. Dva zachycené apsidální domy, datované však do chalkolitu a starší doby bronzové jsou ale cennou mladší analogií jihobalkánské prehistorické architektury (Renfrew a kol. 1986).

27) Amzabegovo

ID: 85

Stát: Makedonie

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: 6250-5600 BC cal.

Lokace: Sídliště ležící 1,5 km severně od dnešní vesnice Amzabegovo.

Archeologický výzkum: 1960-1970

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Architektura má svůj přirozený vývoj dle sídelních fází. Nejsou interpretovány žádné výjimečné objekty (Gimbutas 1974).

28) Tumba Madžari

ID: 88

Stát: Makedonie

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: absolutní datování neexistuje

Lokace: Sídliště se nachází v údolí a ve stejnojmenném hlavním makedonském městě Skopje.

Archeologický výzkum: 1978, 1981, 2002-2005, 2007-2008

Fáze neolitického osídlení: 3

Architektura: Až na jednu strukturu označenou jako svatyně, jsou domy stejné orientace a velmi podobných tvarů i velikostí. Sídliště disponuje velkým počtem zajímavých, možná rituálních, artefaktů (Kanzurova 2011).

29) Vrbjanska Čuka

ID: 92

Stát: Makedonie

Typ: Tell

Relativní chronologie: RN

Radiokarbonová data: Dvě radiokarbonová data ze stavby 2 prozatím ukazují na interval 5972-5732 BC cal. a 5981-5807 BC cal. (Naumov a kol. 2018).

Lokace: Sídliště situované v údolní rovině mezi horami v údolí Pelagonie, kudy protéká řeka Crna. Tvoří část soustavy tellů s pravděpodobnou funkční diferenciací.

Archeologický výzkum: 1979-1982, 1987-1989, 2016- stále probíhá

Fáze neolitického osídlení: horizonty I-III jsou neolitické.

Architektura: Na tellu bylo dosud rozpoznáno sedm neolitických domů.

V minulém století byl zkoumán dům č. 1 čtvercového půdorysu s masivní konstrukcí neolitického síla. V současné době jsou zkoumány tři další stavby lichoběžníkovitého čtvercového půdorysu, z nichž je dům č. 2 podrobován detailnímu bioarcheologickému průzkumu česko-makedonských letních archeobotanických škol (Naumov a kol. 2016, 2018).

30) Pavlovac

ID: 118

Stát: Srbsko

Typ: Rovinné sídliště

Relativní chronologie: RN-PN

Radiokarbonová data: absolutní datování neexistuje

Lokace: Sídliště leží 7 km jižně od jihosrbského města Vranje.

Archeologický výzkum: 2011-2014

Fáze neolitického osídlení: 3

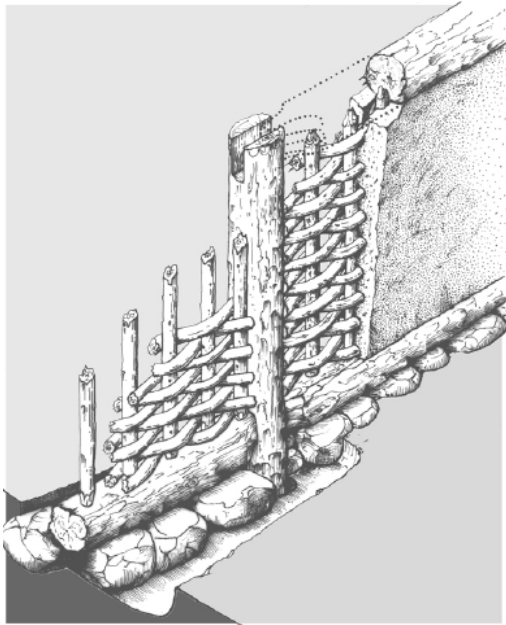
Architektura: Na sídlišti jsou interpretované pravoúhlé struktury z proutí a mazanice (Vuković a kol. 2016).

5. DOMY JIŽNÍHO BALKÁNU V NEOLITU

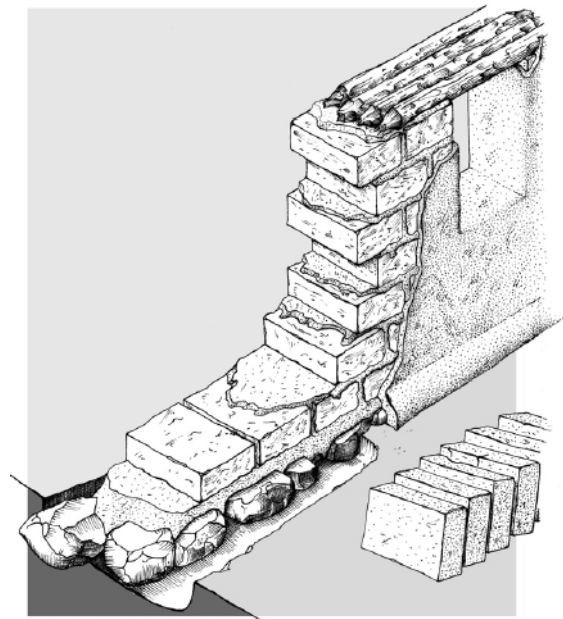
5.1 STAVEBNÍ MATERIÁL A KONSTRUKČNÍ TYPY

Domy jsou klíčovou součástí života jejich obyvatel. Jsou centrem aktivit, místem situování artefaktů a objektů úzce souvisejících se samotnou stavbou (Kloukinas 2014). Stavební technologie se průběžně vyvíjejí a zdokonalují spolu s rozvojem společností. Pro dům platí dvakrát, že forma sociální organizace a systému se odráží v materiální kultuře. Lze sledovat proměnu architektury od primitivních sezónních přístřešků, přes stabilní zemědělské usedlosti na pevných základech, až k dnešním vysokým činžákům uzpůsobeným rapidně se rozrůstající populaci. Hustě zalesněnému prostředí staršího a středního holocénu se tehdejší lovci a sběrači museli přizpůsobit, a tak se koncentrovali v blízkém okolí řek či jezer. To v jakém prostředí a podnebí se sídliště nacházelo, tomu byly podřízeny jak stavební materiály, tak typy konstrukcí. Vše bylo závislé na dostupnosti zdrojů a na přírodních podmínkách. Proto máme evidováno tolik rozličných stavebních technologií (Jelínek 2006).

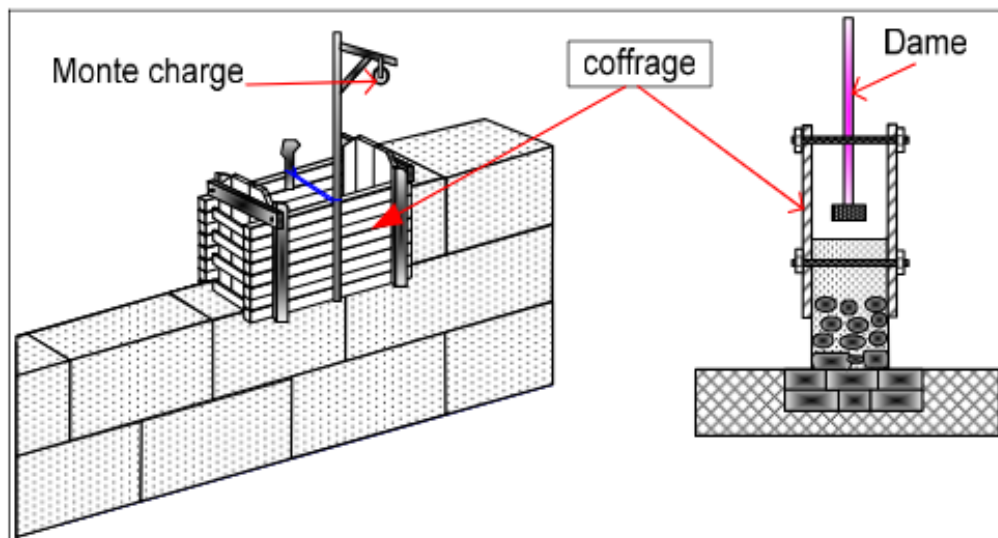
Pro jižní Balkán jsou typické mediteránní stálezelené lesy s tvrdolistou vegetací (Bohn a kol. 2000/2003) a submediteránní dubovo-habrové lesy (Walter 1985) s vysokou náchylností k požárům (o tom více viz kapitola 8). Hlavním omezením jihobalkánské stavební techniky je však relativní nedostatek velkých stromů, které by umožňovaly, ve srovnání například se střední Evropou, efektivně stavět rozměrné domy. To je jeden z důvodů, proč na jižním Balkáně převažovala jako stavební materiál nejčastěji hlína, kombinovaná s méně rozměrným stavebním dřevem. Nejčastěji používaným materiálem v oblasti jižního Balkánu je proutí a hlína. Výjimkou ovšem není ani dřevo a kámen. Domy jsou konstruovány z dřevěných trámů, někdy na kamenných základech. Zdi jsou nejčastěji postaveny buď z proutí a mazanice (hlína smíchaná s plevy; obr. 4) nebo ze sušených cihel (obr. 5; Perlès 2001, 188). Existuje také technika *pisé*, kdy se staví pásy zdi přímo v místě budoucího obydlí. Základem techniky je dřevěná forma, do které je vtlačována hlína smíchaná s plevy (obr. 6; Mamba a kol. 2011). Střechy jsou stavěny z dřevěných trámů a prken, mohlo být použito také rákosí a u plochých střech byla konstrukce z proutí a mazanice (Perlès 2001, 191).

Obr. 4: Technika proutí a mazanice (Perlès 2001).

Obr. 5: Technika zdění ze sušených cihel (Perlès 2001).

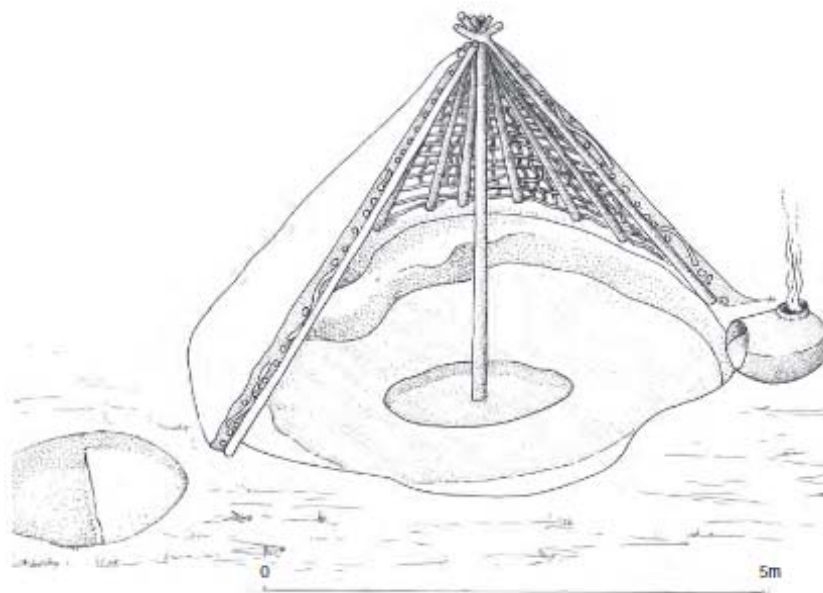
Obr. 6: Technika *pisé* (Mamba a kol. 2011).

Odlišnosti jsou evidovány také u podlah. Z valné většiny je dokumentována pouze udusaná hlína, nicméně jsou zaznamenány stavby s pevnou podlahou konstruovanou z dřevěných prken, kamínků či podlahu maltovou (Karkanas – Efstratiou 2009). Častým jevem v jihobalkánském neolitu jsou maltovité hmoty, použité často na konstrukci podlahových horizontů. Existuje málo geochemických rozborů malty, ale to málo dává

tušit, že neolitičtí lidé znali techniku zpevňování výmazu podlah, stěn a konstrukcí pomocí vápna. Pro balkánskou architekturu jsou charakteristické časté opravy domů, několikavrstvé omítky na zdech i velmi dobře udržované podlahy, což svědčí o vložené energii a úsilí do údržby domu (Naumov 2013).

Typů konstrukcí je na Balkáně několik. Existují zahloubené či polozahloubené (semi-subterénní) struktury, domy v úrovni země, nebo nadzemní konstrukce (Kloukinas 2014).

Interpretace struktur bývá často problematická. Takovým interpretačním nešvarem je tzv. *pit-dwelling* neboli polozahloubená struktura, která je kruhového či oválného půdorysu. Nejčastěji se tyto domky objevují v raném neolitu (Perlès 2001, s. 184). Jejich průměr se pohybuje od 3m do 8m. V terénu jsou identifikovány jako objekty podobné kúlovým jámám. Určující je především velikost a vnitřní výbava, přítomnost podlahy i artefaktového inventáře (obr. 7; Bailey 2000). Evidovány jsou dále zahloubené či polozahloubené objekty pravoúhlého tvaru. Vnitřní zahloubená jáma činí 1/3 celkové výšky stavby. Výjimečně se spolu se zahloubenými objekty objevují doklady doplňujících konstrukčních technik, např. dřevěné trámy, proutí, mazanice, ale i kamenné základy.

Obr. 7: Polozahloubená konstrukce oválného půdorysu, tzv. *pit-dwelling* (Todorova – Vajsov 1993).

Architektonickým kontrapunktem zahloubených příbytků jsou konstrukce nadzemní. Objevují se na jihu Balkánu od počátku neolitu a jsou v terénu dobře rozpoznatelné.

Zpravidla bývají pravoúhlého, často čtvercového tvaru. Současně s nimi jsou evidovány také oválné, lichoběžníkové, ale i apsidální struktury (více viz kapitola 5.2), (obr. 8; Kloukinas 2014).

Obr. 8: Nadzemní konstrukce pravoúhlého půdorysu (Perlès 2001).

5.2 PŘEHLED SPOLEHLIVĚJI ZKOUMANÝCH TYPICKÝCH DOMŮ JIŽNÍHO BALKÁNU

Azmač, BG, ID: 1

Sídliště Azmač bylo osídleno od raného neolitu až do chalkolitu. Je evidováno 13 spálených obytných struktur. Pouze 11 jich spadá do období neolitu. Rozměry domů jsou přibližně 8 x 6 m. Domy jsou pravoúhlého půdorysu. Hlavním stavebním materiálem je dřevo, proutí a mazanice. Zdi domů bývají pomalované. Je zaznamenán jeden dům atypického tvaru v rámci sídliště (více viz kapitola 6.2). Na sídlišti se mezi domy objevují dětské pohřby (Georgiev 1965).

Balgarchevo, BG, ID: 3

Sídliště Balgarchevo je rovinné sídliště, které bylo osídleno od raného neolitu až po pozdní neolit. Jeho sídelní vrstva se ale nezvyšovala, nýbrž rozpínala horizontálně. Jsou interpretovány celkem čtyři sídelní fáze. Druhou sídelní fází nejlépe prezentuje prozkoumaný dům č. 1. Tento dům byl celkem třikrát přestavován. Jeho severovýchodní orientace byla vždy zachována. Obytný zahloubený prostor je téměř čtvercového tvaru a měří 6 x 5,6 m. Nachází se uvnitř semi-subterénní konstrukce měřící 8,3 x 6 m. Vnitřní prostor stavby se pohybuje od 28 do 51 m². Severní prostor obytné části je postaven nad zemí. Zahloubená část je rozdělena na dva prostory. V každém prostoru se nachází pec spolu s hliněnou platformou. V jihovýchodním rohu byly nalezeny fragmenty keramiky, zásobnice, kamenné nástroje a 30 nádob v zemi. Celá konstrukce je z proutí, mazanice a dřeva. Zbytky dřevěné konstrukce pokryté hlínou sahají až do nadzemní části domu, ale i mimo obytný prostor, tedy do severovýchodní části subterénní konstrukce. Mohlo by se jednat o zřícenou podlahu. Dům byl zničen požárem. Díky tomu se dochovaly spálené zbytky semen užitkových rostlin v úrovni této „podlahy“. Je tedy pravděpodobné, že prostor fungoval jako sklad potravin.

V období pozdního neolitu byla v prostoru domu č. 1 identifikována velmi podobná konstrukce. Tato konstrukce je stejně orientována a má prakticky stejné rozměry. I přes nálezy spálených kusů omítky, dům nebyl ohněm zničen. Spálené kusy pocházejí z ranější fáze a byly později použity při konstrukci nové a přesto takřka stejné budovy (Pernicheva-Perets 2011, s. 69).

Pro sídelní fáze Balgarchevo I, I-II a z části II (raný – střední neolit) je typické stavění domů stále na stejném místě se zachovanou orientací. Základním stavebním materiálem je proutí a mazanice. Průměr sloupových jam se pohybuje kolem 20 cm. V domech jsou přítomny menší pece na nízkých platformách.

Domy se během středního neolitu na sídlišti Balgarchevo (fáze II) nijak zvlášť nezměnily. Domy v druhé sídelní fázi přímo navazují na stavby z rané fáze osídlení. Rozměry si zachovaly víceméně stejné. Některé konstrukce nesou známky požárových aktivit. Ovšem není již tomu tak u všech struktur. Domy jsou převážně lehčí konstrukce. Sloupové jámy mají v průměru 15-20 cm. Kolem středně neolitických obydlí na sídlišti Balgarchevo (II) se objevují oválné jámy, stratigraficky mnohavrstevnaté, jež mohly plnit jak ekonomickou, tak kultovní funkci.

Pozdní neolit (Balgarchevo III) s sebou přináší mnohem více zahuštěnou zástavbu. Mezi domy nejsou prostory širší než jeden metr. Některé domy jsou výjimečné svou velikostí a vnitřním rozdělením na dva až tři oddělené prostory. Spálených domů je evidováno mnohem méně, než tomu bylo u předchozích dvou fází. Obecně se jedná o dlouhodobě využívané stavby nesoucí známky průběžných oprav. Z fáze III byly blíže zkoumány čtyři domy označené: A, B, C, D, které se v rámci sídliště nacházejí v jižním sektoru.

Dům A je rozdělen na dva, možná tři prostory. Orientován je od jihu na sever. Rozměry této stavby jsou cca 14,5 x 5 m (šířka je udávána přibližně, jelikož západní část nebyla plně odkryta).

Dům B leží necelý 1 m východně od domu A. Je též orientace jako sousední dům A. Jedná se o dvouprostorovou stavbu o rozměrech 10,5 x 8 m.

Domy C a D nebyly odkryty celé a jejich rozměry a další kritéria proto nejsou spolehlivě interpretovatelné (Pernicheva-Perets 2011, s. 108).

Eleshnitsa, BG, ID: 12

Na rovinném sídlišti Eleshnitsa, ležícím na říční terase, bylo objeveno 8-10 sídelních struktur. Pouze dva spálené domy byly blíže zkoumány. Rozměrově se od sebe liší. Zatímco dům číslo 1 má užitnou plochu 86 m² (13,30 x 6,50 m), dům číslo 2 je se svou užitnou plochou 53 m² (9,90 x 5,40 m) menší. Obě budovy jsou pravoúhlého tvaru. Dům

číslo 1 má vchod směrem na jihozápad. Dům číslo 2 je orientován západovýchodně (Gatsov – Boyadzhiev 2009).

Galabnik, BG, ID: 13

Rovinné sídliště Galabnik, dnes situované na území jihozápadního Bulharska, bylo osídleno během raného neolitu. Evidovány jsou tři sídelní fáze s deseti stavebními horizonty. Půdorys sídliště byl velmi pravděpodobně předem rozplánován a během všech sídelních fází také dodržován. Domy byly postaveny v těsných rozestupech s úzkými uličkami, vedle sebe. Převažuje orientace od severovýchodu k jihozápadu. Velikost domů se pohybuje v rozmezí 35-74 m². Domy jsou pravoúhlého, někdy lichoběžníkového tvaru. Zdi budov jsou konstruovány ze dřeva a mazanice. V horizontu 4 se objevuje dláždění z kamenů, dřeva či keramiky, což je funkčně přisuzováno ochraně před stoupající spodní vodou. Uvnitř domů jsou nalézány fragmenty pece ve tvaru “U” (Bakamska 2007). Během výzkumu v roce 1983 byly objeveny zbytky domu měřícího 7,20 x 6,60 m. Orientace domu je stejná, jako u ostatních struktur, od severovýchodu k jihozápadu. V roce 1986 byly objeveny také pozůstatky spálené struktury se silem a velkým počtem nástrojů v blízkosti zdí (Gatsov – Boyadzhiev 2009).

Gradeshnitsa, BG, ID: 45

Rovinné sídliště Gradeshnitsa bylo zkoumáno již v 70. letech, proto chybí podrobnější environmentální analýzy. Jsou evidovány tři sídelní horizonty z raného neolitu. Sídlíště leží na ploše 400 x 250 m. Zkoumány byly relikty 16 shořelých domů. Rozměry domů se pohybují kolem 6-7 x 4-5 m (Gatsov – Boyadzhiev 2009).

Chavdar, BG, ID: 6

Sídliště je známé také pod názvem Pirdop-Zlatica. Tento tell je vysoký 3,5 m a prolíná se jím 7 sídelních fází. Fáze Chavdar VII až II spadají do raného neolitu, fáze Chavdar I je už v neolitu středním. Sídelní fáze VI, III a II nesou známky požárových aktivit. Podařilo se detailněji prozkoumat tři budovy z horizontu VI. U domu číslo 1 nejsou známy přesné rozměry, nicméně evidována je zde zásobnice a mlecí kámen. Dům číslo 2 je postaven z dřevěných trámů a mazanice. Jeho rozměry jsou 9,10 x 6 m a je obdélného půdorysu. Dům číslo 3 je menší (6,35 x 4,13 m) s 1 m širokým vchodem. Dům je orientován západovýchodně. Uvnitř budovy byla nalezena pec.

Z horizontu V jsou dobře evidovány dvě struktury. První konstrukce je pravoúhlého tvaru. Na délku je dlouhá 8 m a široká 6 m. Orientována je západovýchodně. U severní zdi byla objevena kupolovitá pec a v jejím okolí také nádoby a mlecí kámen i s podločkou. Přímo pod touto pecí leží ještě jedna, rozměrově i tvarově téměř identická pec. Kolem domu je koncentrováno mnoho kamenných nástrojů. U druhé konstrukce bohužel nejsou interpretované rozměry, ovšem orientace je od severozápadu k jihovýchodu. Vchod je na východní straně. U západní stěny je evidována pec a devět kamenných nástrojů kolem. Dokonce jedna antropomorfní nádoba a roh skotu.

Další dva domy jsou popsány z horizontu II. Opět se jedná o dřevěnou konstrukci s mazanicí. Orientace budov je od severovýchodu k jihozápadu. Vstup je na severní straně. Tvar půdorysu je téměř čtvercový s rozměry 6,5 x 5 m. Uvnitř budovy, v jižní části, byla opět nalezena pec ve tvaru „U“. Druhý dům nebyl zachován v celku. Je v něm evidována pec, která byla dvakrát opravována. Západně od pece byly nalezeny dvě mlecí podložky a dokonce spálené makrozbytky lískových oříšků, dále nádoby a kamenné nástroje (viz Přílohy: obr. 13; Georgiev 1981).

Kapitan Dimitriovo, BG, ID: 17

I přesto, že se jedná o raně neolitické tellové sídliště, setkáváme se zde již s velmi komplikovanou stavební technologií vícepatrových budov. Dobře dochovanými strukturami jsou domy č. 1 a 2, které si jsou velmi podobné (viz Přílohy: obr. 14). Uvnitř každé z budov, se nachází kupolovitá pec na platformě ve tvaru „U“. Dále je u obou struktur evidována skupina pěti kruhových či oválných skladovacích prostorů (viz Přílohy: obr. 15, obr. 16). V obou případech jsou dobře dochována residua hliněné podlahy, indikující druhé patro. Uvnitř domu č. 1 jsou dochovány zbytky další pece, která mohla být situována ve druhém paře.

Uvnitř i v okolí domů se vyskytuje spousta jam interpretovaných, jako kultovní. Některé jsou prázdné, ale ve většině jam jsou nalezeny zvířecí kosti a fragmenty keramiky – velmi často bíle malované. V některých jámách se našly antropomorfní a zoomorfní sošky (Nikolov 2005).

Karanovo, BG, ID: 18

Známý bulharský tell Karanovo, vysoký 12,5 m, byl osídlen v průběhu celého neolitu. Fáze I-IV spadají do neolitického období, další fáze už jsou mladší. Struktury z raného

neolitu (Karanovo I a II) jsou nadzemní a nejsou na nich patrné žádné známky požárových aktivit. Jedná se o sloupové konstrukce s pravoúhlým půdorysem. Stavby jsou především jednoprostorové, ale objevují se i dvoumístné či domy s přístavbou. Uvnitř, blízko zdi, bývá zpravidla kupolovitá pec.

Během první sídelní fáze byly domy opravovány a dlouhodobě využívány. Jsou evidovány celkem tři horizonty přestaveb. V prvním horizontu jsou domy dlouhé 7-8 m, postavené v paralelních řadách s meziprostory přibližně 5 m. Orientovány jsou rozličně. Jsou stavěny z dřevěných trámů, proutí a mazanice. Podlaha je pokryta dřevěnými prkny. Ve druhém horizontu přestaveb jsou častá vnější ohniště a objevují se nové budovy s uniformnější orientací. Ve třetím horizontu se mění především velikost domů a počet místností. Jsou odkryty dva trojprostorové domy a jeden dům s uzavřeným dvorkem. U jedné trojprostorové struktury jsou v každé místnosti ohniště a v centrálním pokoji, hned u vchodu, dvě hliněné platformy.

Sídelní fáze Karanovo II je charakteristická mnohem hustější zástavbou. Pět domů je částečně propojeno dlážděnou ulicí. Jsou velmi podobné jak velikostí, tak i orientací domům z první sídelní fáze. Blíže zkoumán je tzv. Západní dům, který je velký 7,4 x 6,9 m. Uvnitř domu se nachází několikrát opravovaná pec a podlaha. Tzv. Východní dům s rozměry 7 x 6 m, je Západnímu domu velmi podobný, ale jeví se jako pozdější. Na jižní straně byl objeven malý přistavěný prostor.

Z pozdně neolitické sídelní fáze Karanovo III jsou popsány dvě shořelé dvoupatrové budovy. Domy jsou stavěny v pravoúhlém tvaru a jsou velké 8,2 x 7 m. Přízemní podlaha je ze dřeva potaženého mazanicí. Orientace budov je severojižní. V každém patře je pouze jeden prostor. Nalezeny byly dvě zásobnice a dva malé mlecí kameny. Podlaha z druhého patra je postavena z kmenů stromů a pomazána hlínou. Během života domu, bylo druhé patro podepřeno sedmi liniemi těsně zabudovaných pilířů. Ve druhém patře, v severní části, je evidována kupolovitá pec. Ve východním prostoru bylo nalezeno několik keramických nádob, mlecí kámen s kamenným základem a přímo u východní zdi byla nalezena spálená kostra malého psa.

Pro stále ještě neolitickou fázi Karanovo IV zatím neexistují dostatečně interpretovatelná data ohledně architektury (Lichter 1993, Hiller-Nikolov 1997, Nikolov 2007).

Kazanlak, BG, ID: 22

U tellového sídliště Kazanlak, bylo prozkoumáno a interpretováno několik struktur. Všechny zaznamenané budovy jsou téměř identické. Jejich rozměry jsou přibližně 7 x 6 m. V tabulce jsou evidovány čtyři domy (H1, H2, H3, H4). Mezi domy není zaznamenaná konstrukčně výjimečná budova (Lichter 1993).

Kovachevo, BG, ID: 23

Rovinné sídliště Kovachevo bylo osídleno v raném (Kovachevo I) a středním (Kovachevo II) neolitu. Identifikované jsou také nálezy z pozdního neolitu. Sídliště je velké přibližně 6 ha. Domy jsou postaveny v paralelních řadách. Jedná se o pravoúhlé struktury, někdy až čtvercového tvaru. Průměrně se velikost pohybuje kolem 20–30 m² (Gatsov – Boyadzhiev 2009). Jsou orientovány od severozápadu k jihovýchodu s vchodem na jihovýchodní straně. Stavěny jsou z dřevěných trámů a z proutí a mazanice. Jsou interpretovány doklady dřevěných podlah a vápenitých konkrecí v podlahové úrovni. Dobře evidovaným příkladem je dům č. 1714 (Kovachevo Ia), jehož zdi jsou dlouhé 6 m, je čtvercového půdorysu. Uvnitř domů se běžně vyskytuje pec na podstavci i ohniště. Domy jsou po ukončení životnosti přestavovány na původním místě. U domu č. 216 (Kovachevo Id) byly identifikovány dvě po sobě jdoucí sídelní fáze, přičemž starší budova byla zničena ohněm a na jejích základech byla postavena konstrukce nová. Dům byl před spálením vyprázdněn. Umístění pece bylo zachováno v obou domech stejné. Blízko stavby byl nalezen dětský pohřeb. Jedná se o stavbu pravoúhlého tvaru s délkou zdí přibližně 5 m, jak naznačují zbytky spálené mazanice. Po celém sídlišti se nacházejí fragmenty zásobnic, které byly recyklovány a využívány jako stavební materiál pro různé struktury (Lichardus a kol. 2002).

Mursalevo, BG, ID: 115

Rozsáhlé bulharské sídliště Mursalevo pokrývá plochu 8 ha. Výzkumy na sídlišti stále probíhají. Sídliště bylo osídleno v raném neolitu a již v této době je stavěno organizovaně do paralelních řad. Evidováno je přibližně 60 velkých domů, které byly všechny zničeny ohněm. Domy jsou významné tím, že jsou interpretovány jako dvoupatrové struktury, které jsou stavěny z dřeva, proutí a mazanice.

Velikosti jednotlivých domů se liší. Dům č. 32 má rozměry 6 x 5,2 m. Domy č. 20-24 jsou dlouhé 11 m a široké 10 m. Jejich výška je odhadována na 8 m. Velmi dobře

zachovaný je dům č. 29, který leží v severozápadní části sídliště. Je pravoúhlého půdorysu, jeho rozměry jsou 9,3 x 8 m. Identifikovaná byla dvě patra, podle dřevěné podlahy druhého patra a podle stěny rozdělující druhé patro na dva prostory. Mezi domy č. 29 a č. 21 se nachází dlážděná ulice.

Pozdně neolitické sídliště je od raně neolitického osídlení separováno řekou. Severozápadní část sídliště byla obehána kamennou zdí. Odkryv sídliště začal v roce 2014 a bylo identifikováno 6 neolitických domů. Domy mají opět dvě podlaží, pravoúhlý půdorys a orientovány jsou od severozápadu k jihovýchodu. Jsou postaveny na kamenných základech. Největší dům (H 13) je velký 8,5 x 6 m. Je dvoupatrový a dvoupokojový. Podlaha druhého patra je konstruována z omítnutých dřevěných trámů.

Dům č. 41 byl zničen požárem. Interpretována je pouze jeho délka 6 m. Jedná se také o dvoupatrovou strukturu na kamenných základech, orientovanou od severozápadu k jihovýchodu. V druhém patře u východní zdi je zaznamenána pec s kamenným podstavcem.

Dalších pět dvoupatrových domů z pozdní fáze neolitu je na sídlišti identifikováno. Jsou stejné orientace jako předchozí budovy. Jejich délka se pohybuje od 4,5 m do 13 m. Uvnitř jsou běžně dokumentovány kamenné základy termálních konstrukcí, mlecí kameny i fragmenty keramiky.

Dům č. 119 nese stopy oprav a tři fáze přestaveb, které byly rozpoznány na základě tří podlahových úrovní (Nikolov a kol. 2015).

Plovdiv - Yassatepe, BG, ID: 122

Významný, ale nedostatečně publikovaný tell v oblasti soutoku Belastenské řeky a Marici byl podle autora výzkumu P. Deteva (uvedeno in J. Detev 2015, 10) založen na spálené vegetaci, o čemž údajně svědčila 30 cm vrstva spálené vegetace. Na této spálené planýrce, ležící přímo na sterilním podloží, byla položena další žlutá vrstva, na které byly založeny první domy. Typické bylo kompletní spalování a následné planýrky. V době eneolitu bylo sídliště pravidelně zaplavováno Belastenskou řekou. Pro posouzení archeologické situace staroneolitických horizontů bylo možné opatřit pouze schematický plán P. Deteva (J. Detev 2015, obr. 5). Původní kresby P. Deteva, které určitě nepostrádají autentičnost, jsou však zatíženy schematismem dobových představ o neolitické vesnici. Revizi architektury provedl C. Lichter (1993). Ten vyčlenil informace o 12 domech, z nichž 2 byly

víceprostorové (nebo se stratigraficky překrývající (?)) nebo kumulativně na sebe nasedají (Lichter 1993, Taf. 67).

Neolitické domy ze sídliště byly na základě Lichterovy revize popsány ve vztahu ke třem stratigrafickým horizontům. Do horizontu Ia (na bázi souvrství) měla patřit řadová, téměř severojižní kumulace minimálně šesti domů o délce 37,5 m. Ta byla považovaná P. Detevem za dlouhý dům (B, B1-B5). Lichter však kumulaci považuje za řadu jednotlivých domů, z nichž každý jednotlivý dům o rozměrech 6 x 6 m měl vlastní otopné zařízení, mlýnek a zásobnici. Lichter uvádí, že vzájemná souvislost domů není jistá (Lichter 1993, 143). Z neolitického horizontu Ib pocházejí tři domy ve vzájemné vzdálenosti od 2,5 m do 5 m (A, BIb, B), které pak v tabulce uvádí jako AIb, BIb, BI1). Jde o obdélné pravoúhlé stavby, z nichž dům BIb a BI1 mě vnitřní otopné zařízení. Nejmladším horizontem je Ic, do kterého patří většina ostatních domů, včetně obou víceprostorových. Prvním z víceprostorových nebo na sebe bezprostředně nasedajících je dům A1234, analyticky Lichterem rozdělený na 2 domy (Lichter 1993, Taf. 67 nahoře). Tento komplex se zdá být členěn na 2 jednotky a to A123 s jedním společným krbem a A4P s předsíní. V Lichterově soupisu však existuje jistý nesoulad mezi textovou částí soupisu a tabulkou, kterou je beze změny převzata do databáze (Tab. XX). Další zajímavou stavbou je dm A4, který je dvouprostorový, obdélného tvaru, tvořený kůly a maltovou podlahou (Lichter 1993, Taf. 67 dole). Každá z místností měla v severní části krb.

Z Lichterova kritického soupisu je zřejmé, že většina domů na sídlišti Yassatepe byla čtvercového až obdélného půdorysu a většina domů měla otopné zařízení. Nízká úroveň dostupné dokumentace však neumožňuje zjištění důležitých detailů (viz Přílohy: obr. 17).

Polyanitsa, BG, ID: 54

Raně neolitické sídliště Polyanitsa měřící 100 x 75 m, je příkladem typické raně neolitické architektury. Domky jsou stavěny z proutí a mazanice, jsou pravoúhlého, velmi často čtvercového tvaru. Jejich velikost bývá 4 x 4 m, nebo 3,5 x 3,5 m (Gatsov – Boyadzhiev 2009).

Promachon-Topolnica, BG-GR, ID: 69

Rovinné pozdně neolitické sídliště leží na hranici dvou států, sektor Topolnica se nachází na bulharské straně, zatímco sektor Promachon na řeckém území. Datace a určení

sídelních fází bylo zpočátku problematické, jelikož se výzkum nachází na území dvou států a bylo potřeba počkat na výsledky obou výzkumů. Původní 4 interpretované sídelní fáze byly zredukovány pouze na tři neolitické sídelní fáze, fáze II byla rozdělena na fázi IIa a IIb (Kazantzis 2015, 16-17).

Na sídlišti, v sektoru Promachon, byla z první sídelní fáze nalezena zvláštní kruhová struktura označená číslem 4, která je blíže popsána v kapitole 6.2.

V úrovni 6, v blízkosti struktury 4, jsou evidovány tři semi-subterénní objekty postavené z dřevěných trámů a sušených nepálených cihel. Uvnitř těchto objektů (č. 1, 2, 3) jsou ohniště, maltové podlahy, nálezy keramiky a zvířecích kostí. Všechny tři struktury spadají do první sídelní fáze. Uvnitř domů jsou 60-70 cm zahloubené jámy o velikosti 8-10 m². Podle rekonstrukce domu č. 2 (viz Přílohy: obr. 18; Khoukoli-Chrysanthaki a kol. 2007, 62), se může jednat o zahloubený dům s vyvýšenou nadzemní konstrukcí. Zatímco zahloubená část mohla fungovat jako skladiště a prostor aktivit, nadzemní konstrukce mohla plnit obytnou funkci. Úroveň 6 nese známky požárových aktivit.

Z druhé sídelní fáze jsou evidovány nadzemní konstrukce z dřevěných trámů a sušených cihel. Uvnitř jsou přítomna ohniště. Mezi nálezy z vnitřního prostoru patří keramika a zvířecí kosti. Dvě takové konstrukce pocházejí z řeckého sektoru Promachon a tři z bulharského sektoru Topolnica. Největší struktura byla nalezena na bulharské straně, je označena číslem 2 a je interpretována jako svatyně (více viz kapitola 6.2), (Vajsov 2007, 94). Dle radiokarbonového datování bylo sídliště na konci druhé fáze opuštěno.

Později bylo sídliště znovu na krátký čas osídleno. Jedná se o třetí sídelní fázi, ve které jsou evidovány doklady tavby mědi. Nalezeny byly oblázky a fragmenty keramiky (Kazantzis 2015, 24-26). Žádná konkrétní typická struktura není interpretována.

Rakitovo, BG, ID: 35

Raně neolitický tell Rakitovo byl osídlen ve dvou fázích. Obě tyto fáze nesou známky požárových aktivit. Domy na sídlišti Rakitovo jsou lichoběžníkového tvaru. Jedná se o nadzemní konstrukce z proutí a mazanice. Domy jsou shlukovány po třech či čtyřech a jsou odděleny těsnými cestičkami (Radunčeva a kol. 2002).

Slatina, BG, ID: 36

V rámci rovinného sídliště Slatina, je architektonicky popsán raně neolitický dům č. 2. Stavba je pravoúhlého tvaru. Je dlouhá 9,4 m a široká 8,4 m. Domy na sídlišti Slatina jsou stavěny v řadách. Stavebním materiálem je proutí a mazanice (Lichter 1993, s. 135).

Yabalkovo, BG, ID: 40

Bulharské raně neolitické rovinné sídliště Yabalkovo má celkem tři sídelní fáze. Architektura sídliště je různorodá. Jsou nalézány jak povrchové stavby z nepálených cihel, tak subterénní dřevěné konstrukce. Blíže zkoumaný je dům H I/J, který je pravoúhlého tvaru a velikosti 7 x 5 m. Dům je stavěn technikou *pisé*, to znamená, že zdi jsou stavěny přímo v prostoru pozice konstruovaného domu za pomoci dřevěných forem, do kterých je vtlačována hlína s příměsí (Mamba a kol. 2011). Uvnitř objektu je ohniště původně postavené na kamenné platformě pokryté hlínou. Ohniště nese známky pozdějších přestaveb. Vedle ohniště jsou v domě zabudované i dva skladištní prostory. Další zkoumaný objekt je dům H I, který je opět pravoúhlého tvaru a délky 8 m. Orientován je východozápadně. Domy, stavěné technikou *pisé*, byly na konci své životnosti spáleny.

Mezi domy jsou otevřené prostory, tzv. dvorky, na kterých se nacházejí ohniště. Tyto prostory mohly být pouze zastřešeny lehkou dřevěnou konstrukcí.

Vedle pravoúhlých domů z nepálených cihel, jsou na sídlišti také zahlobené stavby. Příkladem je dům H J, který je nepravidelného, lehce oválného tvaru. Jeho rozměry jsou 6,8 x 4,6 m. Hlavním stavebním materiálem je dřevo a mazanice. V západní části domu je ohniště (Leshtakov 2014).

Achilleion, GR, ID: 64

Na tellovém sídlišti Achilleion jsou čtyři sídelní fáze prezentovány odlišnými architektonickými technikami. V první fázi (Achilleion Ia, Ib) je evidován dům pravoúhlého půdorysu, který se svou velikostí 2 x 2 m má čtvercový tvar. Zdi jsou stavěny technikou *pisé* na kamenných základech. Shluky kamenů jsou koncentrovány také v prostorách pro přípravu jídla (Chapman 1991).

Ve druhé fázi (Achilleion IIa, IIb) je interpretovaná konstrukce z dřevěných sloupů, proutí a mazanice. Podlaha je vyskládána dřevem s rohožemi z rákosu v prostoru, kde

probíhaly aktivity. Uvnitř domu byla nalezena hliněná lavice, keramika a kameny. Kúlové jamky indikují pravoúhlý tvar a velikost domu 4 x 3 m.

Z třetí sídelní fáze (Achilleion IIIa, IIIb) je popsán dvouprostorový dům, stavěný technikou *pisé*. Velikost domu je přibližně 5 x 4 m. Uvnitř domu jsou přítomny pece i ohniště. Identifikovány jsou tři typy: pec velká kruhová, pec pravoúhlá s výstupky a malé jámové ohniště.

Pro počátek čtvrté sídelní fáze (Achilleion IVa), je typická kamenná architektura. Zdi jsou dlouhé 8 x 5 m. Uvnitř je nalézána kamenná lavice či platforma. Střed kamenného prostoru protíná řada sloupových jam (Gimbutas 1974, 286-287).

Argissa, GR, ID: 66

Argissa magoula (tell), řecký raně neolitický tell byl zkoumán již v padesátých letech dvacátého století. V rámci sídliště je zmínka pouze o pravoúhlém domu se sloupovou konstrukcí, který je postaven z proutí a mazanice (Perlès 2001, s. 185).

Avgi, GR, ID: 123

Během první sídelní fáze rovinného sídliště Avgi, jsou evidovány domy pravoúhlého půdorysu. Domy jsou od sebe odděleny otevřenými prostory. Orientace není uniformní. Během druhé sídelní fáze nejsou evidovány žádné domy, pouze artefakty. Domy pravděpodobně přímo navazovaly na předchozí struktury. Z poslední sídelní fáze se dochovaly pouze ruiny dvou pravoúhlých struktur. Zbytek třetí sídelní fáze je zničen v důsledku orby. Dvě zmíněné struktury jsou severojižní orientace. Blíže zkoumány byly domy H2a, H5 a H7. Analyzovány byly zbytky spálené mazanice, která byla součástí jejich konstrukcí.

V západním sektoru je situována budova 2a. Jedná se o pravoúhlou stavbu, která je orientována východozápadně. Užitná plocha domu je přibližně 65-70 m². Vzorky z domu byly radiokarbonově datovány (5656-5511 BC cal.). Uvnitř domu je dokumentována sýpka, mlecí kámen, fragmenty keramiky a kamenné nástroje.

Dům č. 5 (5300-5000 BC cal.) leží v západním sektoru výzkumu. Půdorys domu je pravoúhlý a užitná plocha je velká přibližně 70-80 m². Dům je orientován východozápadně. Uvnitř domu jsou evidovány nálezy zdobené keramiky, štípané industrie i rostlinných makrozbytků. Evidována je i malá zásobní jáma v jihozápadním

rohu a mlecí kámen. Uvnitř domu je dále evidována kupolovitá pec v severovýchodní části. Další termální konstrukce jsou evidovány i v okolí domu, což indikuje venkovní aktivity.

V centrálním sektoru leží ruiny budova č. 7. Na základě dobře zachované podlahy byl dům interpretován jako pravoúhlá stavba o užité ploše 35-42 m². Uvnitř domu byly nalezeny kompletní keramické nádoby a kamenné nástroje, nicméně žádné termální konstrukce evidovány nejsou (Kloukinas 2014).

Dikili Tash, GR, ID: 59

Rozsáhlý, podrobně zkoumaný tell Dikili Tash byl osídlen během neolitu a doby bronzové. Nese stopy také románské a byzantské periody. Domy z období neolitu jsou stavěny organizovaně se shodnou orientací od severovýchodu k jihozápadu. Mezi domy jsou ponechány průchozí uličky. Stavby jsou konstruovány z horizontálně položených kusů dřeva, které jsou svrchu pomazány stavební hlínou. Domy jsou pravoúhlého půdorysu. Z části odkryt byl v roce 1989 dům č. 1 (viz Přílohy: obr. 19). Interpretována je jedna místnost o rozloze 30 m². V zadní části domu se nachází pec, která pravděpodobně leží naproti vchodu, jenž není odkryt. Vedle pece se zpravidla nachází také prostor pro uskladnění potravin. V prostoru domu č. 1 bylo nalezeno několik nástrojů z kamene a kostí, dále pak keramika a množství spáleného ovoce a obilných zrn. Stejně jako dům č. 1, ani dům č. 2 není odkryt zcela. Přítomná je v jeho prostoru pec.

Nejlépe interpretovanými objekty jsou dům č. 3 a dům č. 4. Jednoprostorový dům č. 3 je velký 9 x 5 m. U severní zdi se nachází pec. Větší dům č. 4, který je dlouhý 11 m a široký 6 m, je rozdělen na tři místnosti. Místnosti jsou velké přibližně 25-30 m² a jeví se jako tři samostatné domácnosti, které mají vlastní vchody na jihovýchodní straně a pece na protější straně. V blízkosti pece je v každém prostoru lavice a několik velkých nádob ze surové hlíny, zdobené vrypy (Darcque a kol. 2007).

Dimini, GR, ID: 77

Tellové sídliště Dimini z pozdního neolitu je ukázkou etablované sídelní organizace. Sídliště má svou vnitřní fortifikaci, oddělující jednotlivé areály pravděpodobně podle specializace aktivit, možná dle sociální stratifikace. Sídliště je architektonicky rozděleno na 4 velké prostory a na tři malé v centrální části (Souvatzi 2008, s. 111). Každý jeden

prostor má svou velkou obytnou budovu a několik malých struktur. Uprostřed sídliště je prostor interpretovaný jako tzv. centrální dvůr s megaronem (Souvatzi 2008, s. 112).

Domy na sídlišti jsou součástí vnitřní fortifikace. Postaveny jsou z nepálených cihel na kamenných základech zpevněných hlínou. Jsou různě velké a odlišně uspořádané, nicméně jsou součástí jednoho organizovaného celku, a to sídliště, jakožto hlavní jednotky. Velikost domů se pohybuje mezi 14-51 m². Většina domů je jednoprostorových, obdélného tvaru. Ovšem evidovány jsou také lichoběžníkové a jinak tvarované struktury s více pokoji, mezonety či nadzemními sýpkami. Jsou evidovány rozličné typy ohnišť: hliněná, kamenná, oblázková, maltová, zahloubená. Tvary ohnišť jsou oválné nebo čtvercové. Zaznamenány jsou také kupolovité pece. Podlahy jsou hliněné nebo vyskládané kameny či dřevem. Orientace vchodů je u každého domu jiná v závislosti na organizaci sídliště. V severní části sídliště jsou vchody domů směřovány k moři (Aslanis 1995).

Celkem je identifikováno 17 obytných struktur, nicméně předpokládá se, že v době života sídliště zde bylo domů až 30. Domy jsou rozděleny do dvou hlavních skupin. První kategorie zahrnuje domy (Ha) o délce 8,40-10,70 m a šířce 3,80-4,80 m (v tabulce označeny jako: Ha) s užitnou plochou 37-51 m². Druhá kategorie zahrnuje několik menších domků, jejichž užitná plocha je přibližně 10-20 m² (v tabulce označeny jako: Hb). Užitná plocha domů byla zjištěna pomocí metody analýzy obrazu (Image analysis) v programu ImageJ/FIJI (viz Přílohy: obr. 20; Pérez – Pascau 2013).

Makriyalos, GR, ID: 74

Dalším rozsáhlým rovinným sídlištěm, je pozdně neolitické sídliště Makriyalos na území dnešního Řecka. Jedná se o jedno z největších sídlišť netellového typu (Kotsou a kol. 2002). Obě fáze osídlení jsou typické hustou sítí kruhových zahloubených domků. Existují doklady sloupových jam, doklady zásobních a odpadních jam a prostorů vyhrazených pro vaření. Ohniště a pece byly nalezeny pouze v okolí příbytků. Tyto semi-subterénní stavby jsou koncentrovány do jednotlivých hloučků, mezi nimiž jsou otevřené prázdné prostory, které mohly sloužit pro kultivační aktivity (Halstead 1999, s. 113). Kruhová zahloubená, či polozahloubená obydlí mají v průměru 5 m, tedy přibližně 16 m². Stavebním materiálem je proutí a mazanice. V rámci obytných staveb neexistují doklady použití kamene. Kamenné dláždění je evidováno pouze v otevřených prostorech, tzv. dvorech, mezi kumulacemi příbytků. Možnou spoluprací při přípravě potravy v rámci

jednotlivých kumulací domů, by mohly indikovat koncentrace vícera pecí a ohnišť na jednom místě (Halstead 1999, s. 116). Kromě kruhových obydlí, byla na sídlišti, ve druhé sídelní fázi, nalezena také jedna nadzemní apsidální stavba (Pappa a kol. 2004). Budova je dlouhá 15 m a orientovaná severo-jižně, přičemž apsidální zakončení leží směrem na jih. Dům je vnitřní zdí rozčleněn na dva prostory. Zbytky zdí podobných budov byly objeveny ve stejné oblasti, jako zkoumaná apsidální stavba, bohužel kvůli silné erozi nebylo možné prozkoumat pozůstatky těchto budov detailněji (Halstead 1999, s. 116-118).

Nea Nikomedeia, GR, ID: 63

Na sídlišti Nea Nikomedeia proběhly dvě sídelní fáze v raném neolitu. Ze stratigrafie je zřejmé, že mezi fázemi bylo sídliště nějaký čas opuštěno. Další sídelní fáze spadá do období pozdního neolitu (Bintliff 1976).

Rozpoznatelných struktur v rámci sídliště je celkem 24 a jsou zpravidla pravoúhlého půdorysu. Konstruktivním materiálem jsou dřevěné trámy (pravděpodobně dubové) a hlína smíchaná s plevy. Zdi jsou omítnuty blátem zevnitř a bílou hlinou z vnější strany. Podlaha je buď pouze hliněná, nebo vyskládaná oblázky. Ve vnitřním prostoru domu se běžně nachází ohniště/pec, keramika, malé nástroje a botanické makro a mikro zbytky. Mezi funkčně zajímavé artefakty, nalézané na sídlišti, patří mramorové kuželky, ornamenty pomalované kameny, hliněná razidla, antropomorfní a zoomorfní sošky a žabákovité závěsky (Souvatzi 2008, s. 66).

Zkoumané struktury jsou rozděleny do skupin podle stratigrafických a horizontálních vztahů. Do první skupiny spadají struktury I, II a III. Všechny jsou pravoúhlého tvaru. Dům č. I na délku měří 7,4 m a na šířku 6,5 m. Rozměry domu č. II jsou 7,4 x 6,8 m. Struktura III měří 8,8 x 7,7 m.

Ve druhé skupině jsou popsány další tři pravoúhlé budovy. Jejich velikost je téměř stejná jako u struktury z první skupiny. Pouze dům III je menší, prakticky čtvercového půdorysu. Jeho rozměry jsou 4,7 x 4,2 m.

Třetí a poslední neolitická skupina zahrnuje interpretované struktury dvě. Struktura 1 je pravoúhlá a měří 9 x 6,8 m. Dům II má stejný tvar, je dlouhý 10,9 m a široký 7,5 m (Pyke – Yiouni 1996).

Sesklo, GR, ID: 99

Spektakulární neolitické sídliště Sesklo se řadí jak mezi telly, tak mezi rozsáhlá rovinná sídliště (Raczky 2015). V rámci sídliště bylo kompletně zkoumáno celkem 22 struktur a dalších 12 struktur je zkoumaných jen z části.

Z rané fáze neolitu jsou evidované malé pravoúhlé domky, postavené technikou *pisé*, dále příbytky z dřevěných konstrukcí, nebo nepálených cihel. Zničeny byly požárem. Ve středním neolitu vznikl tell a Sesklo se rozdělilo na Sesklo A a Sesklo B. Obě části sídliště byly na konci středního neolitu zničeny masivním požárem a prostor sídliště byl opuštěn. Až o 500 let později, ve fázi pozdního neolitu, bylo sídliště znovu osídleno. Obyvatelé se však koncentrovali pouze v oblasti tellu.

Domy na sídlišti jsou stavěny na kamenných základech. Konstruovány jsou z nepálených cihel, které mohly být omítnuté a pomalované (př. dům H 11-12). V domech se nacházejí kamenná či hliněná ohniště oválného nebo pravoúhlého tvaru, dále kupolovité pece. Evidovány jsou ploché desky uvnitř budov, kolem nichž se vyskytují kamenné a kostěné artefakty, také menší desky, které mohly plnit funkci poliček. Dalšími nálezy jsou mlecí kameny a podložky, kamenné lavice a sloupky. Přítomny jsou také pilíře pravděpodobně podpírající mezonet. Stejně jako u sídliště Dimini, jsou domy rozděleny do dvou skupiny podle velikosti. Domy větší, než 30 m² (Ha) a domy mající užitnou plochu kolem 20 m² (Hb). Tyto domy jsou čtvercového půdorysu a jsou jednoprostorové. Objevují se ovšem také vícepokojové struktury. Příkladem je, již výše zmíněný, dům H 11-12, který je zdí rozdělen na dvě místnosti. Pokoj 11 je rozdělen na tři prostory odlišných aktivit. Zatímco centrální oblast byla využívána pro přípravu potravy, západní část byla využívána pro spánek. Pokoj 12 je rozdělen podobným způsobem. Uvnitř něj bylo mnoho nálezů *in situ*. V centrálním prostoru je evidována čtvercová kamenná konstrukce, patrně využívána jako ohniště. N jejím vrchu byla položena nádoba na vaření a mísa. V jejím okolí jsou evidovány také mlecí kameny a jiné nástroje.

Evidovaný dům č. 39 je rozdělen na tři prostory. Jeho rozměry jsou 8,5 x 5,5 m. Dům č. 14, v části sídliště Sesklo B, má ve své jihozápadní části skladiště potravin, severovýchodní část byla pravděpodobně multifunkční, zatímco ta severozápadní je téměř prázdná. V jihovýchodním rohu se nachází kamenná platforma, která mohla být využívána pro spaní (Souvatzi 2008).

Amzabegovo, MK, ID: 85

Rovinné sídliště Amzabegovo (také jen Anza) má celkem tři sídelní neolitické fáze. Čtvrtá fáze je datovaná na pomezí pozdního neolitu a chalkolitu (Gimbutas 1972, 32-34).

Pro sídelní fázi Anza I. je typická architektura z nepálených cihel. Ve druhé a třetí sídelní fázi (Anza II.) se stavební technika mění a jsou evidovány domy z dřevěných konstrukcí pomazané hlínou. Tyto stavby jsou dlouhé 8-10 m a široké 4 m. Domy spadající do čtvrté sídelní fáze jsou konstruovány z dřevěných prken, proutí a jsou omítnuty hlínou s příměsí plev. Velikost těchto domů se pohybuje v rozmezí 8 x 3/4 m (Gimbutas 1974, s. 41).

Tumba Madžari, MK, ID: 88

Na tellovém sídlišti Madžari jsou evidovány stopy sídlení již v raném neolitu. Nejsilnější sídelní fází tellu je období středního neolitu. Doklady sídelních aktivit pocházejí také z pozdní fáze neolitu.

Podrobněji zkoumáno a interpretováno je celkem 12 domů (viz Přílohy: obr. 21). V roce 1981 byl odkryt dům č. 1 (H1), který byl na základě rozměrů a vnitřní výbavy označen za svatyni (více viz kapitola 6.2).

Ve stejném roce započal výzkum domu č. 2, který nese označení H2 (viz Přílohy: obr. 22). Jedná se o lehce lichoběžníkovou strukturu, která je dlouhá 9,5 m a široká na jižní straně 7 m a na severní straně 7,5 m. Dům je orientován severojižně. Základním stavebním materiálem je proutí a mazanice. Umístění vstupu nelze s jistotou interpretovat, ale dle vnitřní výbavy by mohl být situován na západní straně. Kruhové ohniště bylo nalezeno v jižní části domu, v jeho blízkosti je evidována také malá zídka, která mohla oddělovat prostor pro spaní a prostor pro aktivity. Kromě ohniště je v domě přítomná také pec pravoúhlého tvaru. Leží 1,3 m severně od ohniště, vesměs přímo v centrálním bodě domu. V severozápadním rohu domu je popsán zajímavý objekt, interpretovaný jako pec/oltář. Má elipsovité tvar a rozměry 0,9 x 1,4 m. Po obou stranách jsou tzv. recipienty neboli nádržky na vodu či jiné látky. V severním prostoru domu je identifikován ještě jeden kruhový objekt z hlíny s menším kruhem uprostřed, jehož funkci se zatím nepodařilo odhalit.

Třetí dům (H3) má téměř čtvercový tvar a rozměry 7 x 7 m. Orientován je, stejně jako dům č. 2, severojižně. V severozápadní části domu se nachází konstrukce z tlusté

mazanice o rozměrech 0,5 x 0,6 m, která je interpretována jako „kád“⁴. Dochovaná výška konstrukce je 0,2 m.

Dům č. 4, který byl odkryt v roce 1984, je nepravidelného lichoběžníkového půdorysu. Orientován je severojižně s lehkou odchylkou. Zatímco severní i jižní stěny jsou dlouhé 7 m, zeď východě má 5 m a delší zeď na západě je dlouhá 6,5 m. Hned u jižní stěny je identifikován dětský pohřeb.

Opět lehce lichoběžníkového tvaru je dům č. 5, jehož jižní, západní a východní zdi měří 6,5 m, kdežto severní zeď je dlouhá 7 m. Podle rozložení spadlých zdí *in situ* je patrné, že sídliště postihlo v době jeho sídelní fáze zemětřesení. Znamky této přírodní katastrofy jsou patrné i na ruinách domu č. 2. V západní části domu se nachází opět předělující příčka, která separuje pracovní prostor od místa určeného pro spaní. Ve východní části je čtvercová pec, 1 x 1 m velká, konstruovaná z kamení a hlíny. Jedna pec, stejných rozměrů jako výše zmíněná, byla nalezena také venku, 3 m severovýchodně od domu H5.

Na konci 80. let byl odkryt šestý dům (H6). Interpretován je jako struktura netypického půdorysu ve tvaru písmene „L“, nicméně nejsou žádné zmínky o zvláštní funkci této budovy v rámci sídliště. Orientace je severojižní. Severní stěna měří 10,5 m, východní 7 m, západní zeď je dlouhá 6 m, jižní strana domu je ve východní části 5 m dlouhá, následuje 1 m široký zlom, na nějž v západní části pokračuje jižní stěna měřící 6 m (viz Přílohy: obr. 23). Užitná plocha (73 m²) tohoto domu byla zjištěna na základě metody analýzy obrazu (Image analysis) v programu ImageJ/FIJI (Pérez – Pascau 2013). U „elkové“ jižní stěny je evidována čtvercová pec (1 x 1 m) postavená z hlíny smíchané s plevy. Přímo u pece byly nalezeny dva kamenné mlýnky uvnitř hliněné konstrukce tzv. kádě (viz. H3). Severně od pece byly nalezeny fragmenty dalších tzv. kádí. Mohlo se jednat o prostory pro zpracování potravy.

Stejného tvaru, jako je H6, je také dům č. 7. Orientace je opět severojižní. Délka severní strany je 6 m. Západní, nejdelší stěna měří 8 m a východní zeď má 5 m. Jižní zeď je celkově dlouhá 6 m se zlomem 2 m širokým (viz Přílohy: obr. 24). Pro vypočítání užitné plochy domu, byla použita stejná metoda, jako u domu č. 6 nebo jako v případě obytných struktur na řeckém sídlišti Dimini (Pérez – Pascau 2013). Jedna pec se nachází v jihozápadním rohu budovy.

Dům č. 8 je pravoúhlého půdorysu s orientací severojižní. Rozměry domu jsou 7 x 6 m. V západní části domu leží ohniště a pravoúhlá pec. Obě struktury jsou konstruovány ze smíchané hlíny s plevy a leží na podstavci z kamení a fragmentů keramiky. V okolí domu č. 8 jsou nalezeny další dvě pece.

Dům č. 9 je ze staršího horizontu a leží pod domy č. 1 a č. 2. Je pravoúhlého půdorysu a velikosti 6 x 4,5 m. Orientace je severojižní, jako u mladších struktur. Stavebním materiálem jsou především dřevěné trámy. Dům byl destruován ohněm. Uvnitř je evidována pravoúhlá pec a oltář se stejnou orientací, jakou má dům.

Během výzkumů 2002-2005 byl zkoumán horizont III., v němž jsou evidovány fragmenty domů č. 10 a 11. Obě struktury byly zničeny a jejich rozměry nejsou známy. Identifikovány byly pece, tzv. kádě a ohniště ve vnitřních prostorách domů.

V letech 2007-2008 byly odkryty části 4 objektů s recipienty uvnitř struktury H12. Tyto nádržky jsou známy z jiných sídlišť a jsou identifikovány jako prostory pro skladování. Proto se předpokládá, že struktura H12 mohla mít ekonomický charakter, nicméně velikost, ani orientace domu nebyly zjištěny (Kanzurova 2011).

Vrbjanska Čuka, MK, ID: 92

V 80. letech dvacátého století byla na tellovém sídlišti Vrbjanska Čuka objevena velká stavba, označená jako dům č. 1 (H1), v níž byla identifikována ohromná hliněná konstrukce *in situ*, která byla interpretovaná jako silo/oltář.

Během výzkumu v roce 2016 započal detailní odkryv domu č. 2 a dalších neolitických domů ve vzájemné superpozici. Dům (stavba) č. 2 lichoběžníkovou strukturu s rozměry 13 x 10 m (Naumov a kol. 2016, obr. 5). V západním prostoru domu se nachází ohniště a kruhová maltová struktura. Od východní části domu jsou tyto objekty separované příčkou. Uvnitř domu bylo nalezeno mnoho mlecích kamenů, obvykle fragmentovaných a otočených pracovní stranou směrem k zemi. Na základě probíhající archeobotanických dat lze předpokládat prostor, v němž probíhaly aktivity spojené s přípravou a skladováním potravy (Naumov a kol 2016, Beneš a kol. 2018).

Pavlovac, SRB, ID: 118

Na rovinném sídlišti Pavlovac je evidován dům a č. 5. Konstruován je ze dřeva, proutí a mazanice. Orientován je od severozápadu k jihovýchodu. Jeho přesné rozměry, kvůli

značné destrukci domu, nejsou známy. Uvnitř domu jsou nalezeny fragmenty keramiky, fragment sošky a residua pece. Další nalezenou strukturou je objekt č. 48, v němž jsou evidovány zbytky keramiky i pece, nicméně jeho rozměry se také nedochovaly.

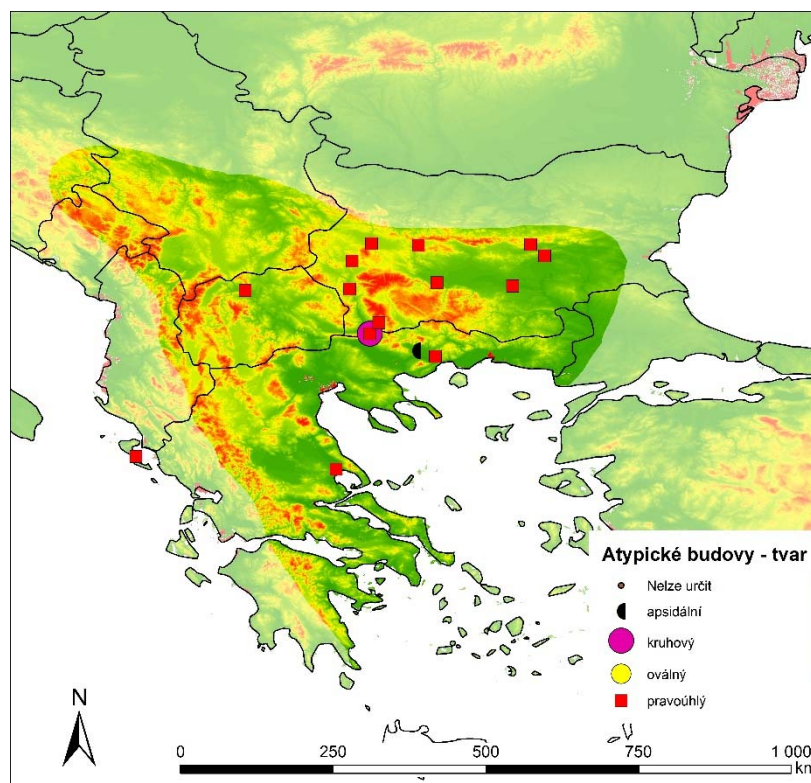
Lépe interpretovaným je objekt č. 23, který byl sice poničen orbou, ale jeho rozměry jsou známy. Jedná se o pravoúhlou stavbu, která je dlouhá 6 m a široká 4 m. Dům je orientován od severozápadu k jihovýchodu. Konstruován je z proutí a mazanice. V prostoru domu jsou evidovány fragmenty keramiky, zvířecích kostí, kamenných nástrojů a spálené mazanice (Vuković a kol. 2016).

6. ATYPICKÉ DOMY JIŽNÍHO BALKÁNU

6.1 CO JSOU ATYPICKÉ DOMY?

V oblasti Balkánu v období neolitu jsou evidovány dva hojně zastoupené typy konstrukcí. Prvním typem jsou zahloubené či polo-zahloubené příbytky často oválného, někdy ovšem i pravoúhlého tvaru. Druhým typem jsou nadzemní, zpravidla pravoúhlé či lichoběžníkové domy (Fidanoski 2017). Za atypické se považují stavby tvarově odlišné, abnormálně rozměrné či se zvláštním vnitřním uspořádáním a inventářem. V literatuře jsou některé domy interpretovány jako chrámy či svatyně, jinak řečeno místa určená k rituálním praktikám (Lichter 2014). Byly skutečně tyto tzv. svatyně využívány čistě pro jakési „okultnosti“? S takovou interpretací je nutno zacházet opatrně.

V následující kapitole (6.2) evidují detailněji interpretované domy, které jsou v rámci sídlišť výjimečné. Klíčovými sledovanými aspekty jsou rozměry konkrétního domu, jeho pozice v rámci sídliště (pokud je uvedeno), dekorace zdí (pokud je dochována), vnitřní vybavení, přítomnost či absence pohřbu uvnitř domu a zda jsou u popisovaného objektu stopy po požárových aktivitách.

Obr. 8b: Vizualizace evidovaných atypických domů v mapě, rozdělení dle tvaru.

6.2 PŘEHLED SPOLEHLIVĚJI ZKOUMANÝCH DOMŮ JIŽNÍHO BALKÁNU

Azmaq, BG, ID: 1

Na tellovém sídlišti Azmaq je evidována struktura č. 7, která se velikostně liší od ostatních domů. Struktura je dlouhá 15,2 m a široká 7 m. Budova je rozdělena na tři vnitřní pokoje. Postavena je ze dřeva proutí a mazanice. V každém pokoji se nachází termální konstrukce. Dům č. 7 je datován do pozdního neolitu (viz Přílohy: obr. 25; Georgiev 1965).

Galabnik, BG, ID: 13

Na raně neolitickém sídlišti Galabnik s velmi přesně organizovanou strukturou sídelní formy (Pavúk – Čochadžiev 1984), dodržovanou napříč třemi sídelními fázemi, je evidována velká stavba, která se od okolních domů liší. Její užitná plocha je více než 100 m². Část domu nebyla zcela odkryta, proto se s jistotou zná pouze jeho délka. V horizontu 4 jsou udávány rozměry 14,60 m x min 8,40 m, v horizontu 5 je stavba dlouhá 13,70 m a v horizontu 6 je délka 13,50 m, tedy délka se téměř nemění. Uvnitř budovy byl objeven prostor, tzv. vnitřní dvůr, jenž byl pravděpodobně využíván pro domestikovaná zvířata. V šestém stavebním horizontu přibyl v budově čtvercový prostor se zaoblenými rohy, vystavený z hlíny, který byl patrně využíván pro uskladnění potravin. Z osmého horizontu je dochována struktura uvnitř této atypické stavby, která je plná spálené pšenice, zachován je pouze organický obsah, nikoliv samotné hranice struktury (Bakamska 2007, s. 175).

Chavdar, BG, ID: 6

Na tellovém sídlišti Chavdar jsou popsány dvě struktury se zajímavou vnitřní výbavou. Jedna stavba leží v pátém horizontu. Jedná se o budovu, v níž byla nalezena antropomorfní nádobka a roh skotu (viz kapitola 5.2). Ještě pozoruhodnější je dobře zachovaná, spálená struktura z horizontu III, jejíž orientace je severojižní a rozměry jsou 7,7 x 4,8 m. Konstruována je z proutí a mazanice. Do domu se vstupovalo od jihu. Na protější severní straně leží pec tvarovaná do písmene „U“. Objevena byla také lavice, která se nachází ve východní části. Dalšími nálezy jsou mlecí kameny a mnoho nádob. Dům uprostřed rozděluje zeď na dva samostatné prostory (Georgiev 1981).

Kapitan Dimitrievo, BG, ID: 17

Mezi vícepatrovými strukturami, je ve fázi raného neolitu, evidována také jedna výjimečně velká struktura. Rozměry tohoto domu jsou 11 x 9,5 m. Půdorys je pravoúhlého tvaru a dům je rozdělen na tři prostory. Ve dvou místnostech byly nalezeny pece, zatímco ve třetí místnosti se nachází zásobnice. Podlaha je vyskládána oblázky a pokryta hlínou (Nikolov 2005).

Kovachevo, BG, ID: 23

Na sídlišti Kovachevo není evidována žádná atypická struktura. Pouze v blízkosti požárem destruovaného domu č. 216 byl nalezen dětský pohřeb. Nicméně architektonicky se budova od ostatních domů nijak neliší. V rámci sídliště bylo nalezeno několik dalších pohřbů, včetně jednoho pohřbeného dítěte v keramické nádobě (Bačvarov 2002).

Mursalevo, BG, ID: 115

V severní části rovinného sídliště Mursalevo leží rozměrná struktura, která je dlouhá 18,5 m (H 45-47). Zničena byla velmi silným požárem. Rozdělena je na dva prostory a na dvě patra. Podlaha prvního patra je čistě z udusané hlíny, podlaha druhého patra je z dřevěných trámů pomazaných hlínou. Přímo v centru prvního podlaží je evidován mlecí kámen. V druhém patře se nachází termální konstrukce. V jižní části obou pater jsou přítomny sýpky (Nikolov a kol. 2015).

Promachon-Topolnica, BG-GR, ID: 69

V rámci rovinného sídliště z pozdního neolitu, které leží na řeckém sektoru Promachon a na bulharském sektoru Topolnica, byly interpretovány dvě atypické struktury.

Na sídlišti, v sektoru Promachon, byla z první sídelní fáze nalezena zvláštní kruhová struktura (č. 4), která má průměr 24 m a je hluboká přibližně 7 m. Tato ohromná, hluboká struktura má několik vrstev. Ve východní části v úrovni 8 bylo nalezeno ohniště s keramickými nádobami *in situ* a pozůstatky pravděpodobně dřevěné konstrukce. Úrovně 9, 10, 11 jsou velmi bohaté na nálezy. Evidovány jsou oblázky, mlecí kameny, fragmenty luxusní keramiky, množství zvířecích kostí včetně rohů i paroží, bucrania, hliněné sošky, kamenné i kostěné nástroje, hliněné modely domů, šperky, a další artefakty (viz Přílohy: obr. 26 a obr. 27). Ve druhé sídelní fázi byla nad strukturou č. 4 postavena

konstrukce ze dřeva, proutí a mazanice. Uvnitř této konstrukce je evidováno ohniště (Koukoli-Chrysanthaki a kol. 2007).

Z druhé sídelní fáze je interpretována také atypická struktura na bulharském území Topolnica. Označena je jako příbytek č. 2 (Vajsov 2007, s. 94). Tato budova je orientována východozápadně a je velká 8 x 5 m. Přímo uprostřed je rozměrná sloupová jáma. Dle bulharských archeologů je tato struktura interpretována jako nová svatyně, která mohla nahradit původní funkci struktury č. 4, z první sídelní fáze, jež zanikla požárem (viz Přílohy: obr. 28; Kazantzis 2015, s. 23-24).

Rakitovo, BG, ID: 35

Na raně neolitickém tellu Rakitovo jsou evidovány tři atypické budovy. Jedná se o domy č. 8, 9 a 10. Mezi lichoběžníkovými strukturami, které se na tomto sídlišti vyskytují běžně, i když obecně jde na Balkáně spíše o raritu (podobné konstrukce se objevují ještě na sídlištích Simeonograd, Lepenski Vir a Padina), jsou výše zmíněné tři kamenné budovy koncentrovány na jednom místě společně. Jsou interpretovány jako svatyně. Půdorys je lichoběžníkový jako u ostatních domů na sídlišti, nicméně vnitřní vybava je odlišná. Uvnitř budov jsou nalezeny oltáříky různých tvarů, ať už antropomorfních, nebo např. kubických. Nechybí ani ohniště v prostoru domu. V domě č. 8 je v rozšířené části pravoúhlá platforma postavená z hlíny a říčních kamenů. Naproti, na jižní straně leží další velmi podobná struktura. Nalezeno bylo 12 býčích hlav přímo naproti vchodu, dále dvě antropomorfní nádoby a malovaná keramika. V domě č. 9 je evidován pravoúhlý oltář a hliněný model domu. Dům č. 10 je interpretován jako komunitní budova a předpokládá se, že mohl fungovat jako prostor pro kultovní aktivity (Radunčeva a kol. 2002).

Slatina, BG, ID: 36

Na rovinném sídlišti Slatina, byla odkryta výjimečná budova velkých rozměrů („big house“/H1). Tato stavba byla postavena v raném neolitu a na konci své životnosti spálena. Půdorys je pravoúhlého tvaru, velikost budovy je 12,4 x 9,4 m. Dům byl přestavěn. Uvnitř se nachází ohniště, pece, mlecí kameny a zásobnice. Vnitřní prostor je tvořen dlouhým pokojem a menším, 1,1 m dlouhým pokojem (viz Přílohy: obr. 30; Lichter 1993, s. 66). Konstrukce je z dřevěných trámů, proutí a mazanice. Na podlahu byla použita dřevěná prkna. Vedle severozápadního centrálního sloupu je evidována omítnutá jáma, jejíž účel není zřejmý. Mohla být využita jak pro rituály, tak pro uskladnění (Nikolov 2006).

Yabalkovo, BG, ID: 40

Zajímavým objektem, co se vnitřní výbavy týče, je obydlí označené D K. Kvůli středověké jámě zasahující do neolitické vrstvy, nejsou interpretovány přesné rozměry domu. Jedná se o konstrukci ze dřeva a hlíny. Uvnitř domu je pec a stabilní sýpka. Podlaha je pokryta maltou. Nalezeny byly v domě tři mlecí kameny, dva hliněné modely bukranií a hliněná soška ženské postavy, dále mnoho fragmentů keramiky a další malé nálezy (Leshtakov 2014).

Achilleion, GR, ID: 64

Sídliště Achilleion je architektonicky rozmanité. Je zde interpretována jedna struktura jako „svatyně“. Jedná se o dvouprostorový dům. Větší místnost s lavicí a ohništěm je popsána jako prostor aktivit, zatímco menší místnost by mohla fungovat pro přípravu rituálů. Na výše zmíněné lavici a kolem ní bylo nalezeno kolem 30 sošek a několik fragmentů hrnců. Kolem domu je otevřený prostor, tzv. dvůr, na němž se nachází oltářový stůl postavený z kamenů. Vedle oltáře byla na dvoře nalezena také hliněná platforma pravoúhlého tvaru s jamkou v každém rohu. Na povrchu platformy byly nalezeny zbytky uhlí, patrně pozůstatky ohňů v tomto prostoru. Mezi dalšími nálezy, indikujícími rituální praktiky, jsou velké nádoby s vertikálními uchy a velký počet celých i rozlámaných sošek. Některé sošky mají na sobě znázorněnou masku (viz Přílohy: obr. 31; Kovács 2016, s. 294).

Dikili Tash, GR, ID: 59

Na tellovém sídlišti Dikili Tash je evidována jedna architektonicky výjimečná struktura, a to trojmístný dům č. 4. Jelikož vnitřní výbava jednotlivých separovaných místností odpovídá výbavě typického domu na tomto sídlišti, není důvod označovat jej jako funkčně odlišnou strukturu (viz Přílohy: obr. 32; Darceque a kol. 2007).

Makriyalos, GR, ID: 74

Celé toto sídliště je výjimečné, vzhledem k místním zahloubeným kruhovým domům, které se běžně v pozdním neolitu nevyskytují. Konstrukční změna proběhla během druhé sídelní fáze, kdy se vedle kruhových obydlí objevují i stavby apsidálního tvaru. Jedná se však o vícero takových staveb v rámci sídliště, nikoliv o jednu atypickou budovu (Halstead 1999).

Nea Nikomedeia, GR, ID: 63

Z první fáze vývoje sídliště pochází stavba 1.4 o rozměrech 11,8 m x 13,7 m (Pyke – Yiouni 1996, 45), jejích rozměry a vnitřní vybava vedla k přesvědčení, že se jedná o svatyni (shrine). Několik domů na sídlišti Nea Nikomedeia mělo plochu rozdělenou podél dlouhé osy do dvou vzájemně komunikujících místností. Plán těchto dvoupokojových domů připomíná některé typy staveb z Levanty (Cauvin 1994, 134, 2000), s oddíly probíhajícími kolmo k dlouhé ose budovy; V jednom z nejlépe zachovaných domů na sídlišti Nea Nikomedeia, je vyvýšená maltová lavice nebo platforma, která byla vybudována podél jedné z úzkých zdí menší místnosti (Perlès 2004). Otopné zařízení mělo zahloubenou zásobní prostor, což naznačuje kuchyňskou roli zmíněného prostoru (Rodden 1965, 85). Označení svatyně pro stavbu 1.4 bylo pozdějším bádání odmítnuto s tím, že výjimečný dům má specifickou roli na sídlišti.

Sesklo, GR, ID: 99

Na sídlišti Sesklo je interpretovaná pouze jedna architektonicky výjimečná struktura (H 37). Jedná se o nejmenší budovu v rámci celého sídliště z období středního neolitu. Její rozměry jsou 3,50 x 3,10 m a má dvě verandy, jedna vpředu a druhá vzadu, a tři vstupy. Přímo uprostřed je jedno velké ohniště. Vzhledem k nepraktičnosti množství vchodů v poměru k velikosti stavby, se uvažuje o interpretování budovy, jako model domu symbolického charakteru (Souvatzi 2008, 91).

Tumba Madžari, MK, ID: 88

Na tellovém sídlišti Tumba Madžari, byla v roce 1989 identifikována struktura, označená jako dům č. 1, která byla interpretována jako svatyně. Budova je čtvercového tvaru s rozměry 9 x 9 m. Orientována je východozápadně, tudíž se od ostatních budov na sídlišti, orientovaných severojižně, liší. Vchod je situován na západní straně. Uvnitř domu byl nalezen známý antropomorfní model domu a tři oltáře (A, B, C). Oltáře A a B jsou separovány malou zídou. Oltář A leží v severním prostoru domu, v západní části. Jeho rozměry jsou 1 x 1 m a výška 0,4 m. Je postaven z hlíny a kamení. Jsou evodovány stopy po ohni. Oltář B je také v severním prostoru domu, ale ve východní části. Je čtvercového tvaru s rozměry 1,3 x 1,3 m a vysoký je také 0,4 m. Oltář je na nožkách. Znamky ohně nejsou patrné. V severovýchodním prostoru domu č. 1 je kruhový oltář C, jehož průměr

je 0,5 m. Je interpretován jako prostor pro mletí bylin a obilí (viz Přílohy: obr. 33; Kanzurova 2011).

Vrbjanska Čuka, MK, ID: 92

Od roku 2016 je na sídlišti Vrbjanska Čuka zkoumán atypicky velký dům č. 2 (13 x 10 m). Jeho odkryv stále probíhá, proto interpretace nejsou finální (Naumov 2016).

7. VZTAH ATYPICKÉHO DOMU K TYPICKÉMU

Hodnota dochovaných domů na Balkáně není pouze v možnosti blíže nahlédnout na materiální svět tehdejší společnosti. Minulost uvězněnou v ruinách zdí neolitických domů, je možné díky stále dokonalejším a šetrnějším způsobům odkryvu poznat a detailněji prozkoumat.

Stále více badatelů se přiklání k interpretaci domů, jako ke společnému činiteli minulosti. Dům a jeho velikost, tvar, umístění, a další aspekty měly přímý vliv na probíhající události v rámci sídlišť. Dům se během neolitu stále více stává každodenní součástí života člověka a s jeho konstrukčním zdokonalováním se také přirozeně prodlužuje čas strávený v něm.

Skrze organizovanost konkrétního sídliště a konstrukce jednotlivých domů není možné zjistit chování jedince, ale je možné na těchto datech stavět modely předpokládající strukturu a fungování společnosti. Na velikosti sídliště a počtu domů lze odhadnout počet jeho obyvatel (Porčić 2011). Uspořádání sídliště nám může říci více o sociální stratifikaci. Ukázkovým příkladem může být výše evidované pozdně neolitické sídliště Dimini (Souvatzi 2008, s. 111), jehož organizovaná struktura se specializovanými objekty je v zásadě přímým dokladem počátků řemesel.

Architektura a její pojetí nám kromě pohledu na profánní záležitosti neolitických společností přináší také omezený vhled do symbolického a myšlenkového světa lidí. Jak je patrné z předchozích evidencí komplexněji zkoumaných sídlišť, setkáváme se nejen s domy, které jsou v určité míře stavěny spíše uniformně, ale také s domy, které do zavedených systémů sídlišť na první pohled konstrukčně nezapadají. Tyto domy bývají v literatuře označovány jako atypické struktury či přímo svatyně nebo chrámy. Jakou vlastně úlohu mohly tyto výjimečné budovy zastávat?

7.1 MOŽNOSTI INTERPRETACE SOCIÁLNĚ- ANTROPOLOGICKÉHO VÝZNAMU ATYPICKÉHO DOMU

Pro hlubší pochopení funkce evidovaných struktur, je třeba sledovat vícero kritérií. Velmi podstatnou, ale bohužel málokdy interpretovanou informací, je pozice monitorované budovy v rámci sídliště. V případě atypické budovy by informace, zda leží stavba v centru sídliště, na jeho periferii, nebo přímo mezi ostatními domy, byla vskutku cenná a mohla by sledovanou strukturu blíže zařadit a specifikovat. Často bývají za svatyně označeny velké budovy ležící právě v centru sídliště (Jovanović 1991). Není to ovšem vždy pravidlem, jak dokládá tzv. „svatyně“ ze sídliště Tumba Madžari (H1), která leží v prostoru spolu s ostatními domy (Kanzurova 2011).

Označení domu za svatyni nebo chrám při interpretacích, může podpořit detailní popis vnitřního uspořádání domu včetně jeho artefaktového inventáře. Mezi objekty s možnou rituální funkcí jsou často popisovány hliněné oltářiky, které bývají bohatě posety různými ornamenty, nebo zdobené lavice (např. Achilleion; Kovács 2016). Za kultovní předměty se považují také antropomorfní a zoomorfní sošky a hliněné modely domů, které jsou na neolitických sídlištích na Balkáně nalézány hojně (např. Veluška Tumba, Porodin, Tumba Madžari; Naumov 2012). Opomenout nelze ani přítomnost tzv. bucranií, tedy tuřích lebek a přítomnost rohů a paroží uvnitř budov, nebo na jejich konstrukcích (Lichter 2014). Opět je ovšem problém v interpretaci. Zatímco na některých sídlištích může být objekt identifikován jako např. oltář, jinde může být popsán jako stůl, apod. Proto jsem tyto faktory, stejně jako pozici budov v rámci sídliště, nezahrnula do závěrečného analytického vyhodnocení.

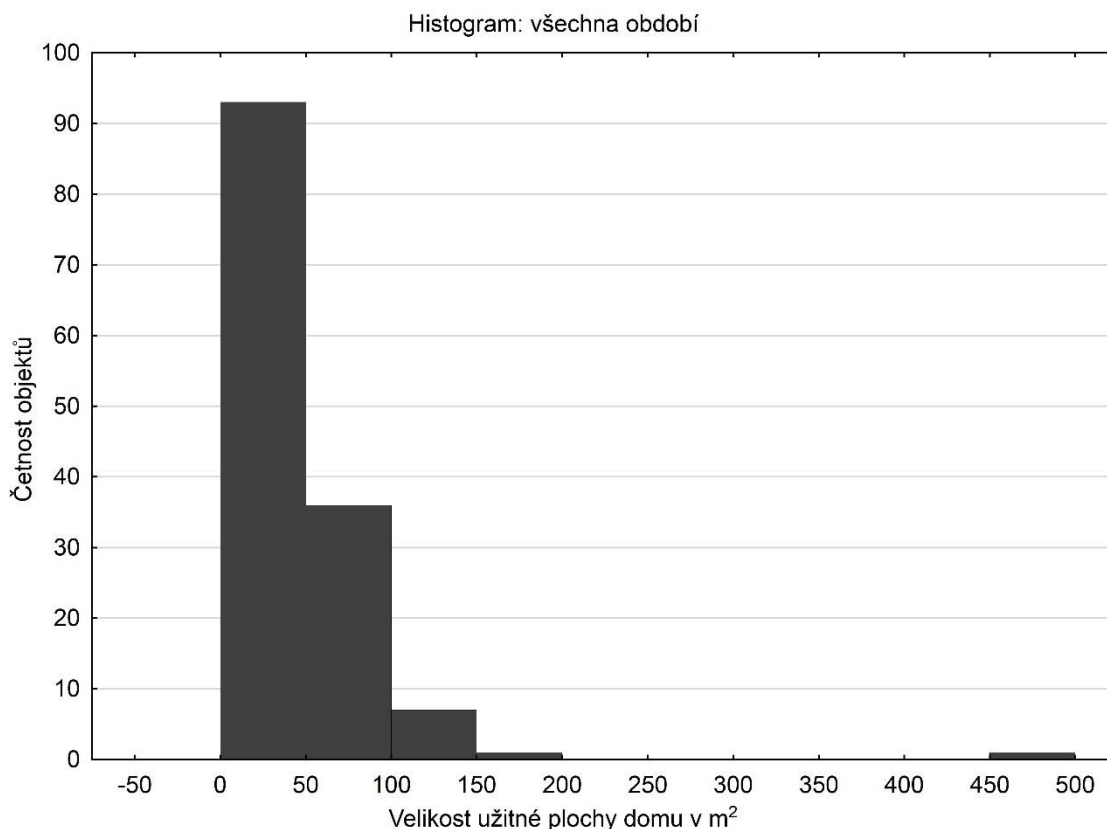
Výjimečně se v prostorech domů objevují také lidské i zvířecí pohřby (např. Karanovo III). Mohlo se jednat jak o základové obětiny, tak o zemřelé jedince, pohřbené uvnitř domu (Lichter 2014). Pohřby se někdy vyskytují v rámci celých sídlišť a nemusí být spojeny s konkrétním domem. Dle četnosti takových pohřbů se pravděpodobně nejedná o žádný rozšířenější kult „pohřebních domů“.

Za okultní budovy bývají považovány také rozměrově odlišné struktury od ostatních domů v rámci jednoho sídliště. Příkladem může být opět výše zmíněná „svatyně“ ze sídliště Tumba Madžari, jejíž rozměry jsou 9 x 9 m, je tedy čtvercového půdorysu (viz Přílohy: obr. 36; Kanzurova 2011).

7.2 UŽITNÁ PLOCHA JAKO HODNOTÍCÍ KRITÉRIUM

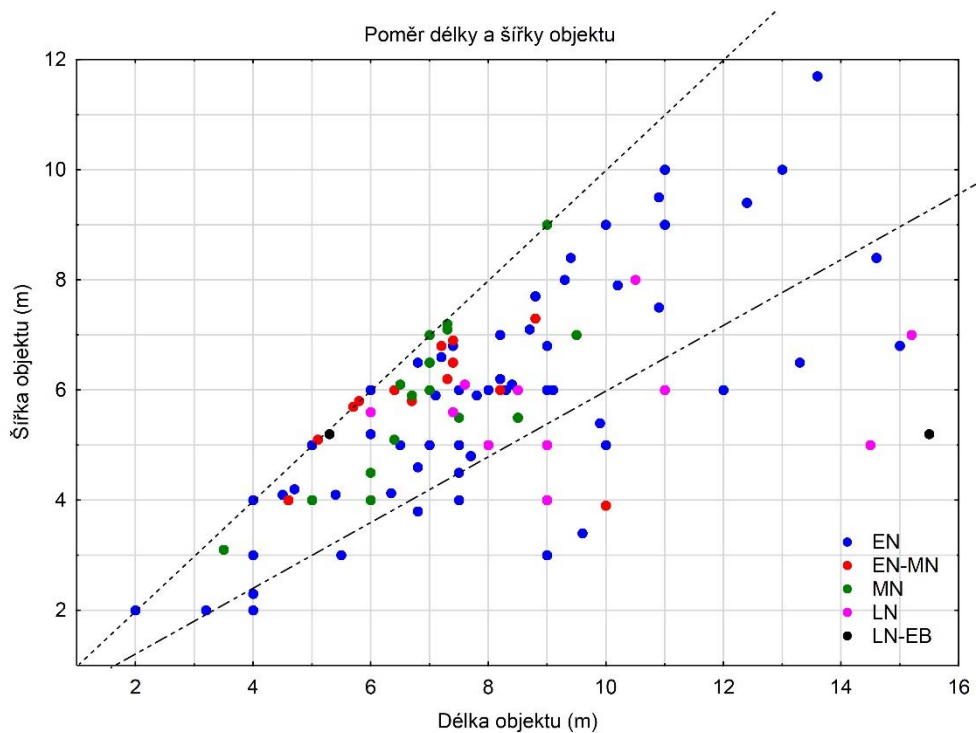
Vzhledem k úrovni interpretace výše zmíněných kritérií u jednotlivých sídlišť, byla jako jediná analyticky potenciální hodnota vybrána užitná plocha dobře evidovaných obytných struktur. Toto kritérium bylo zaznamenáno u každé popisované struktury. V programu STATISTICA 13 byla užitná plocha sledovaných objektů zasazena do kontextu relativní chronologie a spolu s tím byly znázorněny i tvary půdorysů evidovaných domů.

Pro relevantní vyhodnocení poměru užitné plochy ve vztahu k relativní chronologii, byla vybrána pouze sídliště, u nichž je rozměrově evidováno více obytných jednotek. Byly vygenerovány histogramy užitné plochy sídelních objektů pro jednotlivá období neolitu (viz Přílohy: obr. 34, obr. 35, obr. 36). Jak je patrné ze souhrnného histogramu pro celý neolit, nejčastěji se užitná plocha domů pohybovala do 50 m² (obr. 9).

Obr. 9: Histogram velikosti užitné plochy k četnosti objektů pro všechna období neolitu.

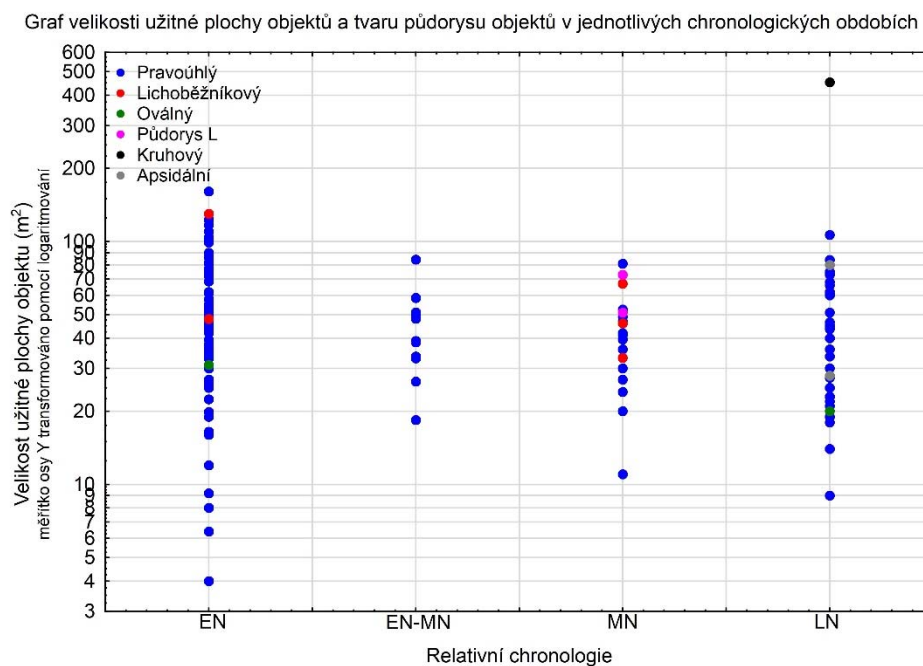
Do dalšího grafu (obr. 10), byly zaneseny délky a šířky jednotlivých objektů. Na základě těchto dvou hodnot byl vygenerován jejich poměr. Z grafu je patrné, že většina struktur je pravoúhlých, téměř čtvercových půdorysů.

Obr. 10: Poměr šířky a délky objektu k relativní chronologii.

Poslední vizualizace dat je v podobě grafu (Obr. 11), znázorňujícího velikost užitné plochy objektů a tvaru půdorysu objektů v jednotlivých chronologických obdobích. Nejčastějším tvarem, jak už dokládá předchozí poměrový graf, je pravoúhlý půdorys.

Obr. 11: Graf velikosti užitné plochy.

V raném neolitu je škála rozměrů nejširší. Ve spojení s rešeršními poznatky je evidentní, že užitná plocha domů se během tohoto období pohybovala v rozmezí od 4 do téměř 200 m². Nejmenší domy často představují zahloubené či polozahloubené struktury. Nejvíce zastoupené jsou domy s velikostí užitné plochy okolo 50 m². V rámci raně neolitických sídlišť jsou, v poměru s ostatními domy, evidovány atypicky velké struktury, jejichž užitná plocha bývá větší, než 100 m². Zaznamenanými tvary jsou, kromě pravoúhlých, také lichoběžníkové a oválné.

Během středního neolitu se užitná plocha domů nijak rapidně nezvětšuje a drží se rozmezí 30-60 m². Častěji jsou evidovány lichoběžníkové struktury, a domy ve tvaru písmene „L“.

Během pozdního neolitu se užitná plocha domů opět lehce rozpíná. Na základě databáze a literárních zdrojů se objevují složitější konstrukce vícemístných i vícepatrových domů. V závěru neolitu a v mladší době bronzové jsou častěji evidovány apsidální tvary budov (např. viz Sitagroi; Kloukinas 2014, 149).

8. DISKUZE

8.1 ANTROPOLOGICKÝ VÝZNAM DOMŮ

Základy soudobého antropologického přístupu se objevily na počátku devadesátých let v knize Iana Hoddera, *The Domestication of Europe* (1990). Díky zaměření na symbolickou rovinu pravěkých společností se Ian Hodder stal jedním z výrazných nositelů kulturně antropologického přístupu k neolitickým obydlím. Pro Iana Hoddera není neolit jen paleoekonomický způsob života, jak jej rozpracovala cambridgeská škola a další badatelé, ale je také způsobem uvědomování si okolního světa. Hodder píše o domestikaci jako o kulturním fenoménu: to Evropa je domestikována, nejen tedy rostliny nebo zvířata, ale celá společnost. Kniha *The Domestication of Europe* byla a stále je důležitým inovativním počinem (Bradley 1992).

Pozoruhodné bylo Hodderovo pojetí neolitického domu, kde dominuje studium symbolického významu prostoru. Dům je metaforou domestikace společnosti, jejím klíčovým strukturálním prvkem. Stěžejními elementy Hodderova systému jsou tři termíny, které se také objevují v řadě (indo)evropských jazyků, tudíž je pravděpodobné, že mají společné kořeny. Pojem *domus* značí základní princip neolitické kultury a obsahuje všechny aktivity odehrávající se v domě (domácnosti). *Agrios* naopak ztělesňuje svět přírody, kde „agri-kultura“ značí způsob zkrocení divočiny. Mezním prvkem, oddělujícím oba principy neolitického způsobu života, je *foris*, hranice, oddělující obě domény. Hodderova kniha se stala inspirativním zdrojem pro celou generaci badatelů, z nichž pro poznání neolitických domů jižního Balkánu je nesporně nejzajímavější Stella Souvatzi (2008), která v knize *A Social Archaeology of Households in Neolithic Greece* výrazně přispěla k pochopení provázanosti lidské komunity a domu. Oběma pracím je společná metoda zkoumání vazby mezi materialitou domu a sociálním uspořádáním obyvatel sídliště.

Pokud hovoříme o balkánském neolitickém sídlišti, je třeba se zastavit u významu tellů, tedy útvarů, které se archeologicky projevují velikou mocností uloženin, jež se kumulovaly postupným hromaděním materiálu, vzniklého jako důsledek planýrování starších staveb ze sušených cihel, hlíny a kamene. Sedimenty bývaly pravidelně převrstvovány novými stavbami a jejich kumulacemi. Telly začínaly nabývat na výšce a postupně začaly vytvářet v krajině dominantní útvary, které fungovaly jako centrální

místa se zahuštěným hospodářským životem s větším počtem obyvatelstva, jehož stav vzrůstal v důsledku úspěšné existence společnosti v příznivých klimatických podmínkách (Raczky 2015, Beneš 2018, 175). Telly jako kumulativní struktury, komplexy jistě vyžadovaly takové uspořádání, aby byl efektivně využit relativně omezený prostor, pro který je výhodné úsporné rozmístění jednotlivých domů. Pravoúhlý dům je v tomto ohledu ideálním geometrickým řešením.

Řada nových prací se zabývá dalším charakteristickým rysem neolitu mimo oblast svého vzniku a tím je otázka pravoúhlého domu. J. Beneš (2018) se v souvislosti se vznikem koncentrovaných sídlišť na Předním východě ptá, co to vlastně pravoúhlý dům znamená? Je velmi pravděpodobné, že obdélný nebo dokonce čtvercový půdorys byl podle něj projevem vysokého populačního stavu lidí na levantských sídlišťích PPNB, kdy existovala snaha využít stále se zmenšující komunální prostor na koncentrovaných plochách. S tím souvisí i řada dalších jevů, které v období neolitu sledujeme, jako např. zahrnutí pecí a ohnišť do vnitřních obytných prostor. Dovnitř začínají být umísťované také zásobní jámy a obilná síla (Beneš 2018, 175-176). Nebylo ale dlouho známo, jaké procesy vedly ke vzniku pravoúhlého uspořádání obydlí. Přispěl k tomu až objev a archeologický výzkum jordánského sídliště Beidha, jehož význam byl podrobně vyhodnocen až nedávno (Goring-Morris – Belfer-Cohen 2013). Studie ukázala na velkém předovýchodním vzorku proměnu architektury z kruhové na oválnou a postupně až na architekturu pravoúhlou, kde právě jordánské sídliště Beidha dokumentuje toto zahušťování přesvědčivým způsobem.

Anatolský neolitický dům je předmětem rozsáhlé analýzy Maxime Bramiho. Anatolie je důležitým geografickým prostorem mezi Předním východem a jihovýchodní Evropou (Květina a kol. 2015, 333-346), proto jí byla věnována značná pozornost i z hlediska vysvětlení principů střeoevropské neolitické architektury. Většina Anatolie je prostorem již sekundárního šíření neolitu a má tudíž především pro jihovýchodní Evropu klíčový význam. Do jaké míry bylo jihobalkánské obyvatelstvo provázané s anatolským, je předmětem intenzivního výzkumu, sledování architektury a materiální výbavy domů ukazuje, že tento vztah byl velice úzký (Brami 2017).

V naší literatuře se problematikou domů zabývají dvě práce z poslední doby. Je to především kniha Petra Květiny a kol. (2015), která podává na globálním pozadí popis fenoménu sídliště a archaického domu. V archeologické problematice se kniha dotkla neolitického domu v Anatólii a Evropě, ale také kosmologického významu domů

v archaických společnostech, když rozebírá problematiku raně zemědělských obydlí a v nich žijících společností. Druhou prací je monografie J. Beneše (2018), která si všímá aspektu domu v transformujících se lovecko-sběračských a raně zemědělských společnostech. Autor dochází k závěru, že půdorysný tvar domu do značné míry odráží vyspělou a plnou domestikaci společnosti. Zatímco pro lovecko-sběračské epipaleolitické společnosti Předního východu je typický kruhový půdorys obydlí, je pro plně domestikované zemědělce naopak typický dům pravoúhlý. Tato změna se odehrála na Předním východě na přelomu PPNA a PPNB (Beneš 2018, 174-184).

Je tady zajímavou otázkou, co znamená na jižním Balkáně v neolitu výskyt kruhových nebo oválných obydlí, zaznamenaných v databázi této práce? Velmi pravděpodobně se nejedná o nějaký relikv paleolitického obyvatelstva (i když ani to nelze zcela vyloučit). Důvod je spíše možné spatřovat v přítomnosti specializovaných budov, což může být případ řeckého sídliště Makriyalos v severním Řecku, kde bylo zjištěno několik stavebních struktur „pit-dwellings“ tedy oválných zahluobených obydlí, nebo kruhové stavby o průměru pěti metrů v bulharském Yabalkovu. Bohužel, nedokonalý způsob publikace těchto cenných nalezišť neumožňuje nyní nalézt na tento vztah odpověď.

Neméně zajímavým jistě může být význam výskytu půdorysů lichoběžníkovitého tvaru. V naší literatuře tuto otázku rozebírají v souvislosti s lichoběžníkovými (trapezovitými) tvary středoevropských neolitických domů. J. Beneš a kol. (2015, 42-45). Tento tým soudí, že první zemědělci ve střední Evropě (LBK) kanonicky udržovali přísné pravoúhlé tvary svých obydlí jako výraz kolektivní identity a teprve v období rozpadu „lineární“ jednoty dochází k rozvolnění pravoúhlého kánonu stavitelství. Pozoruhodné jsou v tomto ohledu tvary domů v mezolitickém Lepenskem Viru, kde je většina domů právě lichoběžníkovitých (Radovanovic 2000, Jovanović 2008). V souvislosti s otázkou, jak postupovala neolitizační vlna, zda byla založena na migracích, které, jak se dnes prosazuje, byly spíše založeny na interakci a sňatkové strategii mezi místními mezolitiky a novými příslušníky neolitické společnosti, můžeme předpokládat, že v některých oblastech mohly existovat odlišnosti ve stavitelském kánonu. Výskyt lichoběžníkovitých tvarů tří budov na staroneolitickém sídlišti Rakitovo v Bulharsku (stavby 8, 9 a 10 jsou vysvětlovány jako „svatyně“) může účast místní, původně mezolitické populace znamenat. Nemusí to však být pouze jediné vysvětlení tohoto jevu.

Vznik a zánik neolitického domu byl řízen určitými pravidly. Někteří autoři hovoří dokonce o životním cyklu domů (Bailey 1996, Naumov 2013, Beneš a kol. 2016).

Detailně se archeologicko-antropologickým výzkumem domů na tureckém neolitickém Çatalhöyüku zabýval I. Hodder (2006). Popisuje počátek cyklu domu jako komunitní dílo ve fázi jeho konstrukce, dále fázi jeho udržování, organizaci vnitřního prostoru, opravy a obnovy a konečně jeho zánik. Jeho popis antropologického a archeologického fungování neolitického domu je mimořádně detailní, což byl pozitivní důsledek dlouhodobého výzkumu světově proslulé lokality.

K výzkumu životního cyklu řeckého neolitického domu přispěla S. Souvatzi. Uvádí, že neolitické (i jakékoliv jiné domy v pozdější řecké tradici) vnímáme obvykle jako unitární jev, ale ony byly ve skutečnosti kontinuálním procesem budování. Nebyly nositelem stability, ale naopak dynamickým nosičem změn (Souvatzi 2013) a přímým prostorem pro různé osobní historie obyvatel. Podobně popisuje neolitický dům v Makedonské republice G. Naumov (2013). Chápe, především díky existenci velmi přesných antropomorfních keramických modelů domů v Pelagonii, neolitický dům jako organickou entitu, jako bytost, jenž měla vlastní sociální život, který byl paralelní se životem lidské komunity. Dům byl podle něj symbolickou jednotkou (place of collective identity), která měla tři fáze existence (vytvoření, udržování a smrt). Ukončení životního cyklu domů, které se v oblasti jižního Balkánu projevuje archeologicky nejvýrazněji, rozebereme v následující závěrečné kapitole této diskuse.

8.2 POŽÁROVÉ AKTIVITY

Destrukci neolitických domů spálením jsem se okrajově věnovala již ve své bakalářské práci. Jedná se o jev úzce související s konektivitou mezi sociálně-antropologickými otázkami a materiálním aspektem domu. Cílem této kapitoly není interpretovat důvody těchto jevů, ale popsat již existující hypotézy a pouze nastínit možné vysvětlení, za pomoci nových poznatků.

První známky požárových aktivit v souvislosti s architekturou se objevují již v 7. tisíciletí před naším letopočtem v Anatolii (např. Çatalhöyük, Badamagaci, Höyücek, Hacilar, Kuruçay, Ulucak). Evidovány nejsou pouze samostatně spálené domy, ale také celá sídliště, navíc s doklady opakujícího se horizontu požárů (Brami 2017, 37-43).

Na sídlišti Hacilar (VI) je uvnitř spálených domů identifikováno několik artefaktů s rituálními prvky. Na sídlišti Çatalhöyük jsou evidovány sady sošek ležících na zemi uvnitř spálených struktur. Dveře spáleného domu č. 5 na sídlišti Höyücek byly záměrně

zablokovány a uvnitř budovy se našla mramorová mísa. Uvnitř jiných domů se nacházejí čelisti velkých savců, jelení paroží, keramický model stolu, apod. Zásobnice bývají v mnoha případech „vyčištěné“ a jsou nalézány prázdné, jako je tomu např. u sídliště Ulucak. Zajímavé jsou malé konické předměty z hlíny, které jsou interpretované jako vrhací kameny do praků a jsou častým nálezem uvnitř spálených domů (Korfmann a kol. 2007). Takový „náboj“ byl identifikován také uvnitř síla, mezi spálenými zbytky obilí, na bulharském sídlišti Kapitan Dimitriev (ID: 17), kde byl interpretován jako hliněný model obilného zrna (Nikolov 2007, 68-69).

Mezi další bulharská sídliště nesoucí stopy požárových aktivit se řadí: sídliště Azmak, na němž je dokumentováno celkem 13 spálených budov (Georgiev 1965, 7), Karanovo III (Nikolov 2007), a další (viz tabulka). V údolí řeky Struma, kde se jev spálených domů objevuje zřídka, se nachází sídliště Kovachevo Id. Na sídlišti jsou evidovány dva spálené domy, přičemž jeden je postaven přímo na shořelých ruinách toho předchozího a nakonec je taky spálen. Vnitřní prostor chronologicky mladšího domu byl nalezen téměř prázdný, kromě nádob otočených dnem vzhůru (Lichardus a kol. 2002, 108-114).

Horizont destruovaných domů požárem není evidován pouze v Anatolii a na bulharském území, ale také v Řecku, Makedonii a Srbsku (Brami 2017, 33-43). Na řeckém sídlišti Sesklo jsou identifikovány požárové aktivity jak v sídelní fázi raného neolitu, tak v sídelní fázi neolitu středního. U některých struktur, jež byly spáleny, jsou rozpoznány úmyslně zablokované vchody (Souvatzi 2013, 52-53). Evidovaných spálených domů na Balkáně je celá řada (viz tabulka).

Důvody zničení domů požárem jsou vysvětlovány různě. Vzhledem k dokumentované kvantitě požárů, k opakujícím se výskytu požárových horizontů v rámci jednoho sídliště a vzhledem k teplotě, kterou musely domy podstoupit, aby se dodnes dochovala mazanice z jejich zdí byla schopná vypálit, je vysvětlení těchto jevů jako náhodných událostí velmi málo pravděpodobné. Zajímavou hypotézu přináší pojetí Johna Chapmana (Chapman 2000), který pracuje s materiálními doklady i symbolismem celé problematiky. Bere v potaz animisticky směřované náboženství v období neolitu a tedy víru tehdejších obyvatel, že i věci mají svou duši. Chapman postuluje hypotézu o reinkarnaci domu během spálení a tedy uzavření „životního cyklu“ neolitického domu.

Tuto hypotézu by mohlo podpořit uvedení problematiky do souvislostí s environmentálními aspekty života neolitických sídlišť v naší oblasti, tedy s biotem

mediteránní a submediteránní oblasti jižního Balkánu celkově a s přírodními podmínkami tehdejšího úseku holocénu speciálně. Níže jest popsáno, jak se situace, v níž se horizonty spálených domů objevují, jeví v zrcadle soudobých poznatků paleoekologie.

Ekologické prostředí jižního Balkánu bylo na počátku holocénu a v průběhu staršího a středního úseku holocénu formováno řadou podmínek, z nich nejpodstatnější byly vyšší průměrné teploty a vyšší vlhkost ve srovnání se situací v posledních dvou tisíci letech (Andreou a kol. 1996). To se týká především severní řecké Makedonie, nižších oblastí Makedonské republiky a Thrákie. V horském prostředí a na náhorních planinách jižního Balkánu byly teploty přibližně o 2°–4° C nižší a občasným sněžením, zapříčiněným průniky studených vzduchových hmot ze středního Balkánu (Kloukinas 2014). Holocenní klima, do kterého spadá neolitické osídlení, bylo až do roku ca 7000-4000 BC vlhčí než došlo k vlně aridifikace oblasti po roce 4000 BC (Cvetkoska a kol. 2017).

Nejj jižnější oblasti severního pevninského Řecka a řecké Makedonie jsou pokryty mediteránní vegetací, zatímco údolní a pánevní oblasti Makedonské republiky a Thrákie charakterizuje typická submediteránní vegetace. Současnou mediteránní vegetaci charakterizuje na jihu sledované oblasti středomořský stálezelený tvrdolistý les s pestrým druhovým složením, kombinovaný s pobřežních halofytických a aluviálních nebo pánevních lesů (Bohn a kol. 2000/2003). Tyto mediteránní biotopy jsou směrem k severu v říčních údolích a v Pelagonii střídané submediteránním dubovým lesem s habrovcem a jasanem zimnářem (*Fraxinus ornus*). Mezi typické duby tohoto biotopu patří duby *Quercus ilex* a *Q. coccifera*, *Q. trojana* a *Q. macedonica*, směrem do hor kombinované vyšších podílem borovic (*Pinus pinaster*, *P. peuce*, *P. nigra*), tedy druhů s vyšší náchylností k požárovým režimům (Walter 1985, 150–153). Ve vyšších nadmořských výškách se nacházejí porosty submediterránního horského lesa s dominancí buku (Marinova – Ntinou 2017).

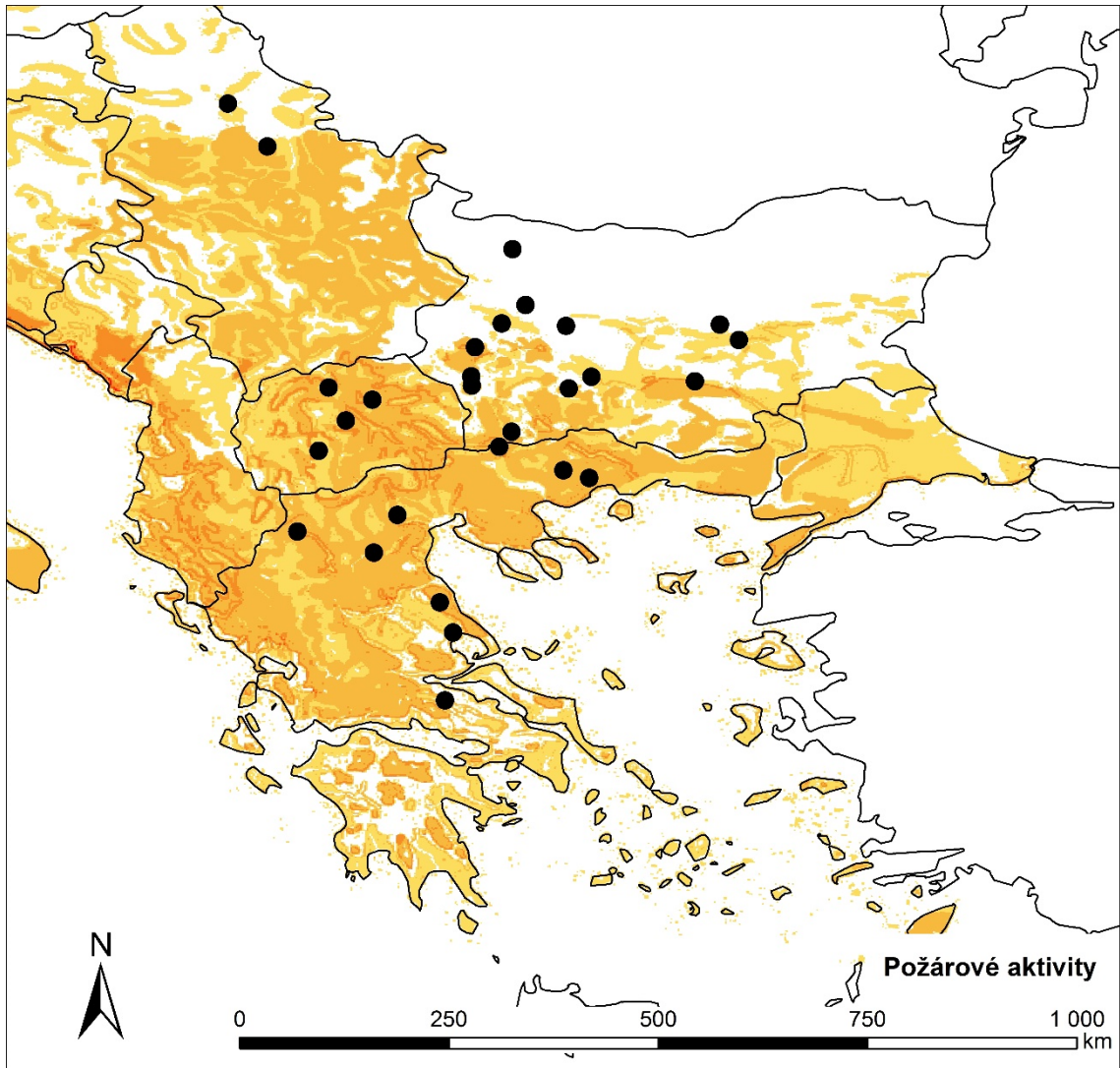
Řada mediteránních a submediteránních biotopů vykazuje vysokou míru požárového režimu (Pausas – Vallejo 1999), jehož přirozenou funkcí je odstranění nadbytečné suché biomasy a obnovení životního cyklu vegetace. Horká léta s přirozeným lesním suchem jsou obvykle také dobou, kdy středomořský les nejčastěji hoří. Paleoekologické výzkumy se v poslední dekádě zaměřily na sledování frekvence požárů v holocénu jak na Apeninském poloostrově (Colombaroli a kol. 2009), tak v oblasti jižního Balkánu Masi a kol. 2018) včetně otázky možné vazby mezi lidskou činností a požárovou frekvencí

(Colombaroli a kol. 2008). Paleoekologické analýzy mikrouhlíků z profilu jezera Dojran na hranici Řecka a Makedonské republiky ukázaly přítomnost regionálních a lokálních požárů s obdobími, které jsou korelovatelné s mezolitem a neolitem (Masi a kol. 2018). Je pravděpodobné, že se vyšší tendence místních ekosystémů k požárům mohla projevit vyšší afinitou neolitických společností k ohni jako media transformace.

Pro ověření potenciálu této hypotézy byly lokality se stopami požárové aktivity zobrazeny spolu s mapou výskytu dřevin, podléhajících požárovým režimům. Vznikla tak projekce, zobrazující geografický vztah požárových biotopů a neolitických sídlišť, kde máme registraci požárové aktivity (obr. 12). Ačkoliv tato korelace není bez problémů (viz Diskuse), je nápadná a dovoluje otevřít cestu k dalším úvahám.

V kontextu těchto paleoekologických poznatků není možno nevidět, že v daném biomu jsou přirozené požáry nesrovnatelně běžnějším jevem, než je tomu ve vlhčím a chladnějším regionu střední Evropy. Je zajímavé, že v některých oblastech Středomoří, jak už bylo uvedeno v předchozích odstavcích, jsou v paleoekologickém záznamu požáry korelovány s mezolitickým a neolitickým osídlením. Z toho můžeme usuzovat, že tato „hra s ohněm“ byla v místních neolitických komunitách nejen logická, ale byla běžnou součástí života komunit. To se projevilo právě ve specifickém „požárovém“ ukončení životního cyklu neolitických domů.

Obr. 12: Evidence požárových aktivit na sídlištích ve sledované oblasti na vyobrazení intezity zastoupení přítomnosti dřevin, podléhajících požárovým režimům.

ZÁVĚR

Základní sledovanou jednotkou celé práce je neolitický dům jižního Balkánu a jeho význam pro sledování odrazu sociální stratifikace v sídelní organizaci a samotné architektuře. Cílem této práce bylo zjistit a popsat architektonické odlišnosti v otázce fenoménu domu, jakožto zrcadla neolitické společnosti.

Pro přehlednost a snazší interpretaci vyhodnocení neolitické architektury byl vytvořen katalogizovaný seznam sídlišť a evidovaných detailněji zkoumaných domů. Sledovány byly rozdíly mezi domem typickým v rámci sídliště a mezi atypickými strukturami.

Prvotní záměr evidovat podrobně vnitřní výbavu všech popisovaných domů se brzy ukázal jako nereálná idea z důvodu mnohdy nekompletních a zavádějících interpretací zkoumaných domů. Jako jediná skutečně relevantní hodnota nakonec vykristalizovala velikost užitné plochy domů, kterou v případě neuvedených rozměrů bylo možné alespoň přibližně dopočítat za pomoci programu ImageJ/FIJI z publikovaných dokumentací půdorysů domů. Často však ani to k dispozici nebylo a tak musela být některá nekvalitně interpretovaná sídliště v databázi vynechána. I přes celkově nepříznivou pramennou základnu se podařilo shromáždit údaje o 123 komplexně zkoumaných sídlištích z pevninského Řecka, Bulharska a Makedonské republiky v časové periodě od 6600 do 4500 BC cal., z nich třicet poskytlo bylo zkoumáno komplexně a mohlo být použito k základní analýze architektury. Domy, blíže popisované v literatuře, byly rozčleněny na typické a atypické. Ačkoliv je toto rozčlenění do jisté míry arbitrární, byl podán jejich přehled a pokud to bylo možné, byly na základě dostupné literatury popsány detailně.

Výsledky lze shrnout do několika bodů:

1. Domy byly podrobeny základní analýze. Jako hlavní hodnotící kritérium byla vzata užitná plocha, kterou uvádí velká většina publikací, u některých lokalit musela být plocha dopočítána. Bylo zjištěno, že pro celý neolit se nejčastěji užitná plocha domů pohybovala do 50 m². Byl také sledován poměr mezi šířkou a délkou staveb ve vztahu k relativní chronologii. Většina staveb je pravoúhlých, téměř čtvercových půdorysů. V raném neolitu je škála rozměrů nejširší. Během středního neolitu se plocha domů nezvětšuje a drží se rozmezí 30-60 m². Častěji jsou evidovány lichoběžníkové struktury, a domy ve tvaru písmene „L“. Během

pozdního neolitu se užitná plocha domů opět lehce rozpíná. Na základě databáze a literárních zdrojů se objevují složitější konstrukce vícemístných i vícepatrových domů.

2. Za atypické se považují stavby tvarově odlišné, abnormálně rozměrné či se zvláštním vnitřním uspořádáním a inventářem. V literatuře jsou některé domy interpretovány jako chrámy či svatyně, jinak řečeno místa určená k rituálním praktikám. S touto interpretací je však třeba zacházet velmi obezřetně. Větší a lépe vybavené domy měly v neolitické společnosti zřejmě zvláštní funkci v rámci komunity, což se mohlo odrazit ve struktuře sídlišť.
3. Prostor uvnitř domů se během neolitu ve sledované oblasti vyvíjí a mění, nejen rozměrově, ale také členitostí a bohatostí materiálního inventáře. To stejné by se dalo říci i o neolitické společnosti. Nejen, že se demograficky rozrůstá, ale její kulturní zvyklosti ať už v oblasti profánní či rituální jsou čím dál rozmanitější.
4. Předmětem diskuse byl antropologický význam domů, který je nutné sledovat v širším neolitickém kontextu, především na linii Předního východu, Anatólie a Evropy. Dalším atraktivním tématem diskuse byl životní cyklus domů, zejména ale vztah k požárovým aktivitám, které jsou v oblasti bohatě doloženy.

LITERATURA

- ANDREOU, S., FOTIADIS, M., KOTSAKIS, K. 1996. Review of Aegean prehistory V: The Neolithic and Bronze Age of northern Greece. *American Journal of Archaeology* 100, 537–597.
- ASLANIS, I., 1995. Die Siedlung von Dimini. Ein neues Rekonstruktionsbild. *Settlement patterns*. Verona, 4, 35-43.
- BACVAROV, K., 2002. Settlements with intramural burials and extramural cemeteries from the Karanovo I-V periods. In: Lichardus-Itten, M. a kol. Eds. *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 95-98.
- BAILEY, D. W., 1999. What is a Tell? Settlement in fifth millenium Bulgaria. In: J. Brück a M. Goodman, eds. *Making places in the prehistoric world: Themis in settlement archeology*. London: UCL Press, s. 94-111.
- BAILEY, W. D., 2000. *Balkan Prehistory: Exclusion, incorporation and identity*. London: Routledge.
- BENEŠ, J., DIVIŠOVÁ, M., VONDROVSKÝ, V. 2016. The Neolithic longhouse phenomenon at the Hrdlovka site, Czech Republic: Meanings, inhabitants, and successors, In: L. Amkreutz, F. Haack, D. Hofmann, I. van Wijk (eds.), *Something out of the ordinary? Interpreting Diversity in the Early Neolithic Linearbandkeramik and Beyond*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 65-88.
- BENEŠ, J., 2018. *Počátky zemědělství ve Starém světě. Pohled paleoekonomie a environmentální archeologie*. České Budějovice: Episteme.
- BENEŠ, J., NAUMOV, G., MAJEROVIČOVÁ, T., BUDILOVÁ, K., ŽIVALJEVIĆ, I., DIMITRIJEVIĆ, V., BUMERL, J., KOMÁRKOVÁ, V., KOVÁRNÍK, J., VYCHRONOVÁ, M., STEFANOVIĆ, S. 2018. Onsite Bioarchaeological Knowledge of the Neolithic settlements in the Balkans: The case of Vrbjanska Čuka, a tell-site in Pelagonia, Republic of Macedonia. In: Florenzano, A., Montecchi, M. CH., Rinaldi, R., Eds. *Humans and environmental sustainability: Lessons from the past ecosystems of Europe and Northern Africa*. February 2018. Modena, 91-93.

- BINTLIFF, J., 1976. The Plain of Western Macedonia and the Neolithic Site of Nea Nikomedeia. *Proceedings of the Prehistoric Society*. 42, 241-262.
- BOEV, Z. N. 2009. Avian Remains from the Early Neolithic Settlement Near Yabalkovo Village (Haskovo Region, South-East Bulgaria). *Acta Zoologica Bulgarica*, 61 (3), 317-322.
- BOHN, U., NEUHAUSL, R., GOLLUB, G., HETTWER, C., NEUHAUSLOVÁ, Z., RAUS, TH, SCHLUTER, H., WEBER, H., 2000/2003. Map of the Natural Vegetation of Europe. Scale: 1: 2.500.000. Munster: Landwirtschaftsverlag.
- BRADLEY, R. 1992. The Domestication of Europe: Structure and Contingency in Neolithic Societies, *Journal of Field Archaeology* 19(2), 218–219.
- BRAMI, M. N., 2014. House-related practices as markers of the Neolithic expansion from Anatolia to the Balkans. *Bulgarian e-Journal of Archaeology / Българско е-Списание за Археология*. 4. 2 (12), 161-177.
- BRAMI, M. 2017. *The Diffusion of Neolithic Practices from Anatolia to Europe. A contextual study of residential construction, 8500-5500 BC cal*. Oxford: BAR Publishing.
- CAUVIN, J. 1994. *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture. La révolution des symboles au Néolithique*. Paris: CNRS Editions.
- CAUVIN, J. 2000. *The Origins of Agriculture in the Near East: A Symbolic Interpretation (English edition with Trevor Watkins)*, Cambridge: Cambridge University Press.
- COLOMBAROLI, D., VANNIÈRE, B., EMMANUEL, C., MAGNY, M., TINNER, W., 2008. Fire-vegetation interactions during the Mesolithic-Neolithic transition at Lago dell'Accesa, Tuscany, Italy. *Holocene*, 18(5), pp. 679-692.
- COLOMBAROLI, D., TINNER, W., VAN LEEUWEN, J., NOTI, R., VESCOVI, E., VANNIÈRE, B., MAGNY, M., SCHMIDT, R. and BUGMANN, H., 2009. Response of broadleaved evergreen Mediterranean forest vegetation to fire disturbance during the Holocene: Insights from the peri-Adriatic region. *Journal of Biogeography*, 36(2), pp. 314-326.
- CVETKOSKA, A., LEVKOV, Z., REED, J. M. and WAGNER, B., 2014. Late Glacial to Holocene climate change and human impact in the Mediterranean: The last ca. 17ka

diatom record of Lake Prespa (Macedonia/Albania/Greece). *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 406, pp. 22-32.

DARCQUE, P. a kol. 2007. Recent researches at the Neolithic settlement of Dikili Tash, Eastern Macedonia, Greece: an overview. In: Todorova, H. a kol., eds. *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory, Proceedings of the International Symposium 'Strymon Praehistoricus', Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis (Greece)*. Sofia: Gerda Henkel Stiftung, 247-256.

DETEV, P., 1975. Excavations of Tell Yasatepe in Plovdiv during 1970 and 1971. *Bulletin des Musees de la Bulgarie du Sud* 2, 81-141.

DETEV, J. 2015. *ВЪЗНИКВАНЕТО НА ПЛОВДИВ – The occurrence of Plovdiv*. Plovdiv: Представено от научните илюстрации на Петър Детев.

DRENMAN, R. D. 2009. *Statistics for Archaeologists. A Common Sense Approach*. 2nd ed. New York: Springer.

EFSTRATIOU, N., FUMANAL, M. P., FERRER, C., UREM KOTSOS, D., CURCU, A., TAGLIACOZZO, A., STRATOULI, G., VALAMOTI, S. M., NTINOI, M., BADAL, E., MADELLA, M., SKOURTOPOULOU, K. 1997. Excavations at the Neolithic settlement of Makri, Thrace, Greece (1988-1996) – A Preliminary report. *SAGVNTVM*. 31, 11-62.

FIADNOSKI, L. 2017. Cerje-Govrlevo: Neolithic Settlement at Crossroad between Amzabegovo-Vršnik and Veluška-Porodin Culture. In: Stojanova-Kanzurova, E. *Dragiša Zdravkovski in Memoriam. Cultural Manifestations during the Neolithic Period on the Territory of the Republic of Macedonia and Neighboring Regions*. Skopje: Archaeological Museum of Macedonia, 29-59.

GARAŠANIN, M., GARAŠANIN, D. 1959. Ископавања на локалитету Вршник. *Зборник на Штипскиот Народен Музеј I*, 1958–1959. Штип, 61–65.

GARAŠANIN, M., GARAŠANIN, D. 1961. Неолитска населба Вршник кај село Таринци. *Зборник на Штипскиот Народен Музеј II*, 1960 – 1961. Штип, 7–40.

GARAŠANIN, M., SPASOVSKA, G. 1976. Нови ископувања во Зелениково кај Скопје. *Macedoniae Acta Archaeologica* 2. Прилеп, 85–118.

- GATSOV, I. a BOYADZHIEV, Y., 2009. *Early Neolithic sites on the territory of Bulgaria*. First Neolithic sites in central/south-east European transect. Oxford: Archaeopress.
- GEORGIEV, G. 1965. The Azmak tell Mound in Southern Bulgaria. *Antiquity*, XXXIX, 6-8.
- GEORGIEV, G., 1981. Die neolithische Siedlung bei Čavdar, Bezirk Sofia. *Izvestija na Arheologiceskaya Institut*, 36, 63-109.
- GIMBUTAS, M. 1974. *The Gods and Goddesses of Old Europe: 7000 to 3500 BC Myths, Legends and Cult Images*. California:University of California Press.
- GIMBUTAS, M., 1974. Achilleion: A Neolithic Mound in Thessaly; Preliminary Report on 1973 and 1974 Excavations. *Journal of Field Archaeology*, 1, ¾, 277-302.
- GIMBUTAS, M., 1974. Anza, ca. 6500-5000 BC.: A Cultural Yardstick for the Study of Neolithic South East Europe *Journal of Field Archaeology*. 1, 1-2, 26-66.
- GIMBUTAS, M. 1976. *Anza, Neolithic Macedonia, As reflected by Excavation at Anza, Southeast Yugoslavia*. Los Angeles: The regensts of the university of California.
- GKOUMA, M. a KARKANAS, P., 2016. The physical environment in Northern Greece at the advent of the Neolithic. *Quaternary International*, (9).
- GORING-MORRIS, A. N., BELFER-COHEN, A., 2013. Houses and Households: A Near Eastern Perspective. *Tracking the Neolithic House in Europe: Sedentism, Architecture and Practice*. New York: Springer, 19-44.
- GRIFFITHS, H. I., KRYŠTUFEK, B., REED, J. M. 2004. Eds. *Balkan Biodiversity. Pattern and Process in the European Hotspot*. New York: Springer.
- HALSTEAD, P., 1999. *Neolithic Society in Greece*. Sheffield: Sheffield Academy Press.
- HILLER, S., NIKOLOV, V. 1988. Tell Karanovo 1988. Salzburg.
- HODDER, I. 1990. *The Domestication of Europe: structure and contingency in Neolithic societies*. Oxford: Basil Blackwell.
- HODDER, I. 2006. *The Leopard's Tale. Revealing the Mysteries of Çatalhöyük*. London: Thames & Hudson.

- HOFFMAN, D. a SMYTH, J., 2013. Introduction: Dwelling, Materials, Cosmology – Transforming Houses in the Neolithic. In: Hoffman, D. a Smyth, J., eds. *Tracking the Neolithic House in Europe*. New York: Springer. One world archaeology, 1-17.
- CHAPMAN, J. 1989. The early Balkan village. *Varia archaeologica Hungarica*, vol. 2, 33-53.
- CHAPMAN, J. 1991. Achilleion. A Neolithic Settlement in Thessaly, Greece, 6400-5600 BC. In: Gimbutas, M., Winn, S., Shimabuku, D., eds. *Proceedings of the Prehistoric Society*, 57 (2), 223-225.
- CHAPMAN, J. 2000. *Fragmentation in Archaeology. People, Places and Broken Objects in the Prehistory of South-eastern Europe*. London: Routledge.
- JELÍNEK, J., 2006. *Střecha nad hlavou: kořeny nejstarší architektury a bydlení*. Brno: Vutim.
- JOVANOVIĆ, B. 1991. Kultplätze und Architektur in der Vinča-Kultur. *Banatica*, 11, 119-124.
- JOVANOVIĆ, B. 2008. Micro-regions of the Lepenski Vir culture: Padina in the Upper Gorge and Hajdučka Vodenica in the Lower Gorge of the Danube, *Documenta Praehistorica* 35, 289–324.
- JOVČEVSKA, T. 1993. Куќата од хоризонт I во неолитската населба „Мрамор“ кај Чашка. *Macedoniae Acta Archaeologica* 13. Скопје, 31-41.
- JOVČEVSKA, T. 2006. Светилиште на култот на плодноста: локалитет Сунивер, с. Извор. *Macedoniae Acta Archaeologica* 17. Скопје, 39-53.
- KANZUROVA, E., 2011. Инвентарот на неолитската куќа во Република Македонија. (Магистерски труд), Скопје.
- KARAMITROU-MENESSIDI, G., EFSTRATIOU, N., KACZANOWSKA, M., KOZLOWSKI, J. K.. 2015. Early Neolithic Settlement of Mavropigi in Western Greek Macedonia. *Eurasian Prehistory*, Vol. 12 (1-2), 47-70.
- KARKANSAS, P., EFSTRATIOU, N., 2009. Floor sequences in Neolithic Makri, Greece: micromorphology reveals cycles of renovation. *Antiquity*, Vol. 83 (322), 955-967.

- KAZANTZIS, G., 2015. *The Zooarchaeology of the Late Neolithic Strymon (Struma) river valley: the case of the Greek sector of Promachon-Topolnica*. A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), University of Sheffield.
- KLOUKINAS, D., 2014. *Neolithic building technology and the social context of construction practices: the case of northern Greece*. Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. Cardiff University.
- KOUKOULI-CHRYSSANTHAKI CH., TODOROVA, H., ASLANIS, I., VAJSOV, I., VALLA M. 2007. Promachon-Topolnica. A Greek-bulgarian archaeological project. In: Todorova, H., Stefanovich, M., Ivanov, G., eds. *The Struma/Strymon river valley in prehistory*. Sofia, 43–78.
- KOVÁCS, A. 2016. Sign, Symbol, Decoration – Perspectives on Benches from the Neolithic and Copper Age in South-East Europe. In: Constantine-Emil Ursu a kol., eds. *Between Earth and Heaven. Symbols and Signs*. Romania: Muzeul Bucovinei Suceava, 279-325.
- KUNA, M. – BENEŠ, J. – DRESLEROVÁ, D. – KŘIVÁNEK, R. – MAJER, A. – PRACH, K. - TOMÁŠEK, M. 2004. *Nedestruktivní archeologie*. Praha: Academia.
- LEPŠ, J., ŠMILAUER, P. 2016. *Biostatistika*. České Budějovice: Episteme.
- LÉVI-STRAUSS, C., 1987. *Anthropology and Myth: Lectures 1951-1982*. Oxford: Blackwell.
- LICHARDUS-ITTEN, M. a kol. 2002. The site of Kovačevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. The Frech-Bulgarian excavations 1986-2000. In: Lichardus-Itten, M. a kol. Eds. *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 99-158.
- LICHTER, C. 1993. *Untersuchungen zu den Bauten des südosteuropäischen Neolithikums und Chalkolithikums*. Buch am Erlbach: M. L. Leidorf.
- LICHTER, C. 2014. ‘Temples’ in the Neolithic and Cooper Age in Southeast Europe? *Documenta Praehistorica*, XLI, 119-136.

- LESHTAKOV, K., 2014. Chapter VI. Chronicles of the excavations. In: Roodenberg, J. a kol., eds. *Yabalkovo, volume I*. Sofia: Sofia University “St. Kliment Ohridski”, 118-216.
- LESPEZ, L., GLAIS, A., LOPEZ-SAEZ, J. A., LE DEREZEN, Y., TSIRTSONI, Z., DAVIDSON, R., BIREE, L., MALAMIDOU, D. 2016. Middle Holocene rapid environmental changes and human adaptation in Greece. *Quaternary Research*, vol. 85 (2), 227-244.
- MAMBA, M., NZENGWA, R. a TSOMHME, I. 2011. Formulation d’un mortier de terre-ciment pour les murs mis en œuvre selon la technique du pisé. *Afrique Science*, 07 (2), 1-15.
- MARINOVA, E. M. a kol., 2013. Wild Plant Resources and Land Use in Mesolithic and Early Neolithic South-East Europe. Archaeobotanical Evidence from the Danube Catchment of Bulgaria and Serbia. *Offa*, 69/70 (6).
- MARINOVA, E., NTINO, M., 2017. Neolithic woodland management and land-use in south-eastern Europe: The anthracological evidence from Northern Greece and Bulgaria. *Quaternary International* 460, 1-17.
- MASI, A., FRANCKE, A., PEPE, C., THIENEMANN, M., WAGNER, B. and SADORI, L., 2018. Vegetation history and paleoclimate at Lake Dojran (FYROM/Greece) during the Late Glacial and Holocene. *Climate of the Past*, 14(3), pp. 351-367.
- MELOUN, M., MILITKÝ, J. 2013. *Kompendium statistického zpracování dat*. Praha: Karolinum.
- MILETIN, V. 1989-1990. Bibliografija Milutina Garašanina (Bibliography of Milutin Garašanin). *Starinar* XL-XLI, Bělehrad, 9-24.
- MITREVSKI, D. 2013. Праисторија на Република Македонија. *МАКЕДОНИЈА – милениумски културно – историски факти*. Скопје.
- NAUMOV, G. 2012. Embodied Houses: the Social and Symbolic Agency of Neolithic Architecture in the Republic of Macedonia. In: Hofmann, D., Smyth, J., eds. *Tracking the Neolithic House in Europe. Sedentism, Architecture, and Practice*. New York: Springer. One world archaeology, 65-94.

- NAUMOV, G. 2013. Embodied houses: social and symbolic agency of Neolithic architecture in the Republic of Macedonia. In Hoffman, D. and Smyth, J. (eds.) *Tracking the Neolithic house in Europe - sedentism, architecture and practice*. New York: Springer, 65-94.
- NAUMOV, G. 2015. Early Neolithic Communities in the Republic of Macedonia. *Archeologické rozhledy* 67.3, 331-355.
- NAUMOV, G., MITKOSKI, A., MURGOSKI, A., BENEŠ, J., PRZYBYLA, M., KOMÁRKOVÁ, V., VYCHRONOVÁ, M., MILEVSKI, G., STOIMANOVSKI, M. 2016: Истражување на локалитетот Врбјанска Чука кај Славеј – 2016 – Research on Vrbjanska Čuka site at Slavej – 2016, *Patrimonium.mk* 9/14, 13-42.
- NAUMOV, G., JOHN, J., CHVOJKA, O. 2017. Геомагнетно скенирање на неолитски тумби во централна Пелагонија. *Неолитот во Македонија: чекор напред во проучувањето на првите земјоделски општества*. Скопје, 161-188.
- НАУМОВ, Г., МИТКОСКИ, А., ТАЛЕВСКИ, К., МУРГОСКИ, А., БЕНЕШ, Ј., ЖИВАЉЕВИЌ, И., ПЕНДИЌ, Ј., СТОЈАНОСКИ, Д., ХИБАХА, Х., МАСУКО, Н., ХАФНЕР, А., ЗИДАТ, С., ДИМИТРИЕВИЌ, В., СТЕФАНОВИЌ, С., КРИСТИНА БУДИЛОВА, МИХАЕЛА ВИХРОНОВА, МАЈЕРОВИЧОВА, Т., БУМЕРЛ, Ј. 2018. Истражување на локалитетот Врбјанска Чука во 2017 година. *Balkanoslavica* 46. Prilep 2018 (in print).
- NEUSTUPNÝ, E. 1986. Sídlní areály pravěkých zemědělců. *Památky archeologické*. 77, 226-224.
- NEUSTUPNÝ, E., 2007. *Metoda archeologie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- NIKILOV, V. 1992. Ранонеолитно Жилище от Слатина (София). *Разкопки и проучавания*. Книга XXV. София.
- NIKOLOV, V., 2005. Neolithische zweigeschossige Häuser in Thrakien. *Praehistorische Zeitschrift*, 79. 2 (7), 231-243.

- NIKOLOV, V., 2006. Negative features in Neolithic houses. In: Frère-Sautot M-C., ed. *Des trous ...structures en creux pré- et protohistoriques: actes du colloque de Dijon et Baume-les-Messieurs*. Montagnac, (3), 5-10.
- NIKOLOV, V., 2007. Bulgarian-Austrian Excavations at Tell Karanovo. Contributions to the Prehistory of Thrace. In: Lang, F. a kol., eds. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΑΡΙΣΤΕΙΟΣ. *Archäologische Forschungen zwischen Nil und Istros*. Vienna: Phoibos Verlag, 191-195.
- NIKOLOV, V. 2007. *Kultur und Kunst des vorgeschichtlichen Thrakiens*. Plovdiv: Lettera.
- NIKOLOV, V. 2008. Постройка 5: Архитектура и съоръжения. *Праисторически солодобивен център-Провадия-Солницата*. София. 87-116
- NIKILOV, V. 2011. Праистория на Българските земи-Глава втора. *Българска национална история*. Том. 1. София
- NIKOLOV, V. a kol., 2015. Rescue archaeological research of Neolithic settlement in Mursalevo, Municipality Kocherinovo. In: Kabakchieva, G., ed. *Археологически открития и разкопки*, Sofia, 45-47.
- PAPPA, M. a kol., 2004. Evidence for Large-scale Feasting at Late Neolithic Makriyalos, N Greece. In: Halstead, P. a Barretm J. C., eds. *Food, Cuisine and Society in Prehistoric Greece*. *Oxbow Books*. Sheffield: Sheffield studies in Aegean Archaeology, s. 17-44.
- PASCAU, J., PÉREZ, J. M. M. 2013. *Image Processing with Image J*. Lindon: The Book Depository.
- PAUSAS J. G., VALLEJO V. R., 1999. The role of fire in European Mediterranean Ecosystems. In: CHUVIECO, E. (ed.), *Remote sensing of large wildfires in the European Mediterranean basin*. Berlin Heidelberg New York Tokyo: Springer-Verlag, 3-16.
- PAVÚK, J., ČOCHADŽIJEV, M. 1984. Neolitische Tellsiedlung bei Galabnik in Westbulgarien Grabungsbericht der Jahre 1980-1982), *Slovenská archeológia* 32.1, 165-228.
- PERNICHEVA-PERETS, L. a kol., 2011. *Balgarchevo: The Prehistoric Settlement*, Volume I. Sofia: Craft House Bulgaria.

- PRACH, K. a kol., 2009. *Ekologie a rozšíření biomů na Zemi*. Praha: Scientia, Biologie dnes.
- PERLÈS, C., 2001. *The early Neolithic in Greece: the first farming communities in Europe*. New York: Cambridge University Press.
- PORČIĆ, M. 2011. An exercise in archaeological demography: estimating the population size of Late Neolithic settlements in the Central Balkans. *Documenta Praehistorica*, XXXVIII, 323-332.
- PYKE, G., YIOUNI, P., 1996. The Excavation and the Ceramic Assemblage. In: Wardle, K. A., ed. *Nea Nikomedeia I: The Excavation of an Early Neolithic Village in Northern Greece 1961-1964*. The British School at Athens, 25, 1-212.
- RACZKY, P., 2015. Settlements in South-East Europe. In: Fowler, Ch. a kol., eds. *The Oxford Handbook of Neolithic Europe*. Oxford: Oxford University Press, s. 235-253.
- RADOVANOVIC, I., 2000. Houses and burials at Lepenski Vir. *European Journal of Archaeology*, 3, 330-349.
- RADUNČEVA, A. a kol., 2002. *Neolitno selišče do grad Rakitovo. Razkopi I proučvanja 29*. Sofija: Izdat.Gal-iko.
- ROBERTS, B. K., 1996. *Landscapes of settlement: prehistory to the present*. New York: Routledge.
- RENFREW, C., GIMBUTAS, M., ELSTER, E. S. 1986. Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece. *Monumenta Archaeologica*, vol. 1. Los Angeles.
- SOUVATZI, S. 2008. *A Social Archaeology of Households in Neolithic Greece. An Anthropological Approach*. New York: Cambridge University Press.
- SOUVATZI, S. G. 2013. Diversity, Uniformity and the Transformative Properties of the House in Neolithic Greece. In: Hofmann, D., Smyth, J., eds. *Tracking the Neolithic House in Europe. Sedentism, Architecture and Practice*. London: Springer, 45-64.
- STOJANOVA-KANZUROVA, E. 2011. Инвентарот на Неолитската куќа во Република Македонија. Непубликуван магистерски труд. Филозофски факултет. Скопје.

THEOCHARIS, D. R. 1957. Ai archai tou politismou en Sesklo. *Praktika Akademia Athinon* 32: 151-9.

THUENEMANN, M., MASI, A., KUSCH, S., SADORI, L., JOHN, S., FRANCKE, A., WAGNER, B., RETHEMEYER, J. 2016. Organic geochemical and palynological evidence for Holocene natural and anthropogenic environmental change at Lake Gojran (Macedonian/Greece). *The Holocene*, vol. 27 (8), 1103-1114.

TODOROVA, H. 1975. Археологическо проучаване на селищната могила и некропола при Голямо Делчево, Верненско. *Разкопки и проучавания*. Книга V. София

TODOROVA, H. 1993. Селища и Архитектура. *Ново-каменната епоха в България*. София: Наука и изкуство, 148-168.

TREUIL, R. (ed.) 1992. *Dikili Tash. Village préhistorique de Macédoine orientale. I. Fouilles de Jean Deshayes (1961–1975)*. De Boccard, Paris.

TSOUNTAS, CH. 1908. *Ai Prod'storikai Akropoleis Diminiou kai Sesklou*, Sakellariou, Athens.

UREM-KOTSOU, D. a kol., 2002. Birch-bark tar at Neolithic Makriyalos, Greece. *Antiquity*, 76 (8), s. 962-967.

VAJSOV, I., 2007. Promachon-Topolnica: a typology of painted decorations and its use as a chronological marker. In: Todorova, H. a kol., eds. *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory, Proceedings of the International Symposium 'Strymon Praehistoricus', Kjustendil-Blagoevgrad (Bulgaria) and Serres-Amphipolis (Greece)*. Sofia: Gerda Henkel Stiftung, 79-120.

VALAMOTI, S. M. 2005. Grain versus chaff: identifying a contrast between grain-rich and chaff-rich sites in the Neolithic of northern Greece. *Vegetation History and Archaeobotany*, 14, 259-267.

VONDROVSKÝ, V. 2018. Let the Sunshine In: The Issue of Neolithic Longhouse Orientation. *European Journal of Archaeology*, 1-22.

VUKOVIĆ, a kol. 2016. Pavlovac – Kovačke Njive – Neolithic Layers. In: Slaviša, P. a Bulatović, A. eds. *Arheološka istraživanja na autoputa E75 (2011-2014)*. Beograd: Arheološki Institut, 167-204.

WALTER, H. 1985. Vegetation of the Earth and Ecological Systems of the Geobiosphere. Berlin Heidelberg New York Tokyo: Springer-Verlag.

ZDRAVKOVSKI, D. 1993. Неолитска населба „Чубук Чешма“ – с. Никуштак, Куманово. *Macedoniae Acta Archaeologica* 13, 1992. Скопје, 19–30.

ZDRAVKOVSKI, D. 2005. Неолитска населба „Под село – Тумба“ с. Стенче, Зборник на Музејот на Македонија 2 (археологија). Скопје, 25–31.

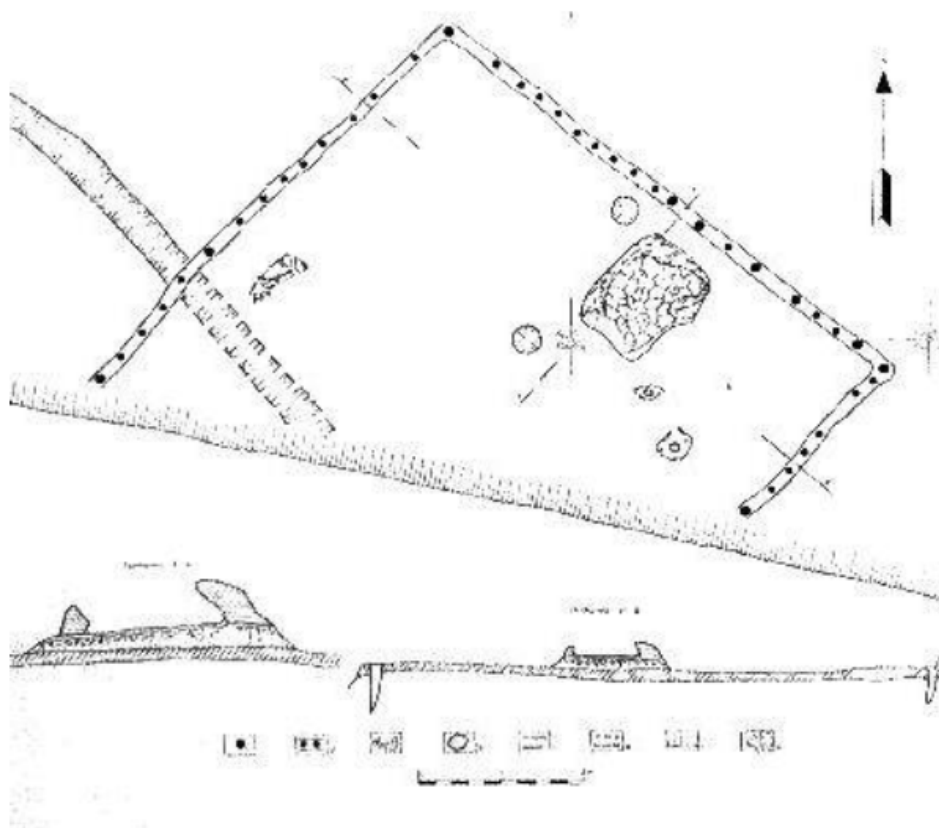
Internetové zdroje:

Večer: <https://vecer.mk/kukjen-pritvor-za-pasko-kuzman> (16.7.2013)

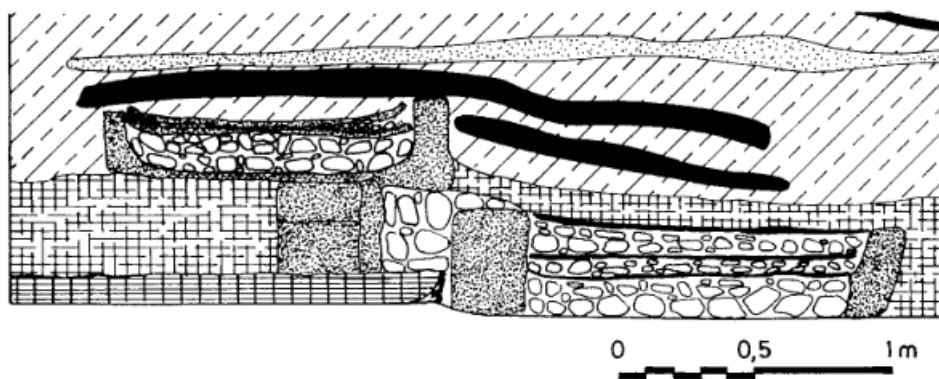
Kanal 5 TV: <https://kanal5.com.mk/articles/179106/pasko-kuzman-od-svedok-do-obvinet> (16.7.2013)

PŘÍLOHY

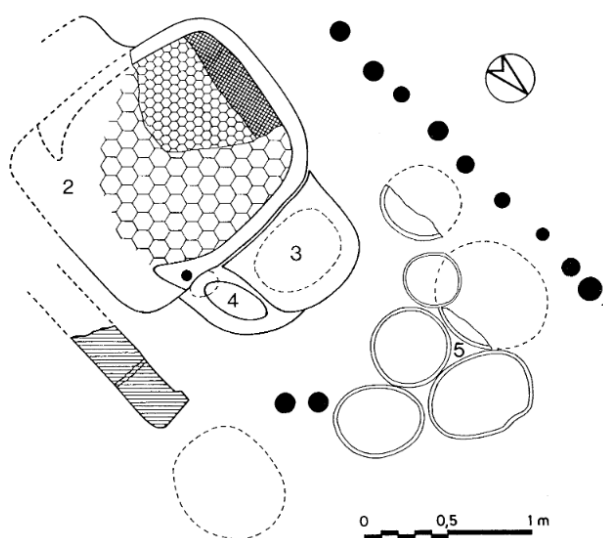
OBRÁZKY

Obr. 13: Plán evidovaného domu ze sídliště Chavdar, ID: 6 (Georgiev 1981, 17).

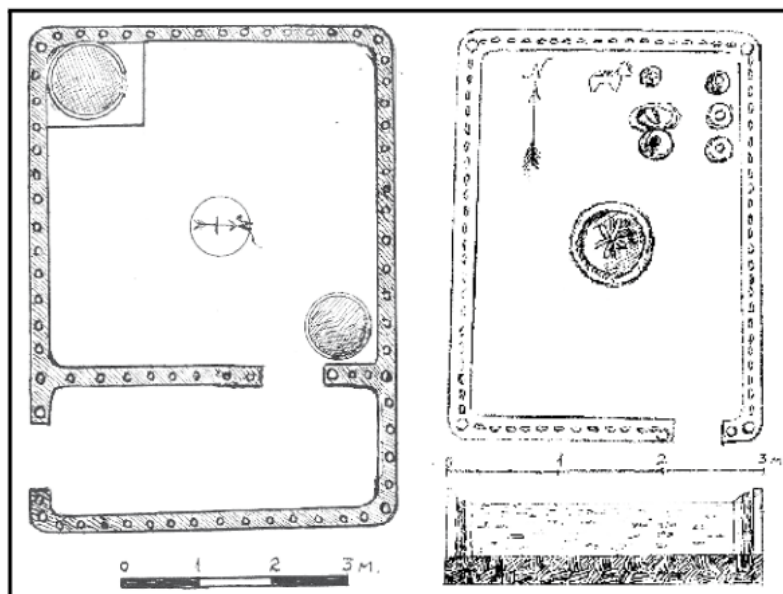
Obr. 14: Stratigrafie vícepatrového domu ze sídliště Kapitan Dimitriev, ID: 17 (Nikolov 2005).

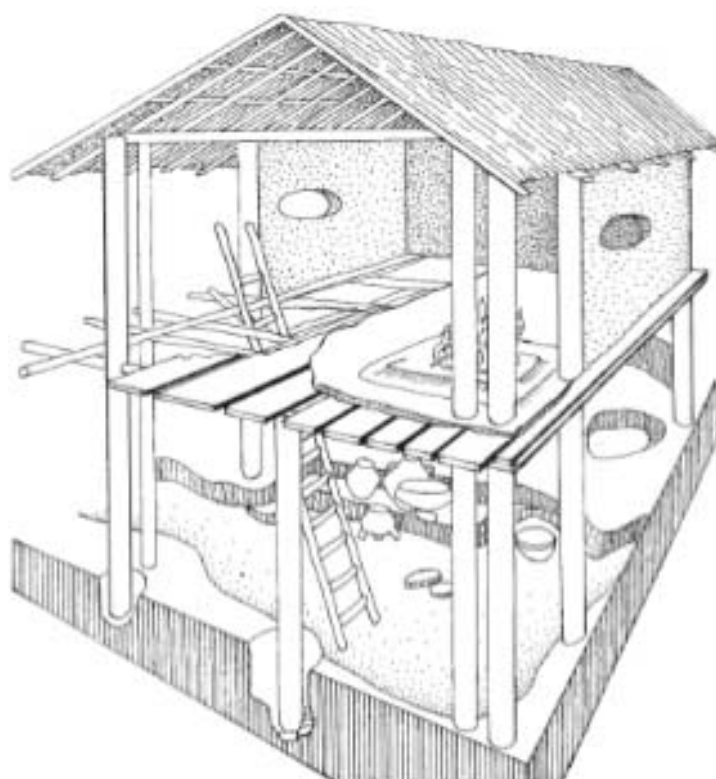
Obr. 15: Kruhové struktury v blízkosti pece z domu ze sídliště Kapitan Dimitriev, ID: 17 (Nikolov 2005).

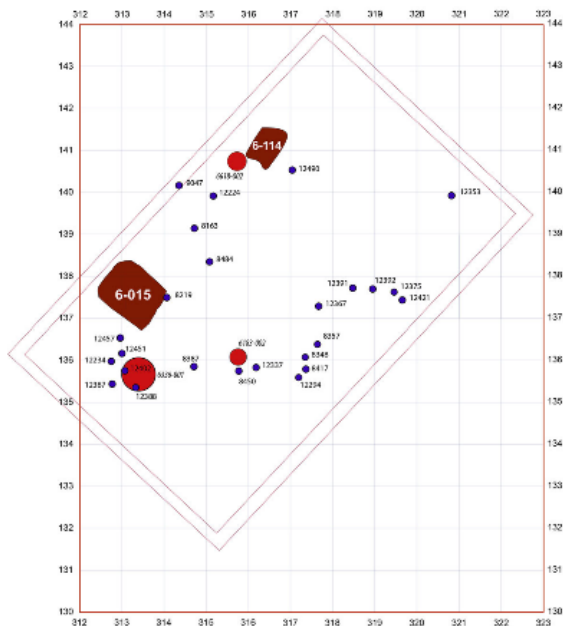
Obr. 16: Kruhové struktury – dokumentace, sídliště Kapitan Dimitriev, ID: 17 (Nikolov 2005).

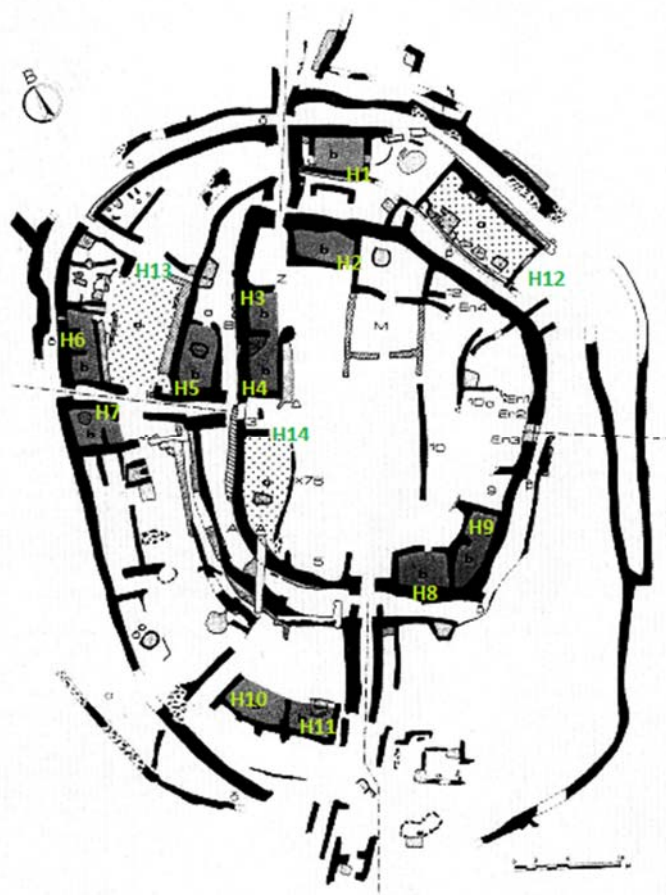
Obr. 17: Půdorysy domů ze sídliště Plovdiv-Yassatepe, ID: 122 (Lichter 1993).

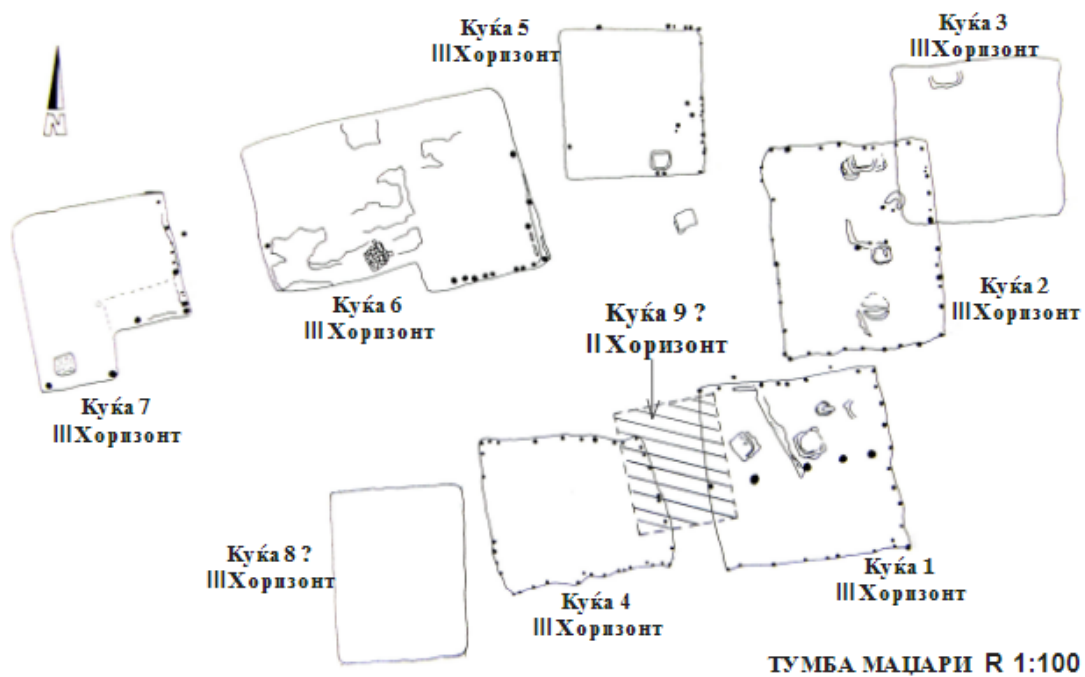
Obr. 18: Rekonstrukce domu č. 2 ze sídliště Promachon-Topolnica, ID: 69 (Khoukouli-Chrysanthaki a kol. 2007, 62).

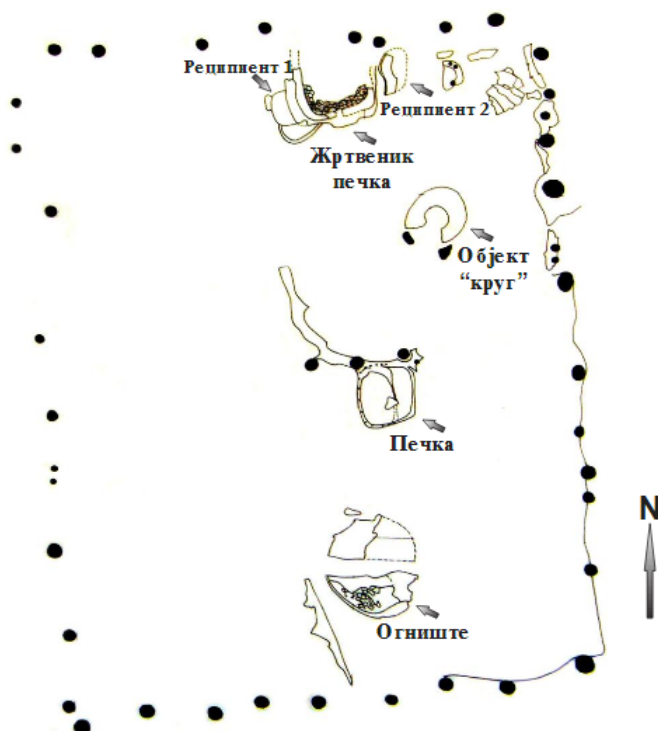
Obr. 19: Půdorys domu č. 1 ze sídliště Dikili Tash, ID: 69 (Valamoti 2015).

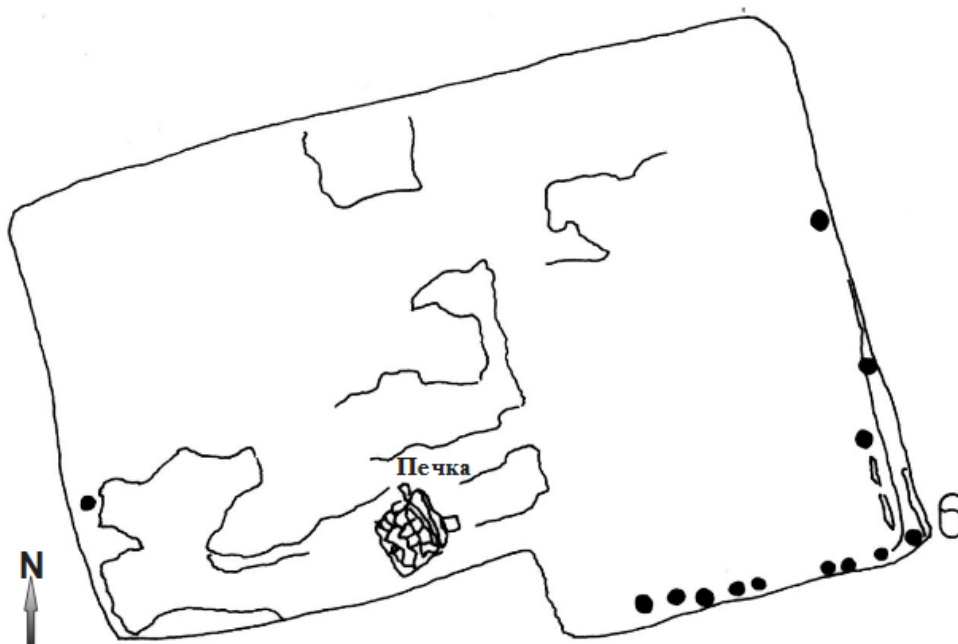
Obr. 20: Sídlíště Dimini, ID: 77 (Aslanis 1995).

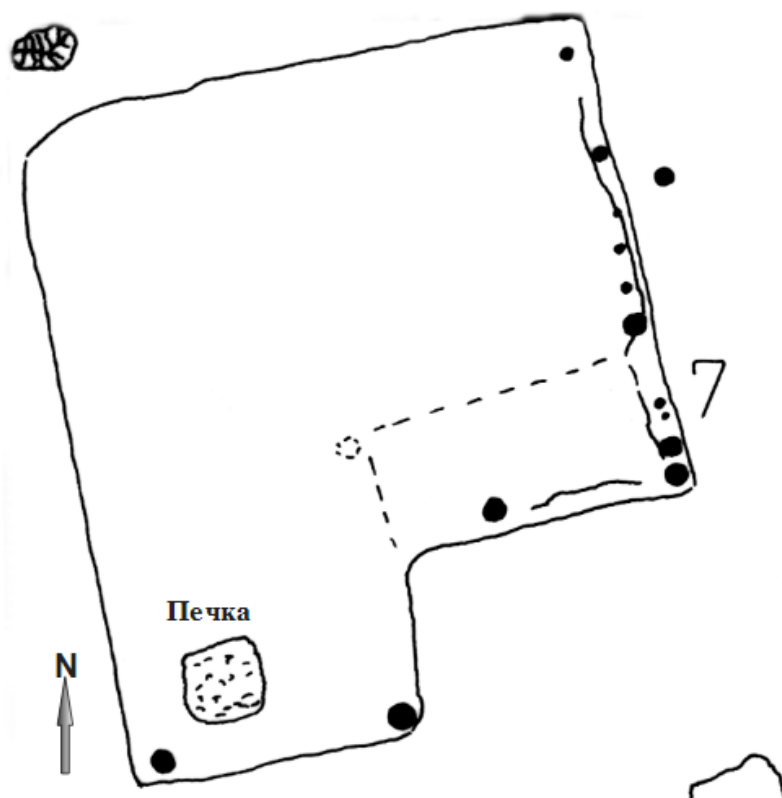
Obr. 21: Sídiště Tumba Madžari, ID: 88 (Kanzurova 2011).

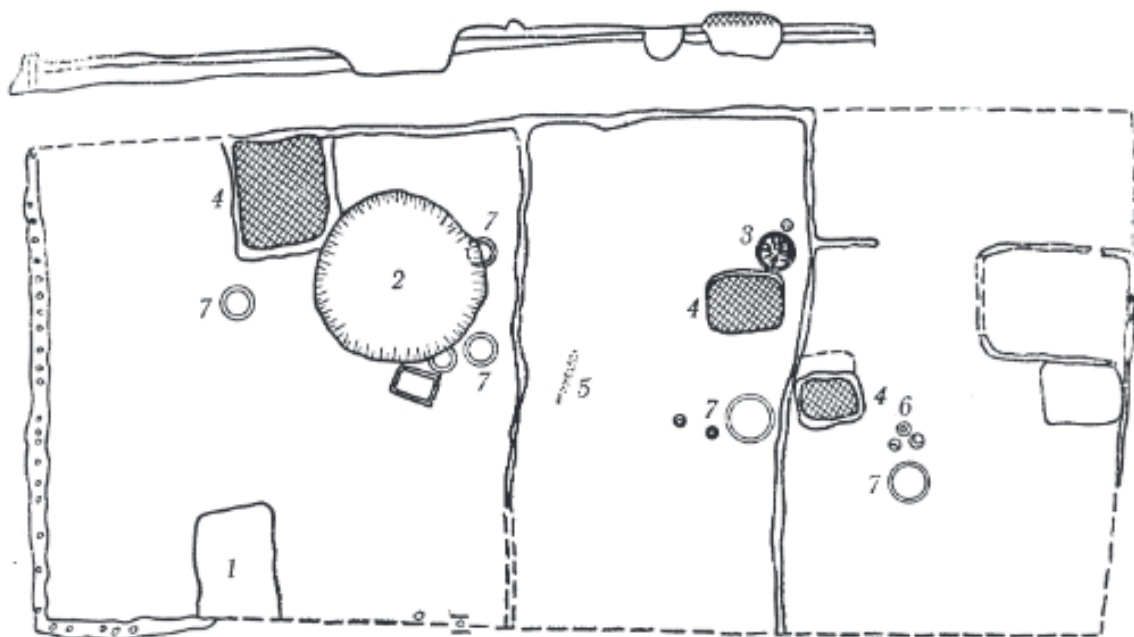
Obr. 22: Dům č. 2 ze sídliště Tumba Madžari, ID: 88 (Kanzurova 2011).

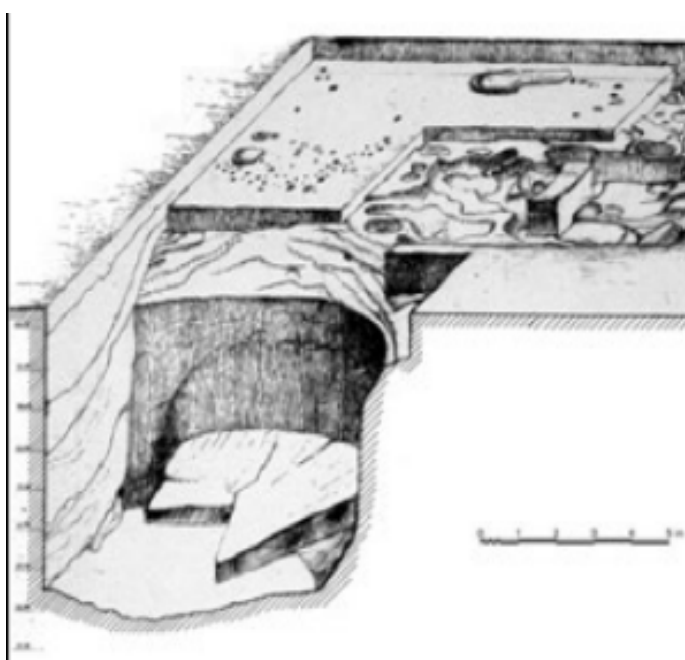
Obr. 23: Dům č. 6 ze sídliště Tumba Madžari, ID: 88 (Kanzurova 2011).

Obr. 24: Dům č. 7 ze sídliště Tumba Madžari, ID: 88 (Kanzurova 2011).

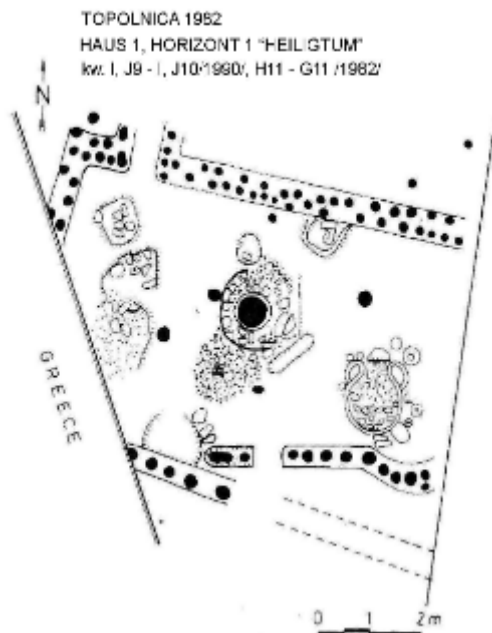
Obr. 25: Rozměrná struktura č. 7 ze sídliště Azmak, ID: 1 (Bačvarov 2004).

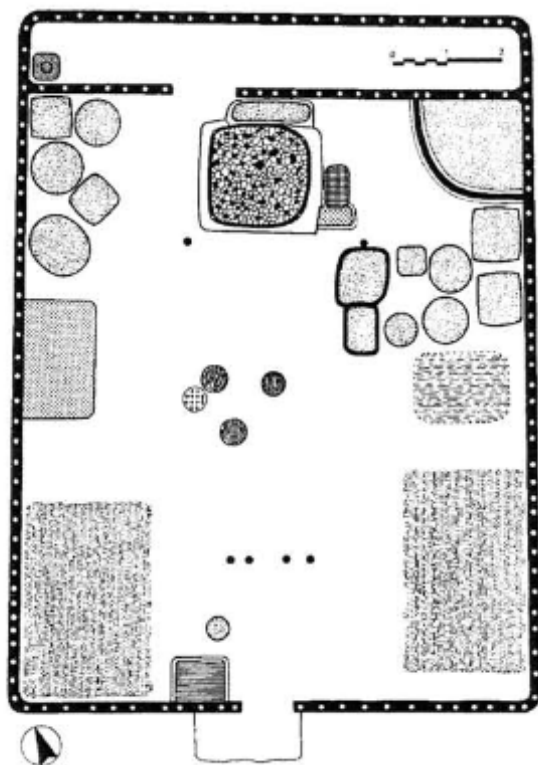
Obr. 26: Abnormálně velká kruhová struktura č. 4 na sídlišti Promachon-Topolnica, ID: 69 (Kazantzis 2015).

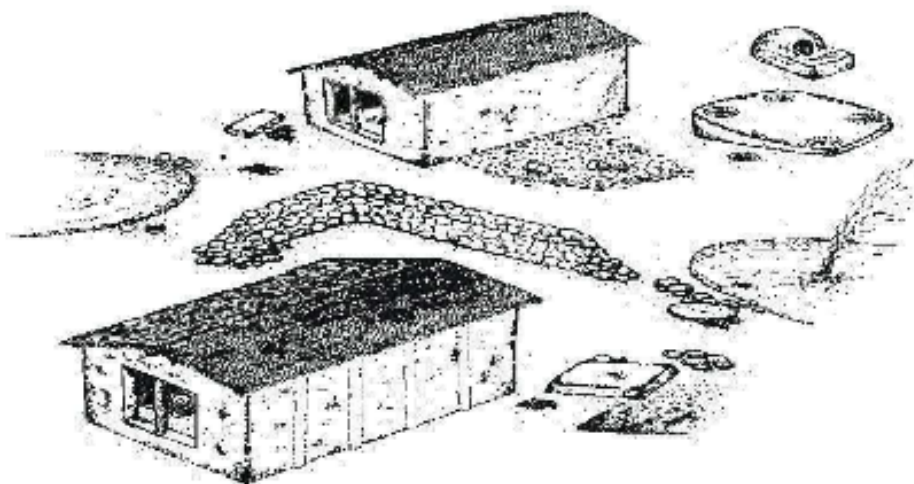
Obr. 27: Abnormálně velká kruhová struktura č. 4 na sídlišti Promachon-Topolnica, ID: 69 (Kazantzis 2015).

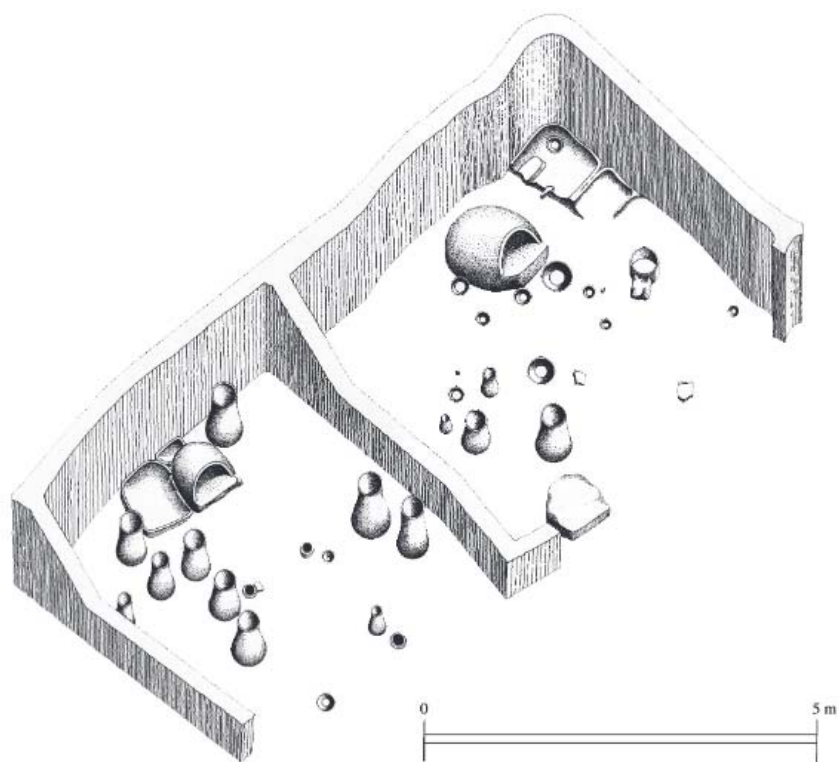
Obr. 28: Struktura č. 2 na sídlišti Promachon-Topolnica, ID: 69 (Kazantzis 2015).

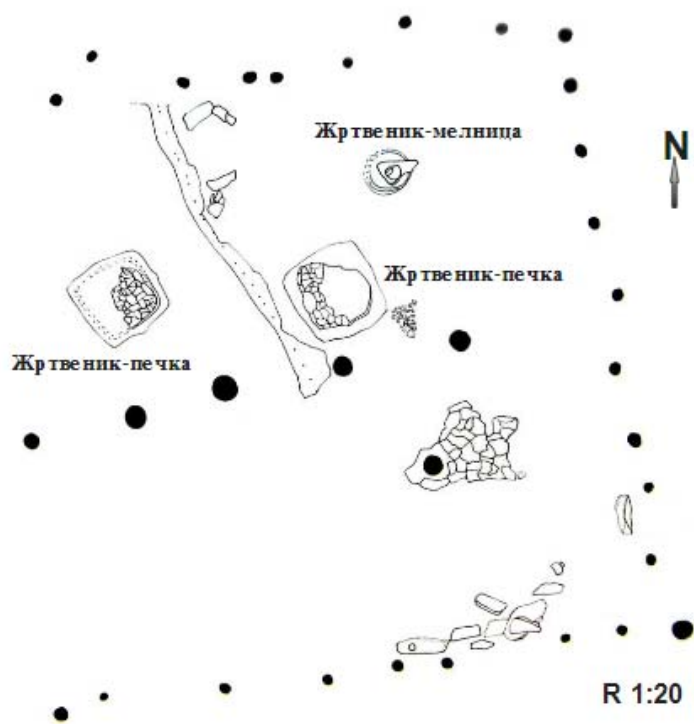
Obr. 30: Tzv. „Big house“ neboli H1 na sídlišti Slatina, ID: 36 (Nikolov 2006).

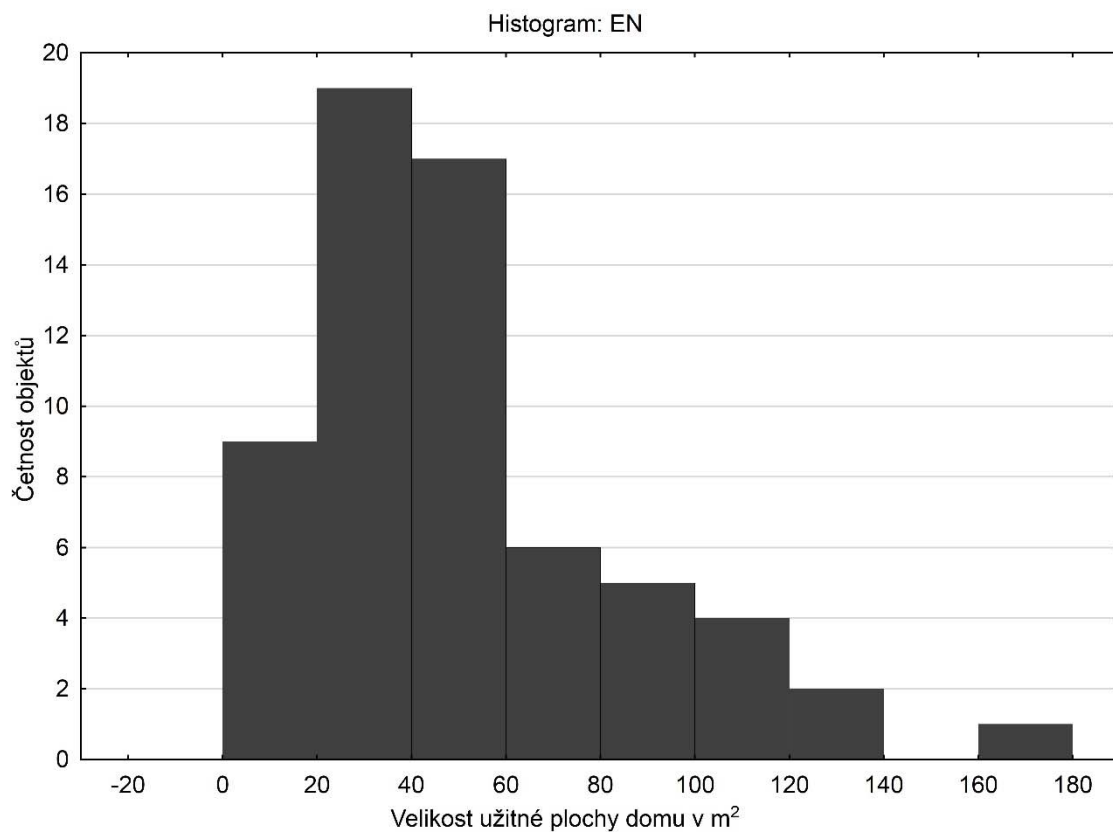
Obr. 31: Tzv. „svatyně“ na sídlišti Achilleion, ID: 64 (Gimbutas a kol. 1989, 48).

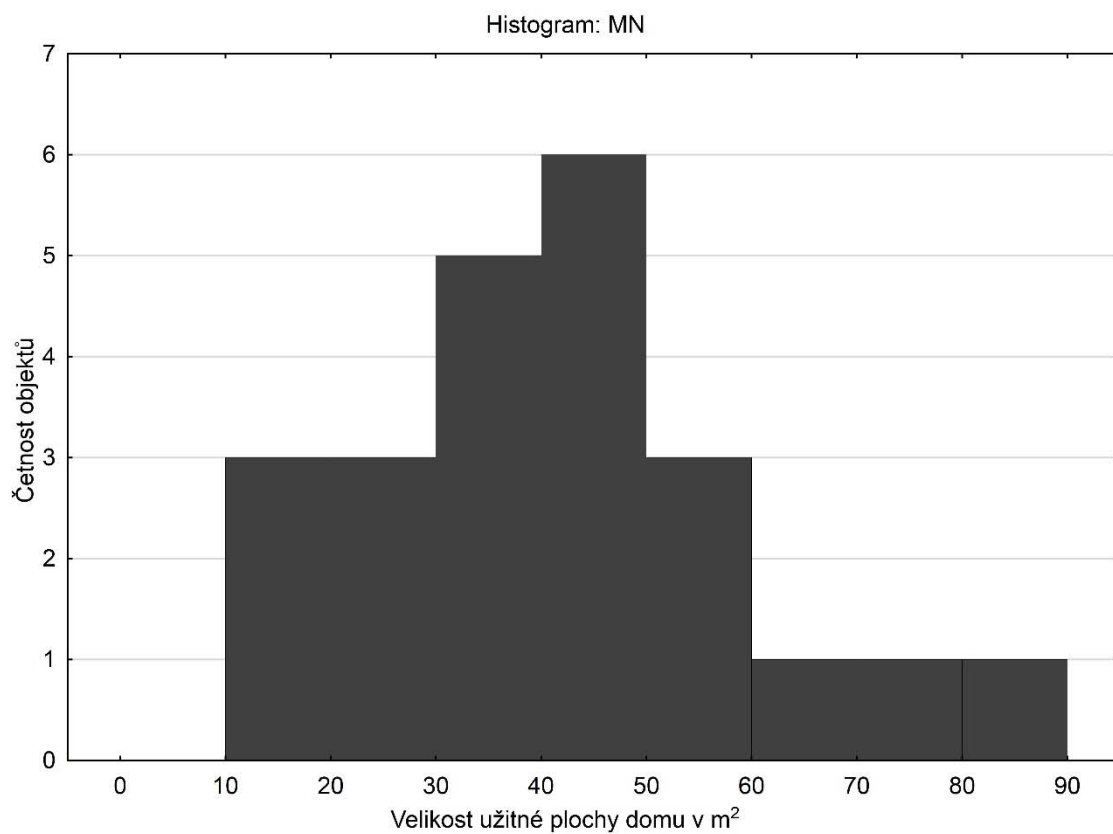
Obr. 32: Dům č. 4 ze sídliště Dikili Tash, ID: 59 (Valamoti 2015).

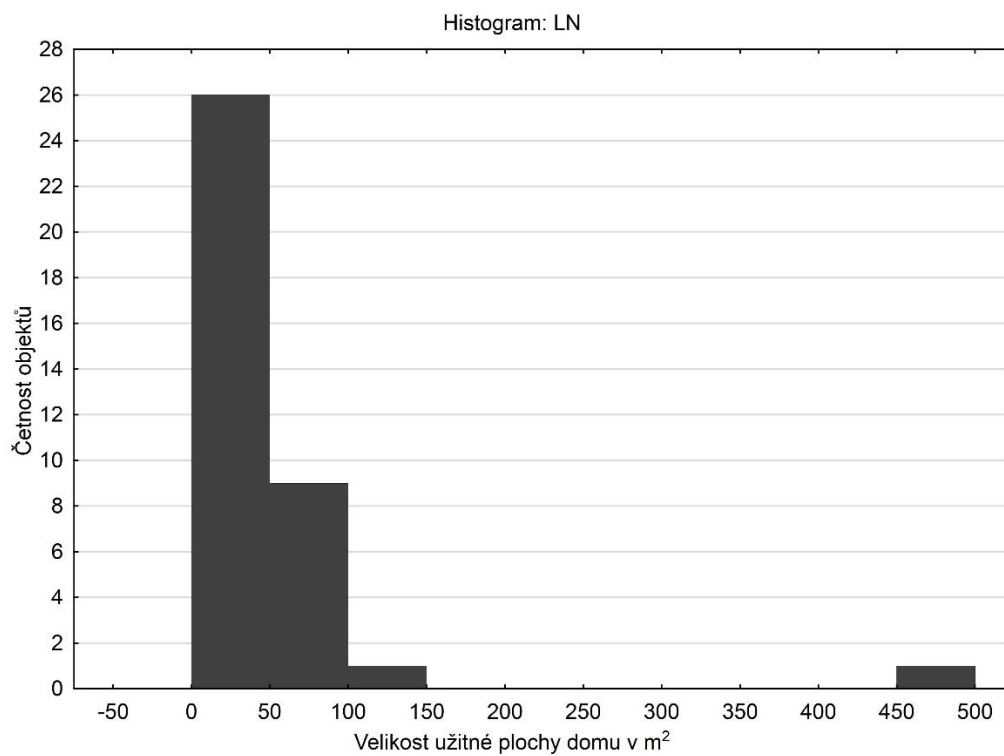
Obr. 33: Dům č. 1 ze sídliště Tumba Madžari, ID: 88 (Kanzurova 2011).

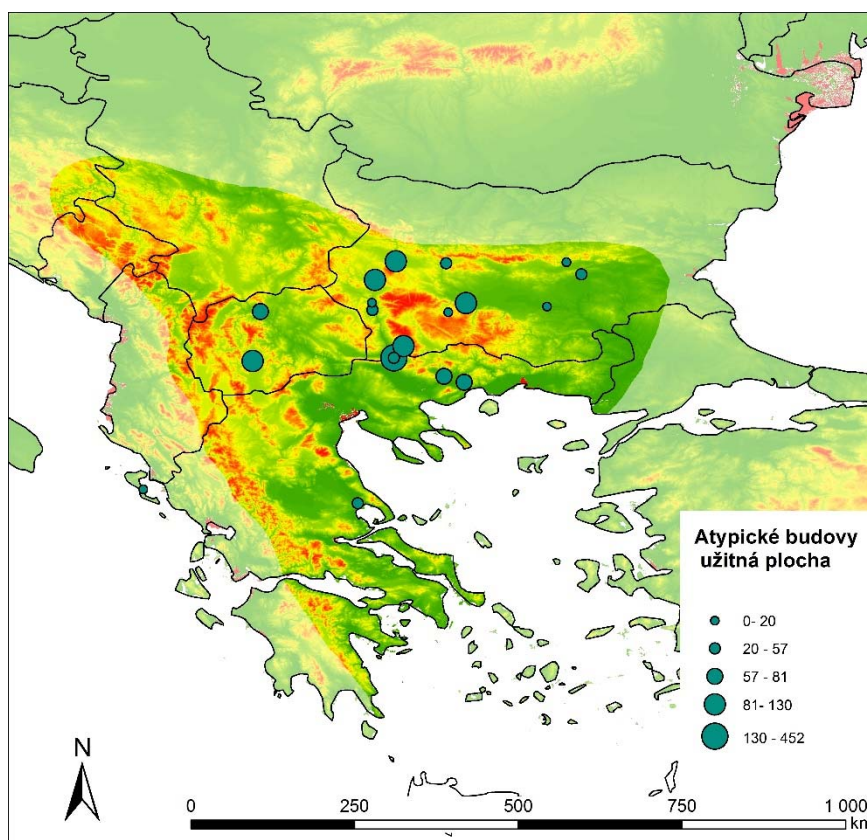
Obr. 33: Graf znázorňující velikost užité plochy domu v m² v období raného neolitu.

Obr. 34: Graf znázorňující velikost užité plochy domu v m² v období středního neolitu.

Obr. 35: Graf znázorňující velikost užité plochy domu v m² v období pozdního neolitu.

Obr. 36: Vizualizace užité plochy atypických domů.

TABULKY